

RECENZE

Brendan SIMMS

Britain's Europe. A thousand years of conflict and cooperation

London, Allen Lane 2017, 352 s., ISBN 978-0241275962.

Jen málokteré téma rezonuje v současné Velké Británii tak silně jako její vztah s Evropskou unií. Toto téma, vzbuzující velké emoce a kontroverze, dlouhodobě představuje neuralgický bod britské politiky a stále významnější *cleavage* tamního politického systému. Zmapovat tuto komplikovanou, místy až dramatickou relaci se pokouší celá řada publikací (zatím pouze) zahraniční provenience. K nim se řadí i recenzovaná publikace, která však na vzájemné britsko-evropské vztahy nazírá z poněkud netradičního úhlu.

Britské referendum o setrvání země v EU z 23. června 2016 nemohlo podle Brendana Simmse poskytnout odpověď na to, co David Cameron v tradici svých předchůdců nazýval „evropskou otázkou“. Jednalo se totiž „pouze“ o nejnovější epizodu v tisícileté historii konfliktů a spolupráce mezi Británií (a předtím Anglií) a zbytkem Evropy. Simms v knize opakovaně zdůrazňuje, že opravdu záleží na tom, *jak* je historie vykládána. Zpochybňuje tak výklad britské historie ve stylu „příběh našeho ostrova“ (*our island story*), neboť tato verze historie, vyprávěná prizmatem separace Británie od zbytku Evropy, nedokáže adekvátně uchopit způsob, jak se Evropa a Spojené království ovlivňovaly navzájem. Autor nabízí nový narativ: tvrdí, že historie Anglie a později Británie je primárně kontinentálním příběhem a její osud je dlouhodobě utvářen spíše vztahy se zbytkem Evropy než se zbytkem světa.

Recenzovaná práce je nejnovějším autorským počinem v řadě knih Brendana Simmse, původem irského profesora historie a evropských mezinárodních vztahů na univerzitě v Cambridge. Simms je znám širokým záběrem svých, často překládaných textů a schopností propojit historickou analýzu s aktuálním děním. Poprvé se dostal do povědomí širší veřejnosti v roce 2001 knihou, v níž podrobil kritické reflexi britský postup ve válce v Jugoslávii v letech 1992 až 1995.¹ Historický vývoj Evropy v novověkých dějinách (včetně interakcí mezi kontinentem a Británií) byl předmětem jeho vlivného, rozsahem monumentálního díla z roku 2013: *Europe: The Struggle for Supremacy from 1453 to the Present* (které bylo – jakožto zatím jediná Simmsova kniha – přeloženo do češtiny).² Dalším z jeho oceňovaných publikačních počínů byla kniha věnovaná roli Wellingtonových hannoverských vojáků v bitvě u Waterloo.³ V *Britain's Europe* navazuje Simms na své

1 Brendan SIMMS, *Unfinest Hour: Britain and the Destruction of Bosnia*, London 2001.

2 TÝŽ, *Zápas o evropskou nadvládu: Od pádu Cařihradu po současnost*, Praha 2015.

3 TÝŽ, *The Longest Afternoon, The Four Hundred Men who Decided the Battle of Waterloo*, London 2014.

předchozí práce a na argumenty v nich obsažené, zároveň se však specifitěji soustřeďuje na minulé, současné i budoucí postavení Spojeného království v rámci Evropy.

Záměru zevrubně prozkoumat tisíciletou historii vztahu mezi ostrovním královstvím a Evropou se Simms zhostil se značnou virtuositou. Monografie je rozčleněna do úvodu a devíti kapitol. Autor nejprve předkládá chronologickou historii anglicko/britsko-evropských vztahů, a to od anglosaského období až po premiérství Davida Camerona. Daří se mu sledovat mnohovrstevný a složitý vývoj vzájemných vztahů a úspěšně přitom udržet konzistentní linku. Přehledově poukazuje na nejrůznější propojení, vazby a kontakty mezi Anglií a kontinentem během posledních století, od panevropských „pout křesťanství“, přes invaze Vikingů a mezidynastické sňatky až po války posledních pětiset let.

Leitmotivem knihy je teze o důležitosti vnímání britské historie optikou Evropy. Vliv Evropy na britskou politiku je dle Simmse tak starý jako Británie sama. Bez Evropy by nebylo ani Anglie, ani Spojeného království, ani britského impéria. Autor vychází z premisy, že Británie byla vždy součástí Evropy, součástí kontinentu. Jakkoli názor o klíčovém postavení Evropy při formování ostrovního království sdílí mnoho historiků, Simms zachází výrazně dál a tento vliv povyšuje na zcela novou úroveň. Nejenže podle něj byla země utvářena v reakci na hrozby pocházející z Evropy (ať už se jednalo o Filipa II., Ludvíka XIV., Napoleona či imperiální Německo), resp. snahou ochránit se před nevídanými intervencemi ze strany kontinentálních sil, ale i její celkový politický a sociální systém formovaly zásadním způsobem vojenské, politické a ekonomické tlaky, přicházející z kontinentální Evropy. Jinými slovy řečeno: podle Simmse je potřeba takřka veškerý britský domácí vývoj, včetně vojenských operací Jindřicha V., vytvoření a ztráty britského impéria či vývoje britských státních institucí, sledovat optikou strategického zaměření na evropskou politiku a vysvětlovat jej snahou o zajištění britské konkurenceschopnosti v Evropě.

Začalo to už v 10. století vznikem anglického státu v odpovědi na invazi Vikingů. O mnoho století později podnítila obava z Francie Ludvíka XIV. Slavnou revoluci v roce 1688, která vedla ke svržení krále Jakuba II. a zpečetila budoucnost Británie jako parlamentní demokracie. Po roce 1945 pak rozdělení Evropy během studené války a vznik Evropských společenství zásadně ovlivňovalo britskou bezpečnostní a hospodářskou politiku. Také založení *welfare* státu bylo primárně motivováno snahou zabezpečit sociální soudržnost a demografickou sílu země s cílem podpořit mocenské postavení Británie. Stejně tak i vznik unie se Skotskem v roce 1707 a s Irskem v roce 1801 a proces devoluce za Blairovy vlády byly dle Simmse principiálně motivovány tendencí udržet a posílit postavení Británie v rámci evropského kontextu.

Zároveň však Velká Británie hrála na oplátku klíčovou (často intervencionistickou) roli v Evropě. Simms přesvědčivě deklaruje, že pakliže Evropa utvářela Británii, pak Británie v symbiotickém vztahu rovněž utvářela Evropu. Během posledních tisíc let spočívala ústřední role Británie ve snaze zabránit dominanci jedné mocnosti na evropském kontinentě (ať už to bylo Španělsko, Francie či Německo) a vytvářet zde rovnováhu moci tak, aby žádná evropská mocnost nebyla natolik silná, aby mohla Británii ohrozit. To, že Velké Británii často připadla úloha tvarovat a ovlivňovat kontinentální politiku, je dle Simmse dáno její výjimečnou polohou v Evropě.

Ústřední otázka, kterou si autor v knize opakovaně klade, zní: mělo by být zaměření britské zahraniční politiky kontinentální, nebo zámořské? Odpovídá na ni zcela jednoznačně: kontinentální. Zámořskou orientaci země (neslouží-li určitému cíli v rámci širší evropské politiky) považuje Simms za slepou uličku. Ostatně podle jeho slov (pronášených na různých přednáškách a konferencích; kniha samotná totiž vyšla ještě před loňským referendem) je dnes v souvislosti s procesem brexitu a vyjednáváním o vystoupení země z EU více než kdy jindy důležité akcentovat chyby, které s sebou nese představa, že se Britové mohou otočit ke kontinentu zády. Součástí Simmsovy interpretační linie je důrazné varování před tím, aby ostrovní království vstoupilo do dalšího údobí, v němž zapomene, že jeho primární referenční bod v mezinárodních vztazích představuje Evropa, zatímco vše ostatní je sekundární.

Analogicky se jako pomyslná červená nit vine knihou Simmsova explicitní kritika britských snah odvrátit se od Evropy a soustředit se pouze na širší svět. Autor si v tomto kontextu pomáhá řadou citací. Hojně připomíná kupříkladu slavný citát Edmunda Burkea: „Mluví, jako kdyby Anglie vůbec nebyla v Evropě,” pronesený v jeho odpovědi kritikům, již věřili, že pouhopouhá skutečnost, že je Británie ostrovem, dostačuje k tomu, aby byla země ochráněna před chaosem francouzské revoluce. Často je v knize zmiňován i neméně slavný citát Winstona Churchilla, který pronesl v roce 1913 jako první lord Admirality: „Evropa je místo, odkud přichází počasí.” Simms připouští, že odklon od Evropy se někdy přece jen vyplatil, avšak vždy pouze tehdy, sloužily-li tyto „mimoevropské snahy” britským zájmům na kontinentě. Na straně druhé Británie kvůli své „imperiální ignoranci“ často dovolila evropské politice vyvinout se takovým způsobem, který ostrovní zemi nevyhovoval a následně si vyžádal komplikované nápravy.

V posledních dvou kapitolách, jimiž monografie pomyslně vrcholí, se historická analýza mění takřka v politický manifest. Simms tu artikuluje svoji vlastní vizi budoucích britsko-evropských vztahů a čtenář se neubrání pocitu, že mu předchozí historicky orientované pasáže sloužily jako jakási predehra pro velkolepé (politické) finále. V předposlední kapitole, příznačně nazvané „Británie: poslední evropská velmoc“, Simms odmítá tezi o úpadku moci Velké Británie, když tvrdí, že britský excepcionalismus, tedy vědomí vlastní výjimečnosti či nadřazenosti, činí z Británie poslední evropskou velmoc. Dokazuje, že Británie je stále velká (s malým v): jedná se o pátou největší ekonomiku světa a (navzdory všem škrtům v rozpočtu) rovněž přední vojenskou mocnost. Její neutuchající sílu přitom dokládá mj. její proaktivní zahraniční politika, stálé členství v Radě bezpečnosti OSN, vlastnictví jaderných zbraní, ekonomická síla, velikost konvenční armády či ochota použít vojenské jednotky v globálním měřítku. Díky tomu všemu se jí ostatní evropské země nemohou rovnat.

V poslední kapitole pak Simms předestírá svoji vizi budoucích britsko-evropských vztahů. Na první pohled se v tomto ohledu nevymyká širšímu trendu, kdy se s přibližujícím referendem mnoho britských akademiků z různých disciplín a různého politického přesvědčení začalo aktivně zapojovat do veřejné debaty, týkající se budoucí účasti Británie v evropském bloku. Simms však mezi těmito hlasy vyniká neotřelostí, až kontroverzností svých názorů (které ostatně neventiluje pouze v této knize, ale i na různých konferencích,

seminářích apod.). Podle něj se současná spojená Evropa nachází v největší krizi od roku 1945. Je ohrožována jak externě (zejména stále agresivněji expansionistickým Ruskem a terorismem ISIS), tak vnitřně (nevřešenou ekonomickou krizí) a ve stávající podobě je odsouzena k zániku. Aktuální stav tak není ani v zájmu kontinentální Evropy, ani Británie, jejíž ekonomická prosperita a národní bezpečnost vždy závisela na stabilitě evropské pevniny.

Čerpaje inspiraci z myšlenek Winstona Churchilla, vyzývá Simms k radikální reformě EU a ke vzniku Spojených států evropských. Vůbec nejlepší by v jeho pojení bylo, aby eurozóna následovala vzor Velké Británie – popřípadě jejího imitátora, USA – a přistoupila k budování federálního systému podle britského modelu liberální, parlamentní vlády. Ve federaci by se přitom měla proměnit stejným způsobem, jakým v roce 1707 vytvořily Zákony o unii právní základ pro sjednocení Anglického a Skotského království. Takové Spojené státy evropské by měly mít jednotnou armádu v rámci NATO, jednotný jazyk (*lingua franca* Evropy by byla angličtina, přestože Simms částečně koketuje i s latinou a hebrejštinou), společnou dolní sněmovnu (*House of Citizens*), senát a přímo voleného prezidenta.

Podobně jako kdysi Churchill, ani Simms do své vize Spojených států evropských ostentativně nezahrnuje Velkou Británii. Zdůvodňuje to tím, že britská pozice *per se* – která mj. částečně vyvěrá z jejího vlastního delikátního „problému“ se Skotskem – představuje hlavní překážku federálnímu uspořádání v Evropě. Vznik silného a jednotného evropského super státu bez participace Britů by byl nejen v zájmu Evropy, ale rovněž v zájmu Londýna. Británie by měla vítat a podporovat vznik Spojených států evropských, neboť ty by sloužily jejím dlouhodobým cílům – tedy eliminaci nebo přinejmenším redukcí nebezpečí přicházejících z kontinentu. S nově vzniklou federací by měla země udržovat úzké, privilegované a nadstandardní vztahy skrze NATO. Podle Simmse je žádoucí, aby vznik federální Evropy nastal co nejdříve, rozhodně před britským odchodem z EU.

Celkově je Simmsovo dílo zábavnou a čtenářsky poutavou monografií, která vyniká striktní argumentací a nabízí nápaditý (pro někoho i osvěžující) a zároveň fundovaný pohled na britsko-evropské vztahy. Publikace těží z odborné kapacity svého autora, jenž v ní šikovně kombinuje zajímavé historické reminiscence s nejaktuálnějším děním. Z knihy přímo číší, že byla psána s entuziasmem, přičemž Simmsova argumentace dodává dílu rychlý spád. V neposlední řadě je vhodné zmínit, že kniha obsahuje i grafické pomůcky (mapky), které pomáhají čtenářstvu lépe se zorientovat v analyzované problematice.

Jaké má text slabiny? Ponechme nyní stranou možnost vzniku Spojených států evropských. Za současné politické konstelace je vysoce nepravděpodobné, že by většina členských států podpořila takto hlubokou politickou integraci. Čtenář či čtenářka může jen implicitně odvozovat, jakým způsobem by bylo možné Simmsův návrh uvést do praxe, neboť tím se autor vůbec nezaobírá.

Nasnadě je zejména výtka týkající se způsobu zpracování tématu, kvůli němuž lze Simmsův pohled na britsko-evropské vztahy považovat za zjednodušující, zkreslující a zavádějící. Skutečnost, že autor vývoj Anglie/Británie interpretuje výlučně prizmatem zahraniční politiky a do velké míry opomíjí roli vnítrousystémových faktorů (resp. jakýchkoli formativních faktorů mimo širší, evropský kontext) – tj. ekonomiky, společnosti, kultury, politického myšlení či migrace – ve vývoji a politice Británie, s sebou nevyhnutelně nese

úvahy o neúplnosti a pokřivení předkládané výpovědi. Čtenáři (zejména ti mimo Velkou Británii, ale nejspíše i někteří v jejím rámci) zřejmě pochybovačně pozvednou obočí nad Simmsovým přesvědčením, že britský model má být jedinou životaschopnou alternativou pro EU a že se Evropa má od Británie opravdu tolik co učit.

I přes uvedené výhrady je Simmsova široce pojatá *Britain's Europe* pozoruhodným počinem, jakkoli jeho závěrečnou část mohou někteří čtenáři označit za fantaskní. Jedná se o stimulující četbu kombinující umným způsobem historii a břitkou polemiku. Kniha nejenže staví nosné téma vztahů Velké Británie a EU (a tím i brexit jako takový) do nového, neotřelého světla, ale je k tomu navíc i velmi čtivá. Publikace je vhodná jak pro odborníky v oblasti historiografie, tak pro čtenáře a čtenářky mimo akademickou veřejnost. Jak tomu však už u stimulujících a originálních knih bývá, i zde platí, že ne se všemi Simmsovými tezemi a závěry budeme nutně souhlasit. Už jen vzhledem k současné situaci nám však lehce provokativní a odvážné názory tohoto cambridgeského historika nabídnou spoustu podnětů k přemýšlení a erudovaný podklad pro vlastní úvahy o budoucnosti Evropy.

Monika Brusenbauch Meislová

Martin NODL

Das Kuttenger Dekret von 1409. Von der Eintracht zum Konflikt der Prager Universitätsnationen

(= Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa, Bd. 51)

Aus dem Tschechischen übersetzt von Roswitha und Pavel Červíček.

Weimar – Wien, Böhlau Verlag Köln 2017, 404 s., 16 černobílých vyobrazení,

ISBN 978-3-412-50565-3.

Sedm let po vydání knihy v češtině má nyní i čtenář v německy mluvících zemích k dispozici knihu zásadního významu. Pokud se doposud chtěl seznámit s proslulým Dekretem kutnohorským a s tím spojenou problematikou, musel sáhnout do starší literatury, například po studii Ferdinanda Seibta z roku 1957, Petera Morawa z roku 1986 či po disertaci Renate Dixové z roku 1988.¹ Jenom na okraj: Před několika lety dostali alespoň obyvatelé Lipska příležitost, aby se v malé, nicméně pozoruhodné výstavě archivu Lipské univerzity podívali na celý soubor originálních archiválií, které dokumentovaly dějiny Pražské univerzity druhé poloviny 14. a počátku 15. století, resp. současně i počátky univerzity v Lipsku, které těsně souvisely s Dekretem kutnohorským. K výstavním exemplářům, vypůjčeným z Prahy, patřil i notářský opis tohoto, v důsledcích dalekosáhlého dokumentu.

1 Ferdinand SEIBT, *Johannes Hus und der Auszug der deutschen Studenten aus Prag 1409*, Archiv für Kulturgeschichte 39, 1957, s. 63–80 (přetisk in: Ferdinand SEIBT, *Hussitenstudien. Personen, Ereignisse, Ideen einer frühen Revolution*, München 1987 (= Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Bd. 60); Peter MORAW, *Die Universität zu Prag*, München 1986; Renate DIX, *Frühgeschichte der Prager Universität. Gründung, Aufbau und Organisation 1348–1409*. Diss., Bonn 1988.

Není úkolem recenzenta, aby zde analyzoval a reflektoval obsah Nodlovy monografie, což již po vydání českého originálu učinil v němčině např. Karel Hruza.² Zde jde naopak o to ukázat, v jakých bodech se originál a překlad shodují a kde se liší. V této souvislosti je nezbytné poukázat na skutečnost, že překlady důležitých historiografických prací z češtiny do němčiny jsou dosud výjimkou, i když monografie z pera českých autorů co do významu i recepce nesporně obohacují mezinárodní bádání.³

V této recenzi se zaměříme na knihu Martina Nodla o Dekretu kutnohorském, jež vyšla v roce 2010 v Praze, a coby výsledek autorova dlouhodobého výzkumu této problematiky došla velkého pozitivního ohlasu. Německý, mezinárodně financovaný překlad vydalo nakladatelství Böhlau. Na rozdíl od české předlohy je německý překlad doplněn podtitulem „Od svornosti ke konfliktu pražských univerzitních národů“. Takový dodatek je v Německu pravděpodobně nezbytný, protože význam a časové souvislosti této významné události tu nejsou zakotveny v širším historickém vědomí. Podtitul naznačuje směr vývoje vnitřních poměrů na pražské univerzitě od osmdesátých let 14. století do vydání Dekretu a projevení se jeho následků *pro domo* i pro okolní země. Popisované události se staly v době velkých změn mocensko-politické situace nejen v Českém království, ale i na mezinárodním fóru, a to v průběhu církevního rozkolu v západním křesťanství a za konfliktů vyplývajících z této situace.⁴

Nodl hned na počátku v krátkém úvodu naznačuje, jak se pro něj zrodilo a vyvíjelo téma monografie. Vysvětluje přitom také novotvar „univerzitán“. Možná, že v češtině používání tohoto termínu již našlo určitou akceptaci, překlad jako „Universitarier“ v němčině ale nepůsobí vhodně.⁵ V odborné literatuře se pro označení příslušníků středověké univerzity používá různých termínů, přičemž název je odvozen z latinského „*universitas magistrorum et scholarium*“ a nevztahoval se jen na pražskou univerzitu založenou Karlem IV.⁶ V literatuře o dějinách středověkých univerzit najdeme pro tuto skupinu výrazy jako „příslušníci univerzity“ anebo „příslušníci jednotlivých fakult“, dále

2 Srovnej recenzi: Karel HRUZA, *Bohemia* 52, 2012, s. 171–174.

3 Jako příklady překladů tématem i strukturou významných prací české mediévistiky na tomto místě uvedme: František ŠMAHEL, *Die Hussitische Revolution* (MGH Schriften, sv. 43), I–III, Hannover 2002; Zdeněk SMETÁNKA, *Die Geschichte vom Bauern Ostoj. Alltag im mittelalterlichen Böhmen*, Rahden 2009; Martin WIHODA, *Die sizilischen goldenen Bullen von 1212: Kaiser Friedrichs II. Privilegien für die Přemysliden im Erinnerungsdiskurs*, Wien-Köln-Weimar 2012. Překlady německých knih z oblasti středověkých dějin do češtiny se objevují, pokud ne pravidelně, tak alespoň příležitostně: srov. exemplárně Ferdinand SEIBT, *Karel IV.*, Praha 1999 a Olaf B. RADER, *Friedrich II. Sicilan na císařském trůně*, Praha 2016.

4 Srov. např. Heribert MÜLLER, *Die kirchliche Krise des Spätmittelalters*, München 2012 (= Enzyklopädie deutscher Geschichte, sv. 90).

5 K použití tohoto pojmu srov. např. Petr ČORNEJ, *Reforma a revoluce (1402–1437)*, in: Pavlína Cermanová – Robert Novotný – Pavel Soukup (eds.), *Husitské století*, Praha 2014, s. 11–52 (termín „univerzitán“ zde na s. 19).

6 Srov. *Dějiny univerzity Karlovy*, sv. I: 1347/48–1622. Redaktor svazku: Michal SVATOŠ, Praha 1995. S ohledem na univerzitní pečeť srov. Heidrun ROSENBERG, *Das Siegel der Weisheit. Hohenzeichen der Universität Wien aus dem 14. Jahrhundert*, in: Heidrun Rosenberg – Michael Viktor Schwarz, *Wien 1365. Eine Universität entsteht*, Wien 2015, s. 118–141.

„magistři, doktoři a studenti“, což ovšem charakterizuje i příslušnost k jedné (mj. sociální) skupině na půdě vysoké školy. Jinak autoři píší o studentech nebo o příslušnících jednotlivých fakult (třeba artistech), členech univerzitních národů, o graduovaných v případě, že jde o učitele na různých rovinách (bakaláři, magistři, doktoři). František Šmahel hovoří z hlediska právního postavení všeobecně o univerzitních příslušnících⁷, obdobně v německé literatuře Peter Moraw používá označení „Universitätsangehörige“ anebo „Universitätsmitglieder“, dále hovoří o univerzitních návštěvnících, což platí pro imatrikulované studenty, graduované atd.⁸ Podle našeho soudu se zdá, že společnost příslušníků univerzitní obce nejlépe popisuje „neutrální“ termín „Universitätsangehörige“. O tom psal nedávno i Frank Rexroth v příspěvku o nadační listině Rudolfa Habsburského pro Vídeňskou univerzitu v roce 1365.⁹

Škoda, že Nodl nenapsal pro německého čtenáře vlastní úvod, který by seznámil toto publikum s problematikou zkoumané látky a vysvětlil její význam zdaleka nejenom pro pražské univerzitní dějiny. Současně by bylo třeba německého čtenáře upozornit na literaturu, která vyšla od roku 2010, protože seznam literatury na ni neodkazuje.¹⁰ Problém vidím též v tom, že překlad v poznámkovém aparátu odkazuje výhradně na české originály standardních děl, i když německý čtenář má k dispozici překlady do němčiny.¹¹

Když Jiří Pešek konstatuje, že Dekret kutnohorský je tématem starých středoevropských dějin univerzit, které svým významem daleko překračuje hranice speciální disciplíny „History of Universities“, je to bezesporu správné.¹² V této souvislosti je třeba si

7 František ŠMAHEL, *Alma mater Pragensis. Studie k počátkům Univerzity Karlovy*, Praha 2016, s. 168–178 (zde s. 169).

8 P. MORAW, *Die Universität zu Prag*, s. 46n.

9 Srov. Frank REXROTH, *Planskizze für ein Luftschloss. Die Rudolfinische Stiftungsurkunde von 1365 und die Entstehung der Wiener Universität*, in: *Wien 1365* (viz pozn. 6), s. 14–27. Autor zde hovoří o příslušnících univerzity jako „phaffen, maister, studenten auch schuoler“ (s. 23).

10 Není úkolem recenzenta na tomto místě sestavit úplný přehled nejnovější literatury, ale upozorníji alespoň na Enno BÜNZ – Tom GRABER, *Die Gründungsdokumente der Universität Leipzig (1409). Edition – Übersetzung – Kommentar*, Dresden 2010 (kniha obsahuje mj. rozsáhlý biografický seznam Lipských magistrů z roku 1409, přičemž je zřejmé, jak velký byl vliv pražských emigrantů (s. 48–76); F. ŠMAHEL, *Alma Mater Pragensis* (viz pozn. 7); TÝŽ, *Translatio studii: Prag – Leipzig 1409*. Dostupné z <https://www.archiv.uni-leipzig.de/wp-content/uploads/2011/11/smahel-festrede.pdf> (ověřeno 21. 7. 2017) – jde o slavnostní přednášku, kterou autor přednesl v Lipsku v listopadu 2011; Pavlína CERMANOVÁ, *Čechy na konci věků*, Praha 2013; Martin DEKARLI, *Kvodlibetní disputace Matěje z Knína z počátku ledna 1409 a univerzitní otázka O pravém štěstí (Quaestio de vera felicitate) Jana Husa*, in: Jakub Smrčka – Zdeněk Vybrál (eds.), *Jan Hus 1415 a 600 let poté, Tábor 2015* (= Husitský Tábor, Supplementum 4), s. 69–94.

11 Srov. např. František ŠMAHEL, *Die Hussitische Revolution* (viz pozn. 3); František ŠMAHEL – Gabriel SILAGI (eds.), *Magistri Hieronymi de Praga Quaestiones, Polemica, Epistulae*, Turnhout 2010 (Magistri Iohannis Hus Opera Omnia XXVIIa, Supplementum 1); Jiří KEJŘ, *Die Causa Johannes Hus und das Prozessrecht der Kirche*, Regensburg 2005.

12 Jiří PEŠEK, *Das Kuttenger Dekret (1409) im Kontext der Epoche zwischen der Gründung des Prager Universität 1348 und dem Augsburger Religionsfrieden: einige Überlegungen zum Geleit*, *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 49, 2009, s. 9.

položit otázku, jak význam dekretu charakterizuje německá medievistika? Martin Nodl ve své knize kriticky recipuje historické bádání různých vědeckých proudů od dvacátých let 19. století, kdy se Dekret kutnohorský stal předmětem vědeckých debat (Johann Theobald Helfert, František Palacký a další). Ty od samého počátku získaly charakter polemiky mezi německými a českými historiky. Dělo se tak především na půdě pražské univerzity, která byla nadto roku 1882 rozdělena na samostatnou německou a českou. V diskusi byla reflektována i soudobá státoprávní, politická i jazyková situace v českých zemích, tehdy součástí habsburské monarchie.

Mocensko-politické poměry v 19. století (zejména po ztroskotané revoluci roku 1848) byly v jistém smyslu zrcadlem komplikované situace na počátku 15. století v době vyhlášení Dekretu kutnohorského. Vysoká evropská, říšská a zemská politika se kolem roku 1400 mísila s vnitřní politikou univerzity a jejích národů i se sociálním, regionálním a ideovým vývojem univerzitní obce. Směs motivů, napětí a zájmů se na počátku století – v době církevního schizmatu s různými oboje – stala sudem prachu.¹³

Nodl naznačuje, že ještě v padesátých letech 20. století bylo společným jmenovatelem českých příspěvků k historii Dekretu kutnohorského konstatování, že čeští mistři přispěli ke zlomení dominance „reakčních“ zahraničních mistrů. Nodlova teze, že se za obhajobou změny hlasů na univerzitě a následujícího odchodu německých mistrů z Prahy skrývala v padesátých letech 20. století obhajoba vyhnání sudetských Němců v letech 1945–1946, je bezesporu správná, jak to mj. nedávno z jiné perspektivy ukázala monografie Jana Randáka, který důkladně analyzoval poměr mezi historií a politikou dějin v poválečném Československu.¹⁴

Poslední úsek v kapitole „Národ a ideologie“ (zde by bylo žádoucí doplnit slova „ve vztahu k Dekretu kutnohorskému“) nese titul „Renesance bádání o dějinách univerzity v šedesátých letech 20. století“. Autor tu však skicuje i výzkum v sedmdesátých a osmdesátých letech. Bylo by proto vhodné šíře kriticky reflektovat i příspěvek především Petra Morawa a Jürgena Miethkeho, který srovnával mj. počátky univerzit v Praze a v Heidelbergu. Oba odborníci se různými cestami věnovali otázkám raných dějin Caroliny. Odkaz na Morawa v této souvislosti najde čtenář jen v poznámkovém aparátu (pozn. 38 a 109) a v seznamu literatury.¹⁵

Překlad je velmi profesionální a zdařilý. Dvojice překladatelů Roswitha a Pavel Červíček mj. přeložila i monografii Zdeňka Smetánky „Legenda o Ostojoji. Archeologie obyčejného života“ do němčiny. Při práci na Nodlově knize byla podporována odborníkem pro středověké a raně novověké dějiny českých zemí Winfriedem Eberhardem.

Německé vydání knihy obsahuje celkem 16 vyobrazení, což je bohužel necelá polovina ilustrací oproti českému vydání, přičemž některá vyobrazení mají lepší kvalitu (notářský opis Dekretu kutnohorského, Liber decanorum z roku 1401). Škoda, že nebylo

13 Tamtéž, s. 11.

14 JAN RANDÁK, *V záři rudého kalicha. Politika dějin a husitská tradice v Československu 1948–1956*, Praha 2015.

15 Peter Moraw v rozsáhlé studii o rané historii pražské univerzity odkázal na skutečnost, že Dekret kutnohorský zahájil „fázi agonie univerzity, jež trvala až do zrušení jejích privilegií Kostnickým koncilem a otevřeného výbuchu husitského hnutí (1417/19)“. Srov. P. MORAW, *Die Universität zu Prag*, s. 115.

převzato též vyobrazení seznamu mistrů, přešedších z Prahy do Lipska, uložené v Univerzitním archivu v Lipsku. Rozsáhlý poznámkový aparát (1031 poznámek) je tentokrát umístěn pod čarou. Jako přílohu čtenář dostává navíc německý překlad textu Dekretu, zpracovaný Winfriedem Eberhardem. Rejstřík v českém vydání obsahuje i vybrané věcné pojmy jako třeba burza, concordia nacionum, inkvizice, kancléř (univerzity) anebo kvodlibet, německý rejstřík se bohužel omezuje jen na osoby a místa.

Kniha vychází z disertace autora, obhájené v roce 2010. Nodlova monografie jako celek představuje velký vědecký přínos pro diskusi o problematice Dekretu kutnohorského v české i německé medievistice. Ukazuje, že na Pražské (třífakultní) univerzitě dlouhou dobu panovala svornost národních korporací, vyznačující se hledáním modu vivendi. Korporativní zájmy hrály mnohem větší úlohu než zájmy vědomě artikulované jako nacionální. Autor se snaží přesvědčivě vysvětlit, jak nacionální aspekty do minulosti přenášeli nejen sami aktéři střetu o platnost dekretu krále Václava IV., ale především většina moderních historiků. Monografie je dokumentem vědecké síly a argumentační schopnosti moderního českého dějepisce. Díky překladu se o tom může nyní přesvědčit také německý čtenář.

Nodl na základě rozsáhlé analýzy pramenů ukazuje, že emancipační hnutí univerzitních národů se vyhrlo až od osmdesátých let 14. století, přičemž dlouhou dobu vládl tzv. *concordia nacionum*. Až ve svém „druhém životě“ Dekret kutnohorský sklouzával do úlohy zástupného argumentu v německo-českých vztazích. Platilo – obrazně řečeno – heslo „Cuius religio, eius opinio“ (religio přitom ve smyslu náboženství, tj. protestantismus rovná se národní příslušnost). Dnes je pohled na Dekret kutnohorský mnohem věcnější, zvláště díky syntetické a přesvědčivé monografii Martina Nodla, kterou má nyní k dispozici i německé publikum.

Thomas Krzenck

Petr VOREL

The War of the Princes. The Bohemian Lands and the Holy Roman Empire 1546–1555

Reno, NV USA, HHP – Helena History Press 2015, 272 s., VIII s. obr. příloh,

2 mapy, ISBN 978-1-943596-03-4.

Syntetické monografie českého historika Petra Vorla, profesora Univerzity Pardubice, si našly cestu do USA již podruhé. Zatímco v předchozí knize využil svých vynikajících znalostí numismatiky v sepětí s hospodářskými, politickým a kulturními dějinami, a originálním způsobem interpretoval půltisíciletou cestu od jáchymovské stříbrné mince k nejvýznamnější světové měně,¹ tentokrát se zaměřil na přelomové politické a válečné dění ve střední Evropě v polovině 16. století.

Autor zpracoval problematiku, kterou v uplynulých dvou desetiletích detailně prozkoumal s využitím velmi rozsáhlého souboru pramenů. V několika knižních publikacích

1 Petr VOREL, *From the Silver Czech Tolar to a Worldwide Dollar: The Birth of the Dollar and its Journey of Monetary Circulation in Europe and the World from the 16th to the 20th Century*, New York: Columbia University Press 2013.

a v řadě článků (vydaných převážně v češtině a němčině, ale také v angličtině) zveřejnil dílčí výsledky, a to s přednostním zřetelem k dějinám zemí České koruny. Americká monografie ovšem odráží také Vorlův dlouhodobý zájem o dějiny Římsko-německé říše, o její ekonomiku a finance, o reformy politického systému, parlamentarismus a strukturální proměny tohoto nadstátního útvaru na přelomu středověku a novověku. Je založena na množství primárních pramenů a dobových tisků, uložených kromě Česka v Německu, Rakousku a Velké Británii, a na stovkách titulů moderních edicí a literatury.

Kromě historiografického úvodu a závěru, bibliografie a rejstříků (osobního, zeměpisného a dokonce i věcného) je kniha rozčleněna do sedmi kapitol. Ty jsou pojaty v podstatě chronologicky, ale ve dvou rovinách se vztahem k tematice a prostoru, v němž se dobové konflikty odehrávaly. Prvé tři kapitoly nastiňují říšskou problematiku (vnitřní krize Svaté říše římské národa německého a pokusy o její řešení v letech 1530–1546; šmalkaldská válka; proměny v poměru sil od vítězství Karla V. přes knížecí rebelii po augsburský mír). Další trojice kapitol pojednává o souběžném dění v Českém království (specifické postavení ve střední Evropě první poloviny 16. století; vývoj v počátečním dvacetiletí vlády Ferdinanda I.; český podíl na šmalkaldské válce a stavovský odboj). Poslední, sedmá kapitola vystihuje dlouhodobé důsledky změn mocenské a ekonomické struktury české společnosti po roce 1547.

Tematice šmalkaldské války v souvislosti s nástupem a prosazením reformace byla již věnována obrovská literatura, především německá. Také o stavovském odboji v Čechách v letech 1546–1547 vzniklo již několik monografií, mezi nimiž vynikají práce Josefa Janáčka na české a Winfrieda Eberharda na německé straně, vydané téměř současně v letech 1984–1985.² Zatímco Janáček sledoval především politické aspekty dění, Eberhard se soustředil na konfesijní stránku. Za vedení Petra Vorla se uskutečnila v roce 1997 konference a roku 1999 vyšla publikace, která pojala odboj jako první krizi habsburské monarchie.³ Už v ní hlavní autor naznačil, že nové interpretační možnosti se otvírají při sledování této problematiky ve dvojím podstatně rozšířeném kontextu – jednak směrem k financování raně novověkého státu, jednak ke srovnání českých zemí s celkem habsburské monarchie a Římsko-německé říše. Nynější americká publikace má proto vyšší ambice než jen přenést středoevropskou tematiku do anglofonního prostředí; jde totiž na prvním místě o zodpovězení otázek, které mají širší evropskou platnost. Při rozsahu a mnohotvárnosti látky lze v této recenzi upozornit pouze na některé z nich.

Petr Vorel se programově distancuje od vyhrocených stanovisek prohabsburské či protihabsburské literatury a snaží se ukázat jiný úhel pohledu na dění v polovině 16. století, a to exemplárně ze stanoviska Českého království. Nejde mu primárně o doplnění nějakých českých detailů do evropské mozaiky, nýbrž o věcný důkaz, že bez dostatečného zřetele k této části Evropy zůstává celkový obraz značně neúplný. Přitom českou pramennou základnu nikterak neidealizuje; naopak připomíná, že její podstatná část byla svými původci hned po

2 Josef JANÁČEK, *České dějiny. Doba předbělohorská*, I/2 (1526–1547), Praha 1984; Winfried EBERHARD, *Monarchie und Widerstand (Zur ständischen Oppositionsbildung im Herrschaftssystem Ferdinands I. in Böhmen)*, München 1985.

3 Petr VOREL (ed.), *Stavovský odboj roku 1547. První krize habsburské monarchie*, Praha – Pardubice 1999.

porážce odboje zničena a že ucelené výklady současníků vznikly až po uzavření událostí. Přesto jsou tu kromě mnoha nepřímých svědectví jasná vyjádření vítězného panovníka (Akta všech těch věcí, 1547) i jeho hlavních oponentů – pražských měšťanů (Sixt z Ottersdorfu) a radikálních evangeliků (Jednota bratrská). Rozšíření evropského záběru o české prameny, které zahraniční literatura většinou přehlížela, je tedy spojeno s jejich znaleckou kritikou. Věcně kritický přístup je příznivý také pro Vorlovu práci s moderní historiografií. Nejde mu totiž o vyvracení názorů konkrétních autorů, nýbrž o odlišnou formulaci otázek a jiný analytický přístup k jejich řešení, zvláště ve vztahu k dějinám habsburské monarchie a Svaté říše římské.

Událostní stránka říšského vývoje v 16. století je již detailně zpracována, a to i v anglicky psané literatuře. Vorlův výklad se však vyznačuje tím, že vedle záležitostí politických, vojenských, církevních a strukturálních (postavení jednotlivých teritoriálních států) zdůrazňuje také aspekty ekonomické a navíc i vztah jednotlivých hráčů na říšské šachovnici k českým zemím. Charakterizuje politický systém Říše, v němž vznikla v podobě Šmalkaldského spolku paralelní mocenská struktura, vyjadřující zájmy luteránské opozice proti habsburskému panovníkovi a jeho katolickým spojencům mezi říšskými knížaty. I zde je pro autora příznačné, že osvětluje ekonomické základy spolku, včetně finančních příspěvků jeho členů na společné politické a vojenské akce; osvětluje jeho poměrně dobrou vnitřní organizaci, samostatnou zahraniční politiku a zajištění ekonomické převahy nad prohabsburskou částí Říše, což vytvářelo základy pro vznik nového státu spolkového typu, formovaného nezávisle na tradicích středověké Říše. Proti převaze katolíků na říšském sněmu se vytvořila svěbytná soustava opozičních luteránských institucí. Osvojila si právo nerespektovat takovou říšskou legislativu, která byla proti jejím zájmům, a uplatnila faktické *ius resistendi* proti Habsburkům.

Autor nepodává chronologický přehled událostí, ale objasňuje komplikovanou situaci v Říši modelově na dílčích konfliktech mezi císařem Karlem V. a Šmalkaldským spolkem. Právě jimi byla v první polovině čtyřicátých let 16. století testována vojenská a diplomatická připravenost k rozhodujícímu střetu. Stejně tak rozebírá míru soudržnosti spolku a naopak možnosti jeho narušení soudními hrozbami a korupcí ze strany Habsburků. Na rozdíl od většiny historiků, kteří se zabývají vojenskými a diplomatickými dějinami, uplatňuje Vorel detailní znalost finanční problematiky, a to nejen při uvádění disponibilních částek, ale také při hodnocení finančních toků a techniky převodu a směny peněz ve složitém prostředí mnoha lokálních měn na říšském území.⁴

Poměrně stručný, ale zřetelný výklad podává autor k diplomatickému zázemí šmalkaldské války. Oproti obvyklému zdůrazňování dvojí diplomatické fronty (konfliktní vztahy Habsburků s Francií a Osmanským impériem) klade P. Vorel důraz na Itálii, a to nejen ve vztahu k papežství, ale i k nově vytvářené mocenské základně v Parmském vévodství rodu Farnese. Vzhledem k tomu, že německá historiografie 16. století často nedoceňuje italské vlivy, podnikl výzkum také ve Státním archivu v Římě.

⁴ Tuto tematiku P. Vorel podrobně rozebral ve studii *Směnné kursy jako nástroj mocenské politiky v Římsko-německé říši počátkem čtyřicátých let 16. století*, Český časopis historický 112, 2014, s. 379–401.

V interpretaci válečných konfliktů sice nemohou chybět údaje o přesunech vojsk a krvavých střetech, ale ve Vorlově podání se dostávají do popředí finanční problémy v duchu všeobecně uznávané raně novověké zásady *pecunia nervus belli*. Autor vystihuje kroky císařské diplomacie zejména jako snahu ušetřit peníze zajištěním neutrality sousedů (Polsko, Dánsko, Francie) a získat finance či přímo žoldnéře mezi spojenci nebo postupně kapitulujícími nepřáteli. Na finančním základě je přesvědčivě vyložena zdržovací taktika císaře Karla V., mj. při vysávání rezerv jihoněmeckých říšských měst. Stejně tak se stávají další tažení až po rozhodující bitvu u Mühlberka v dubnu 1547 především otázkou zdrojů – finančních, potravinových a samozřejmě lidských, přesněji řečeno žoldnéřských, a to bez ohledu na jejich konfesijní příslušnost.

Vorlova interpretace důsledků dočasného vítězství Karla V. nad Šmalkaldským spolkem kromě shrnující bilance (věznění, peněžní tresty, emigrace) hodnotí především pokus o církevně politické řešení rozporů mezi katolíky a protestanty augsburským intermem (1548). Autor tu dokládá přímou inspiraci říšské normy basilejskými kompaktáty (1436) a prokazuje středoevropský dosah již sto let starého, ale v Čechách formálně stále platného kompromisu jako nástroje k udržení katolicismu v době jeho defenzívy. Zároveň ukazuje, že odlišné poměry v Říši a hlavně nedostatek několikagenerační zkušenosti s multikonfesijním soužitím od počátku znemožňovaly trvalejší přijetí tohoto v podstatě archaického řešení. Celkové hodnocení vlády Karla V. vyznívá v recenzované knize negativně jako doba, kdy byla Říše vtažena do španělských snah o světovládu a těžce za to zaplatila nepřátelskými vpády na své území, zpusťšením a ekonomickým vyčerpáním.

S výkladem říšské historie se neustále prolíná paralelní pojednání o vývoji českých zemí, které však nutně zasahuje hlouběji do minulosti. Se zřetelem k zahraničnímu čtenáři Vorel definuje základní pojmy (Koruna Království českého, česká „vnější léna“ na říšském území, utrakvismus, Jednota bratrská atd.), osvětluje výlučné postavení Českého království v Říši a důsledky, jež odtud vyplynuly pro „velmocenské“ myšlení české šlechty. Instruktivní je jeho výklad o náboženském vývoji a stavovské struktuře českých zemí v 15. a první polovině 16. století; názornost tohoto výkladu se zvyšuje tím, že specifické rysy českých zemí jsou vystiženy v synchronní konfrontaci s vývojem na říšském území. Zvláště důležité je, že autor předkládá vlastní interpretaci státoprávního vztahu českých zemí k Říši. Nastiňuje bohemocentrickou koncepci Římské říše, kterou vytvořil Karel IV., a poté její proměny v průběhu 15. století. Oproti představám rozšířeným v západní historiografii dokládá vyčlenění českých zemí z říšského svazku na základě nové organizace finanční správy a kurfiřtského kolegia, což bylo potvrzeno na říšském sněmu ve Wormsu roku 1495 (kartografické znázornění na s. 10). Pro českou stavovskou reprezentaci se Římsko-německá říše stala sousedním státem, s nímž nepojily české země žádné právní vazby s výjimkou kurfiřtského hlasy českého krále při volbě říšského panovníka.

Přes odlišné státoprávní vymezení se vztahy k říšskému prostředí, a to nejen ze strany českého krále, ale i ze strany šlechty v 16. století zintenzivňovaly, což P. Vorel oprávněně dokládá účastí šlechticů z Čech a Moravy na říšských sněmech. Nepřijížděli jen jako součást panovníkova doprovodu a jako pozorovatelé, ale také jako účastníci společenského života, který je vtahoval do sítí habsburské politiky. V monografii zmiňovaný říšský sněm v Augs-

burgu roku 1530, kde došlo k navázání sňatkové aliance mezi předními aristokratickými rody Čech a Rakous (Rožmberků a Rogendorfů), je v tomto ohledu dobrou ukázkou cílevědomé politiky Habsburků, která mohla být do textu zapracována.

Pokud je konfliktní situace z let 1546–1547 pokládána za první krizi habsburské monarchie, znamená to, že je nutno vycházet z účelnosti, či naopak ztroskotání integračních tendencí po vzniku česko-rakousko-uherského soustátí. Autor charakterizuje zásahy Ferdinanda I. do práv jednotlivých stavovských korporací, strukturální změny (na úrovni královských měst a regionálních sjezdů nižší šlechty) a také ovládnutí hlavních finančních zdrojů. V tomto ohledu je podstatné vystižení postupu Ferdinanda I. při reorganizaci českého mincovnictví a mezinárodního obchodu se stříbrem; neboť export obrovského množství stříbra, které bylo do roku 1528 vyváženo z Jáchymova na trh s drahými kovy v Lipsku, byl králem přeorientován do Augsburgu a Norimberku, což znamenalo přesun obchodních zisků ze Saska do oblasti ovládané jihoněmeckými finančníky – zároveň věřiteli Habsburků.

Petr Vorel vystihl rovněž dva typy „nátlakových modelů“, které panovník používal vůči potenciálně opoziční šlechtě. Zatímco výchova mladých šlechticů službou u královského dvora byla v habsburském prostředí obecně rozšířena, druhá forma nátlaku byla specificky aplikovatelná v Českém království. Panovník využil skutečnosti, že v pohusitských Čechách byla značně rozšířena zástavní držba panství; s odkazem na pokles reálné hodnoty měny nutil šlechtice – zástavní držitele panství – ke zvyšování nominální hodnoty nemovitostí, což mu přinášelo velké finanční zisky formou nevratného úvěru. Tyto a další použité postupy obohacují katalog metod, jež byly používány při prosazování absolutistických forem vlády v raně novověkých evropských státech.

V interpretaci předpokladů pro střet stavů s panovníkem roku 1546 autor důmyslně rozplétá složité předivo diplomatických vztahů v trojúhelníku či dokonce čtyřúhelníku mezi českým králem, českým sněmem a Saskem (resp. jeho kurfiřtskou a vévodskou částí), což je téma závažné, ale v dosavadní literatuře nedostatečně zohledněné. Vyplynají z něho střety zájmů i na vnitropolitické (sněmovní) rovině, mj. mezi šlechtickými stavy a královskými městy jakožto subjekty dotčenými mezinárodním právem.

Neméně komplikované bylo pozadí svolání zemské hotovosti, která měla zasáhnout za českými hranicemi, a jeho právní zdůvodnění (údajná snaha bránit *feuda extra curtem*). I zde proniká autor za obecná konstatování o vlastnických sporech a detailně sleduje majetkové zájmy zúčastněných stran z české a saské strany. Vystihuje nejen majetkové proměny v důsledku sekularizace klášterních statků (na příkladu sporného kláštera Dobroluk v Dolní Lužici), ale také měnové pohyby (úroky a směnné kursy), které se promítly do nároků sporných stran a přispívaly k jejich neschopnosti dosáhnout smírného řešení. Jde o zdánlivé detaily, ale teprve jejich důsledné osvětlení umožňuje pochopit reálnou motivaci přízemních majetkových sporů, které přerůstaly do válečných konfliktů nebo k nim přinejmenším poskytovaly záminku.

Autor vysvětluje spletité lenní svazky menších říšských teritorií k Českému království a tajnou smlouvu z října 1546 mezi Ferdinandem I. a Mořicem Saským, jejíž dosažení bylo podmínkou společných válečných akcí proti Janu Fridrichovi Saskému. Petru Vorlovi se podařilo přehledně objasnit rovněž rozdíly v panovnické a stavovské interpretaci právních předpisů, které se týkaly vojenské mobilizace na prahu válečného konfliktu; zároveň ukázal, že strikt-

ní přístup krále k využití mimořádných opatření a hrozba hrdelními tresty za neúčast v obraně země byly kontraproduktivní a stávaly se dalšími roznětkami opoziční činnosti.

Značná pozornost je v knize věnována komunikaci účastníků opozičních schůzek, jež se odehrávaly v prostředí šlechtickém (například na zámku v Pardubicích pod záminkou kohoutích zápasů) i městském (v univerzitním Karolinu místo na radnici). Autor sleduje zpravodajskou síť a obtíže se sdělováním aktuálních informací, zejména v době válečných operací a obav z panovníkových sankcí. Vystihuje politické postupy, příznačné pro polovinu 16. století, a charakterizuje českou politickou kulturu jako schopnost řešit vnitřní spory jednáním, nikoli válkou, což přičítá zkušenostem z husitského a pohusitského období. V obecné rovině rozlišuje autor tři roviny komunikace, jak se uplatňovaly v době odboje: neformální schůzky; agitace ve prospěch kolektivního postupu opozice; jednání zemského sněmu neoficiálního (březen 1547) a řádného (duben 1547).

V této souvislosti se stalo klíčovou otázkou uplatnění stavovského kolektivismu, neboť pokud stavovské korporace vystupovaly svorně, byly pro panovníka takřka nepřekonatelným protivníkem. Vorel ostatně uvádí, že pokud by byla stavovská opozice v rozhodném okamžiku využila vojenský potenciál Českého království, mohla zajistit převahu a vítězství kterékoli z válčících stran. Dosahování svornosti v kritických situacích bylo ovšem pro stavy – vzhledem k jejich rozporným zájmům – Achillovou patou. Tuto skutečnost prokázal i příběh českého stavovského odboje, což Vorel doložil na klíčovém dokumentu stavovského spolku – „Přátelském snešení“. Proto má rozbor této dohody o společném postupu vůči králi zásadní význam.

Petr Vorel přesvědčivě identifikuje dvě odlišné verze takto nazvaného dokumentu, z nichž první (z února 1547), rozšiřovaná tiskem, byla obsahově užší a méně radikální než verze druhá (z března 1547), v době vzniku z bezpečnostních důvodů utajovaná a v dosavadní historiografii jednostranně zdůrazňovaná. Jednání o tom, kdo se svou pečeti připojí k tomuto kritickému stanovisku vůči politice krále Ferdinanda I., nebylo zdaleka jen záležitostí svobodné vůle jednotlivých šlechticů a měst, ale také výsledkem skryté manipulace; jen proto se mohli k „Přátelskému snešení“ připojit čelní, cílevědomě zprostředkující aristokrat Jan z Pernštejna a dokonce i někteří královi exponenti, kteří se snažili brzdit radikalismus odbojné šlechty.

Nový výklad vnáší racionalitu do zdánlivě nelogického jednání stavů rozdílných politických orientací. Většina z téměř dvou tisíc signatářů se totiž připojovala k mírné verzi, která nepředstavovala pro královskou vládu v Čechách vážné nebezpečí. Tímto rozbořením P. Vorel dospěl k jasnějšímu vystižení povahy politické komunikace ve stavovské společnosti. Třebaže individuální členové stavovských korporací byli formálně pokládáni za rovnocenné, fakticky mezi nimi existovala hierarchizace daná majetkovým potenciálem (a případně starobylostí rodu), ale také iniciativností, aktivitou a vlivem ve veřejném dění. V dramatických událostech roku 1547 se chopili iniciativy radikální představitelé bratrské šlechty, kteří prosazovali své názory i zájmy a formulovali společná stanoviska. Ostatní šlechtici a představitelé královských měst se k nim různým způsobem připojovali, ale při tom vůbec nemuseli mít přístup ke stěžejním informacím; popřípadě se k nim připojovali tak, aby mohli narušením jednoty zablokovat radikální postoje. V tomto smyslu nabádá Vorlova interpretace k velké opatrnosti při nakládání s programovými dokumenty raně novověkého stavovství a ke kritickému posuzování zjednodušujících konstrukcí „politické komunikace“ v současné historiografii.

Recenzovaná monografie nabízí řadu dalších témat obecného dosahu, jakými jsou kupříkladu klíčová role stříbra v evropské válečné ekonomice předtím, než se místní zdroje vyčerpaly a byly nahrazeny přílivem drahých kovů z Ameriky, organizace žoldnéřských vojsk a jejich financování na raně novověkých válkách, úloha českých žoldnéřů na zahraničních bojištích, nebo najímání důstojníků a vojáků bez ohledu na jejich konfesi i v době „náboženských válek“.

Souhrnné hodnocení událostí z poloviny 16. století je střídavé, stejně jako celá kniha. Petr Vorel nenavazuje na starší koncepci porážky královských měst z roku 1547 jako předstupu ke katastrofě stavů na Bílé hoře (1620); naopak ji zařazuje mezi cílevědomá opatření první generace Habsburků, kteří se snažili vyřadit města v Rakousích, Španělsku a Nizozemí z politického života a podřídit si je jako spolehlivý zdroj financí. Autor zvýrazňuje kompromisní jednání Ferdinanda I. vůči šlechtě, jímž byl zaveden bipolární systém panovník–šlechta na místě dřívějšího soupeření šlechta–města. Zároveň ukazuje důsledky potlačení měst v Čechách a v Horní Lužici, které pomohlo králi zabránit kolapsu státních financí ve středoevropské monarchii (samotný zisk zhruba milionu zlatých rýnských v hotovostně placených pokutách činil přibližně dvojnásobek částky, kterou král vynaložil ze svých prostředků na vedení šmalkaldské války). Zisk však byl i dlouhodobý, neboť umožnil proměnit soustavu daní placených z českých zemí způsobem, který vcelku uspokojoval panovníka a pokrýval značnou část výdajů na války s osmanskou expanzí v Uhrách. Reálná politika vedla však Ferdinanda I. ke stabilizaci situace, která ve druhé polovině 16. století prospěla i českým zemím.

Velkou předností knihy je její čtivost. Nespočívá jen ve Vorlově úsporném vyjadřování – jiný autor by jistě dokázal napsat o stejném tématu několikanásobně rozsáhlejší text, ale sotva by rozšířil okruh podstatných témat. Toto literární dílo udrží pozornost především proto, že promyšleně kombinuje jak tematiku politickou, církevní a vojenskou, tak i finanční a diplomatickou s charakteristikou hlavních postav a typických vrstev vtažených do konfliktu (vojenská šlechta, obyvatelé říšských měst, luteránské duchovenstvo, nemanželská potomci panovníků jako figury na politické šachovnici). Výklad J. Janáčka, dostupný ovšem jen v češtině, byl podrobnější, spíše událostní, s důrazem na pohled z Čech, hodnotící úspěšnost či naopak nezdar politických kroků jednotlivých politických aktérů. Naproti tomu stručnější Vorlova interpretace, aniž by popírala vyprávění příběhu, jde spíše o problémy, jež v souvislosti s odbojem a válečným konfliktem vznikaly. Z tohoto hlediska je pro zahraničního čtenáře přiměřenější, a to dokonce i ve vložených analytických mikrosondách.

Kniha se navíc vyznačuje elegantní sazbou, názorným kartografickým zvýrazněním prostorových souvislostí a kvalitní reprodukcí portrétů protagonistů a heraldických symbolů, převážně na základě bohaté numismatické sbírky Východočeského muzea v Pardubicích. Drobné překlepy (viventem imperatore*m*, s. 16; Lusetia místo Lusatia, s. 19; Farnesse místo Farnese, s. 39) nenarušují smysl sdělení, případně jsou uvedeny na pravou míru v rejstříku.

Monografie Petra Vorla znamená podstatný příspěvek k poznání českých a středoevropských dějin v angloamerickém prostředí. Zároveň významně obohacuje literaturu o evropské historii 16. století, zejména ve vztahu k Římsko-německé říši a habsburské monarchii. Specialistům na toto období by v žádném případě neměla uniknout.

Jaroslav Pánek

Matthew McLEAN – Sara BARKER (edd.)

International Exchange in the Early Modern Book World

(= Library of the Written Word, vol. 51)

Leiden – Boston, Brill 2016, ISBN 978-90-04-31663-8 (e-book).

Sborník, vydaný univerzitou v St. Andrews v rámci ediční řady „Library of the Written Word. The Handpress World“ přináší kolekci příspěvků z konference, která byla roku 2013 zorganizována v rámci projektu „Universal Short Title Catalogue“ (USTC). Jeho cílem je vytvoření souhrnné databáze evropských tisků od počátku knihtisku až do sklonku 16. století. Projekt, jehož původní záměr se týkal sestavení speciální databáze francouzských náboženských tisků, se postupně začal rozrůstat: dnes zachycuje i produkci Španělska, Portugalska a Nizozemí a neomezuje se pouze na tisky náboženské. V rámci projektu se od roku 2008 konají pravidelné konference, které se věnují tématům z dějin raně novověké knižní kultury a výsledky těchto jednání jsou následně publikované ve zmíněné ediční řadě. V čele projektu i ediční řady stojí přední badatel tématu evropské reformace Andrew Pettegree, který svůj badatelský zájem orientoval v posledních letech v souvislosti s uvedeným projektem na oblast raně novověké knižní kultury.

Soubor studií sborníku se zaměřil na téma mezinárodní výměny ve světě knihy raného novověku. Tematická skladba příspěvků byla do značné míry určena výběrem účastníků akce, kteří se rekrutovali z řad spolupracovníků projektu USTC nebo z akademických pracovišť zemí, v nichž se v tomto rámci provádí výzkum. Teritoriálně se tak sborník vyhýbá celé střední a východní Evropě.

Zpracováním problematiky mezinárodní výměny editoři sborníku metodicky navázali na populární koncept kulturního transferu. Ten byl v devadesátých letech 20. století přenesen z oblasti literární vědy a lingvistiky právě do knihovědných studií, respektive do výzkumu dějin knihy v rámci nové kulturní historie.¹ Kulturní výměna představuje v podání editorů předpoklad pro vlastní proces kulturního transferu v oblasti knižní kultury. Tištěná materie se především v počátcích knihtisku pohybovala po evropských trzích i mezi čtenáři po cestách, určených vše ovládajícími komerčními ohledy, aniž by významně respektovala hranice zemí a později hranice konfesijní. Cílem sborníku se měla stát identifikace těchto cest a způsobů, jímž raně novověká kniha překračovala národní, konfesijní, jazykové a kulturní hranice. Sledování výměny tisků mezi městy, trhy, ale i obchodníky a zákazníky, nabídka, která reflektovala odlišný vkus a záliby spojené s jiným místním, etnickým, ale i kulturním zázemím, to vše mělo odhalit, jak úspěšný tento proces byl a zda k němu vůbec docházelo. Výměna v oblasti tištěné knihy je ovšem i v tomto sborníku chápána také jako výměna mezi jazyky, kulturami, konfesemi, školskými zařízeními a intelektuální společnostmi. Jejími aktéry se měli stávat nejen obchodníci, ale např. i diplomaté, sběratelé, překladatelé a řada dalších subjektů. Ve výsledku tak publikace

1 Srovnej k metodice těchto výzkumů Katharina MIDDELL – Mathias MIDDELL, *Forschungen zum Kulturtransfer: Frankreich und Deutschland, Grenzgänge*, Beiträge zu einer modernen Romanistik 1, 1994, s. 107–122.

čtenáři přibližuje mobilitu raně novověké knižní produkce, která se flexibilně přizpůsobovala řadě specifických podmínek.

Sborník je rozčleněn na čtyři základní tematické okruhy. První soustředil studie k meritornímu tématu knižní výměny, tj. mezinárodnímu knižnímu obchodu – obchodu „bez hranic“, jak avizuje podtitul. Pět příspěvků tu dokumentuje některé z podstatných aspektů praxe raně novověkého trhu s knihou. Valetina Sebastiani tematizuje pohyb knih mimo komerční systém obchodování prostřednictvím formující se skupiny evropských intelektuálů – *res publica literaria*, a to na známém příkladu aktivit Erasma Rotterdamského, který využíval sítě této komunity k propagaci i distribuci přednostně svého díla, tištěného u basilejského tiskaře Johanna Frobeny. Na základě metodických postupů klasické knihovědy, tj. historické bibliografie doplněné o studium paratextů, ale i dobové korespondence a dalších archivních materiálů, je vykreslen dobový impakt Erasmoveho díla na evropském knižním trhu, především jako výsledek jeho individuálních aktivit. Ty reprezentovaly specifické postupy i v rámci distribuce další tiskařské produkce Frobenovy dílny, která se většinou opírala o standardní obchodní aktivity.

Problematické tisků, které – byť vznikly mimo nejvýznamnější centra knihtisku i knižního obchodu – měly svým obsahem i jazykovou formou ambice nalézt ohlas na mezinárodním trhu, přináší příspěvek Caroline Duroselle-Melish. Ta zaměřila pozornost na rozsáhlé přírodovědné encyklopedické dílo *Ulisse Aldrovandiho*, vytištěné poprvé v Boloni, které si záhy získalo popularitu i na evropském trhu a stalo se proto předmětem zájmu o jeho reprinty. Ty vyšly souběžně znovu v Boloni a ve Frankfurtu nad Mohanem. Na jejich příkladu autorka dokládá, jak vypadala praxe přetisků raně novověké produkce. Tiskaři k reprintům sahali krátce po vytištění populárních tisků, bez ohledu na to, zda byla díla zajištěna původními privilegii. Reprint pak měl s textem i originální typografickou výbavou předlohy jen velmi volnou vazbu a řídil se zejména aktuální komerční strategií, vycházející vstříc nárokům i vkusu potencionálních zákazníků. Tento příspěvek dokládá i skutečnost, že periferní středisko knihtisku, jako byla Bologna, mohlo tisknout produkci se záměrem oslovit evropského čtenáře, zatímco reprint stejného díla v mezinárodním centru knižního obchodu Frankfurtu mohl hledat čtenáře spíše prostřednictvím provinční distribuce.

Konkrétní praxi obchodování s knihou na mezinárodní úrovni představila Angela Nuovo v příspěvku věnovaném italské kupecké rodině Gabiano. Její působení, které autorka rekonstruuje na základě dochované korespondence připojené na závěr příspěvku ve výběrové edici, zahrnovalo především Benátky, Florencii a Lyon. Rozbor korespondence doložil budování sítě obchodních vztahů, které rodinné podnikání povznesly na mezinárodní úroveň a současně přispěly k užšímu a intenzivnějšímu propojení knižních trhů ve výše uvedených městech.

Tématem hned dvou studií, věnovaných mezinárodnímu knižnímu trhu v raném novověku, se stala osobnost Christophe Plantina, tiskaře, nakladatele i obchodníka s knihou, jehož antverpská firma provozovala pobočky v Leidenu a Paříži. Benito Rial Costas se zaměřil na konkrétní projekt Plantinova nakladatelství, které mělo v potridentském období na zakázku španělského dvora vydávat základní liturgické tisky pro španělský trh. Záměr dvora, vedený konfesijně-politickými důvody, ale i komerční strategie firmy, která se

dlouhodobě bezpečně a úspěšně pohybovala v síti mezinárodního obchodu s knihou, narazil ovšem na negativní reakci místního trhu, respektive španělského kléru, ovlivněného starší liturgickou praxí. Otázkou tiskařských a obchodních aktivit Plantina ve Francii se zabýval příspěvek Nalcolma Walsbyho, kterému se podařilo dokumentovat, jak se tento tiskař dokázal v ediční strategii (na rozdíl od španělského projektu) úspěšně přizpůsobovat specifickým potřebám francouzského trhu a požadavkům místních obchodníků i distributorů knih, a to včetně formální výbavy tisků.

Kapitola věnovaná knižnímu obchodu v 16. století ukázala na několika typových příkladech významných tiskařů, obchodníků s knihou i autorů cesty, jimiž se tištěná kniha dostávala ke svému čtenáři. Významnou roli přitom hrály jak formální, tradiční trasy dálkového obchodu, tak neformální vztahy mezi dobovou intelektuální elitou, ale i mezi obchodníky. I jim pomohla v komerčních vztazích řada osobních či dokonce rodinných vazeb k efektivnějšímu umístění titulů i na poměrně vzdálené trhy.

Druhý celek studií se zaměřil na knihy jako nositele reflexe kulturní a politické výměny. Tento záměr naplnil především příspěvek Zsuzsy Barbarics-Hermanik o bilaterální kulturní výměně mezi habsburskou a otomanskou říší. Tisky se v obou prostředích ve vazbě na panovnické dvory staly v první řadě prostředkem transkulturní výměny a nikoliv očekávaným nástrojem propagandy. Nejednalo se ovšem o prvoplánové zprostředkování textů „opačného“ tábora, ale o poměrně složitý proces jejich adaptace (překladu), či zakomponování do domácí knižní produkce.

Význam překladů podtrhl i příspěvek Niny Lamal, která poukázala na praxi jejich vzniku. Tu prezentuje především jako proces adaptace textů pro odlišné podmínky té které čtenářské obce. K analýze si autorka vybrala dvě historiografická díla, věnovaná jedné z událostí třicetileté války, zpracovaná dvěma autory s odlišným náboženským (katolickým a protestantským) zázemím. Obě díla vycházela i v prostředí opačné konfesijní orientace, pro něž byla připravena překlady a edičními zásahy vydavatelů, které ovšem jen zcela výjimečně zasahovaly úpravami přímo do textů. Uzpůsobení tisku se koncentrovalo do paratextů – zejména předmluv, v nichž se dostalo čtenáři vysvětlení, jak uvedená díla „číst“.

Kapitolu uzavírá text Marka Geldolfa o speciální kategorii tisků – militarii, a to v Anglii 16. století. Vojenské příručky, jejichž tištěná produkce plynule navázala na díla rukopisná, změnily v době raně novověké své obsahové zaměření. Jejich obsah, ale i forma již neměly v první řadě zprostředkovat praktické znalosti vojenského umění, ale jejich sdělení směřovala k šíření nové „vojenské kultury“ v podobě nikoliv výhradní kompetence vyšší šlechty. Na rozdíl od výše zmíněných příspěvků nešlo však o proces kulturní výměny, spíše o kulturní přenos, spojený s politickým vývojem země jejich vzniku.

Třetí kapitola obrací pozornost čtenáře k problematice knihoven, ať už vznikaly jako sbírky knih, nebo byly majiteli skutečně čtenářsky využívány. Uvedený metodický problém výzkumu dobových knihoven, tj. zda díla v nich shromážděná byla také skutečnou četbou, však žádná ze tří studií, zařazených v tomto oddíle, neřeší. Shanti Graheli předkládá typový rozbor raně novověké intelektuálské právnické knihovny, jejíž část (220 titulů, asi 10 % původního obsahu) je dnes uložena v městské knihovně v Grenoblu. Rozbor jejich provenienčních znaků umožnil rekonstruovat nejen její vývoj a strukturu čtenářských

zájmů majitele, ale také zjistit, jakými cestami získával v jednotlivých etapách svého života knihy, publikované po celé Evropě. Řada zjištění týkající se struktury čtenářských zájmů i způsobů získávání publikací (nákupy novinek i titulů ze sekundárního trhu s antikvárními knihami, dary od přátel, či autorů některých děl, vazby na konkrétní knihkupecké firmy) byla odrazem obvyklé praxe spojené s intelektuální vrstvou společnosti.

Výzkum knihoven, založený na dobových inventářích přibližuje studie Giovanni Granata, která na jejich základě analyzuje obsah řádových sbírek v Itálii ve druhé polovině 16. století. Soupisy těchto církevních knihoven vznikaly po tridentském koncilu z cenzurních důvodů a měly na základě aplikace nově sestaveného indexu zakázané literatury zaznamenat obsah nejen řádových sbírek, ale i individuálních kolekcí členů jednotlivých řádů. Rozbor obsahu uvedených knihoven dokumentuje význam místních tiskařských oficín pro trh s náboženskou literaturou a současně značnou regulaci dovozu zahraničních titulů, ovlivněnou intenzivním nástupem protireformace.

Z celku studií věnovaných tvorbě knihoven a kultuře čtení s oporou v pramenném výzkumu vybočuje tématem i kvalitou příspěvek Vrendana Dooleye, který prezentuje formou eseje obecné úvahy o čtenářství žen. Činí tak na základě drobné vlastnické poznámky v titulu, jenž z hlediska formálního napodoboval styl Boccacciova *Decameronu*. Jeho majitelka, nebo čtenářka, pocházející patrně z Florencie, zanechala v uvedené knize pouze své jméno, a to nikoliv jak bylo obvyklé na úvod knihy, ale zcela výjimečně uprostřed svazku. Tyto skutečnosti „inspirovaly“ autora eseje k úvahám o získávání knih, struktuře četby i „specifickém“ způsobu četby žen v 16. století. Úvahám však schází jakákoliv opora v pramenném výzkumu, respektive ve znalosti elementární literatury k tomuto tématu.

Závěrečná kapitola přináší několik literárně vědných studií, které se soustředily na otázku pohybu literárních textů, hudebnin a dramat napříč Evropou. Stěžejní otázkou se stal sám překlad této materie, ať už byl vnímán jako konkrétní jazykový převod, či adaptace kulturní nebo konfesijní, tj. úprava textu s ohledem na kulturní a konfesijní odlišnosti lokálních trhů. Matthew Laube se věnoval tiskařské produkci heidelberského kalvínského tiskaře Jerome Commelina, v níž sehrávaly významnou roli hudebniny. Jeho nadkonfesijní přístup k výběru tisků pro ediční program i profesní kontakty s autory, tiskaři, obchodníky, ale i zákazníky, které rovněž nebyly determinovány striktně konfesijně, dokumentují, že v Evropě sklonku 16. století tisk, distribuci a recepci hudebnin ovlivňovalo jejich konfesijní zázemí jen omezeně. Tiskaři této skutečnosti napomáhali i tím, že pokud už předpokládali komplikace z důvodu jednoznačné konfesijní identifikace tisku, upravovali, či přímo fingovali *impressa*, či využívali strategii dedikací a předmluv. Nadkonfesijní přístup k tisku hudebnin v raně novověké Evropě formoval mezinárodní obchod, jehož prostřednictvím byly nototisky distribuovány bez ohledu na státní a konfesijní hranice.

Existenci mezinárodního trhu s hudebninami, který přetrvával i v 17. a 18. století, potvrzuje i Huub van der Linden. Na příkladu tisku a distribuce této produkce z jedné ze severoitalských firem rekonstruuje oběh italských hudebních tisků na evropském trhu, přesněji řečeno v jeho segmentu, který obsáhl habsburskou říši, německá území a Švýcarsko. Pramenná studie vychází z výzkumu inventářů církevních a šlechtických knihoven z uvedených

teritorií a ukazuje na významnou zprostředkovatelskou úlohu při distribuci italských hudebnin několika evropských nakladatelských domů (např. Endterové v Norimberku).

Na specifickou skupinu dramatických textů zaměřil pozornost Anston Bosman, jehož metodicky ambiciózní studie v úvodu slibovala rekonstruovat oběh tištěného dramatu ve vazbě na jeho reálné provozování v oblasti severní Evropy. Dramata prezentuje studie jako média, zprostředkující šíření idejí napříč kulturními oblastmi. Raně novověké drama mělo putovat Evropou podobně jako hudební texty bez ohledu na hranice států. Autor však tuto skutečnost reálně dokumentuje pouze na příkladu anglických kočovných společností, putujících v raném novověku severní Evropou s texty, které byly překládány a uzpůsobeny vkusu místního publika. Nezaznamenává však reálný ohlas těchto aktivit.

Téma překladu a jeho role při zprostředkování literatury se objevuje i ve dvou závěrečných studiích. Alina Laura de Luca sleduje překlady jednoho ze základních děl antické tradice – Catullovy lyriky, které se začaly intenzivněji objevovat od dvacátých let 16. století. Zaměřuje se jak na překlady do národních jazyků, tak do středověké latiny, které vycházely v Itálii, Anglii a Francii. Na základě důkladného lingvistického rozboru uvedených překladů autorka doložila „kreativní“ práci překladatelů s textem, v němž vynechávali či přepracovávali zvláště morálně závadné pasáže. Studie ovšem neřeší konkrétní důvody tohoto postupu ve vazbě na situaci knižního trhu, pro nějž byly určeny. Proto lze její závěry vnímat jen jako potvrzení obvyklé formy raně novověké překladatelské praxe, kdy vazba výsledného překladu na původní text mohla být i mnohem volnější, respektive, kdy výsledkem překladu mohlo být zcela „nové“ svěbytné dílo. Překlad zajistil i evropskou popularitu a rozšíření *Esejů* Michela de Montaigne, jimiž se zabývá na základě využití databáze USTC Warren Boutcher. Díky překladům, které jsou ovšem charakterizovány na základě jejich formy nikoliv jako pouze jazykové, ale i kulturní, Montaignovo dílo překonávalo všechny dobové státní i politické hranice. K působení jeho kulturního překladu výrazně přispívaly paratexty, které vydání díla provázely a vysvětlovaly řadu jeho pro čtenáře neznámých souvislostí.

Sborník v širokém tematickém výměru naplnil záměry editorů a na úrovni výroby, distribuce i recepce podává obraz kulturní výměny, zprostředkované raně novověkou tištěnou knihou. Na typových příkladech dokumentuje způsoby práce s texty v nakladatelstvích, formální i neformální distribuční síť tiskařů a knihkupců a dotýká se i problematiky čtenářské recepce. Ta však ulpěla jen na zachycení procesu formování intelektuálních, institucionálních a okrajově také šlechtických knihoven, aniž by se některý z příspěvků pokusil překročit rámec popisu skladby těchto celků směrem k otázce vlastní četby, která představuje završení celého sledovaného procesu kulturní výměny. Úvaha Vrendana Dooleye, která vznikla bez znalosti pramenů a elementární odborné literatury, tento deficit nemůže vyplnit. Z hlediska metodologie ovšem sborník přináší zajímavou inspiraci pro domácí knihovědné bádání, které by mělo rozšířit stávající, poměrně konzervativní metodický rámec, opírající se o historickou bibliografii, směrem ke kulturním dějinám a současně rozvinout interdisciplinární spolupráci, zejména s literárními vědci a lingvisty.

Olga Fejtová

Alfred KOHLER

Neue Welterfahrungen. Eine Geschichte des 16. Jahrhunderts

Münster, Aschendorff Verlag 2014, VII + 344 s., ISBN 978-3-402-12907-4.

Rakouský historik Alfred Kohler je známý především zásluhou svých monografií o politických dějinách habsburské monarchie v 16. století a biografii Karla V. a Ferdinanda I. V posledních letech se však obrátil k širě pojatým dějinám mezinárodních vztahů na přelomu středověku a novověku, stejně jako k tematice objevných plaveb a jejich dalekosáhlých důsledků. Jak připomněl v předmluvě ke své nejnovější syntetické práci, tato tematika je mu blízká od doby studií, neboť už v disertaci z roku 1967 pojednával o obrazu Afriky ve světle jihoněmeckých pramenů 16. století. Nejde tedy o náhlý obrat, nýbrž o pokračování autorova celoživotního zájmu o dějiny evropského obrazu světa, jak se utvářel na prahu novověku. Zároveň na počátku 21. století i na jeho výzkum zapůsobil obecně zesílený zájem o problematiku globalizace politiky a ekonomiky, při němž využil také vlastní zkušenosti z cest do Asie, Ameriky a Austrálie.

Při pohledu na vytváření evropských představ o světě vychází Kohler ze skutečnosti, že (relativně chudí) Evropané hledali od 15. století Asii oplývající hedvábím, porcelánem a kořením, zatímco „mimochoodem“ nalezenou Ameriku a její komodity (především drahé kovy a cukrovou třtinu) docenili až později. V počátcích rozšiřování geografického horizontu to byla Asie, která se stala synonymem bohatství a podnětem k pronikání do vzdálených končin, ať již mořskou či suchozemskou cestou. Objevování „nového světa“ (nikoli jen amerického „Nového světa“) se ovšem stalo záležitostí maritimních mocností a jen v malé míře ostatních zemí evropského kontinentu. Státy či národy od Portugalska po Nizozemí (je však třeba dodat i nezanedbatelný podíl Dánska a Švédska) ve vzájemném soupeření rozšířily prostor svého působení především na Atlantský oceán jakožto „evropské moře“ a v něm ovládly prostory ke svému působení (Kohler je nazývá „neue /Inter/ Aktionsräume, s. 7), zatímco v Indickém oceánu narazily na konkurenci asijských mocností. Tato rozdílnost se nutně odrazila v pohledu Evropanů na Západ a na Východ.

V úvaze o dnes hojně rozšířeném pojmu *globálních dějin* naznačuje A. Kohler obtížnost, ne-li nemožnost vyváženého pohledu na dějiny ze všech osídlených kontinentů a oprávněně se soustřeďuje na *globalizované dějiny Evropy* resp. *dějiny Evropy v globálním kontextu*, v nichž zůstává historie starého kontinentu východiskem pro srovnávání s ostatními světy a pro vystižení vzájemného působení mezi Evropou a ostatním světem. Autor při tom naráží na problém vymezení Evropy a evropské identity, kterou v zásadě ztotožňuje s křesťanstvím, jež se – zejména po dobytí Konstantinopole Turky roku 1453 – zřetelně vymezilo vůči expanzivnímu islámu. Samotný pojem Evropy chápe nejen jako geografický prostor, ale také jako sociopolitické společenství a kulturní program. Přijímá realistické stanovisko oxfordského profesora globálních a imperiálních dějin Johna Darwina, že z tohoto prostoru nelze vylučovat Rusko, které naopak patří mezi průkopníky evropské expanze.

S přihlédnutím k pracím historiků a politologů, kteří se zabývají jinými kontinenty (mj. k teorii o možném pozitivním sbližování světového Východu a Západu, jejímž autorem je singapurský politolog a někdejší diplomat činný v Radě bezpečnosti OSN Kishore

Mahbubani) se A. Kohler přiklání k stále rozšířenějšímu názoru, že evropské pojetí světa, jak se vyvinulo v uplynulém půltisíciletí, v delší perspektivě neobstojí. Zdůrazňuje nutnost propojení evropské historiografie se sousedními disciplínami (zejména orientalistikou, amerikanistikou a afrikanistikou) a kontextualizaci evropské historie s mimoevropskými dějinami při zvláštním důrazu na Asii. Zároveň analyzuje globálně historické koncepty počínaje Fernandem Braudem přes Wolfganga Reinharda a Immanuela Wallersteina a konče Christopherem Baylym. Vzhledem k odlišnosti důrazu jednotlivých autorů na různé rysy globalizačního výkladu dějin staví Kohler do popředí svého spisu jednak interakční a komunikační procesy ve světovém měřítku, jednak „autochtonní“ vývoj kontinentů. Kritériem komparace se mu stává modernizace ve všech sférách (od budování národního státu a industrializace až po alfabizaci a náboženskou toleranci); zároveň si však uvědomuje, že jde o evropský koncept modernity, který nemusí být nejvhodnějším měřítkem kupříkladu pro posuzování vývoje Číny.

Každá ze sedmi hlavních kapitol, doprovázených rozsáhlým úvodem a závěrem, bibliografií a kombinovaným rejstříkem osobních a zeměpisných názvů, dokládá, jak obtížné je psát multipolární dějiny světa a že je skutečně produktivnější pokoušet se o vyvážené dějiny s převažujícím evropským zřetelem, ale s přihlédnutím k odlišnostem dalších světadílů. U pojednání o cestách Evropanů za bohatstvím je to jednoznačné; tam jde vlastně o evropský zájem i expanzivní snahy na jedné straně a o nezájem o Evropu ze strany ostatních kontinentů; Kohler sice připouští výjimky (Japonsko, arabský svět), uvážíme-li však, že tak složitému problému (včetně opomenuté tematiky: arabské recepce části antického kulturního dědictví a konkurence ve Středomoří) věnuje pouhé dva odstavce, pak se zdá, že vytčený úkol je nad síly jednoho autora. Smělý pokus o vystižení politicko-sociálního vývoje „kontinentálních prostorů“ jednotlivých světadílů odhaluje opět rozdílnost v přístupu k Evropě, kde autor vystihl některé podstatné rysy (expanze a boj o hegemonii, ohrožení Osmanskou říší atd.) a k mimoevropským kontinentům; tam se výklad mění spíše v – jistě užitečné – encyklopedické shrnutí základních údajů o vnitřním vývoji a o jednotlivých kontaktech s Evropou. Ostatně vymezený prostor (například o tak zajímavém fenoménu, jakým byla křesťanská Etiopie, čítá pouhých 22 řádků) ani neposkytuje možnost provést skutečnou srovnávací analýzu.

Příznivější je situace při výkladu o světovém rozpětí obchodních a hospodářských systémů, kde byla intenzita interkontinentálních kontaktů největší a kde se také může úžeji specializovaný historik opřít o kompetentní literaturu. Další kapitoly pojednávají o obrovské rozmanitosti světa, pokud jde o vládní systémy a státy, náboženství a způsoby života, či vzdělávání, vědu a sdělování informací. Alfred Kohler, který má velké zkušenosti s výzkumem reformace, srovnává monoteistické systémy navzájem a monoteismus s polyteistickými náboženstvími, ale i to je pochopitelně možné pouze v podobě sond, například při zběžném sledování úlohy obrazu v religiozních systémech. Výsledky vlastního bádání využívá rovněž při charakteristice naučných produktů expanze, zejména cestopisů, map, glóbů a kosmografií.

Přestože rozbor mimoevropského vývoje nemohl vždy dosáhnout žádoucí důkladnosti, dospěl Kohler k závěrům, které si zaslouží pozornost. Především relativizuje úspěšnost a mimořádnou dynamiku evropských států (v kontrastu zdůrazňuje funkčnost

a flexibilitu Číny, Japonska a dalších asijských říší) a naopak poukazuje na „destruktivní a destabilizační působení této dynamiky dovnitř i navenek“ (s. 289), a to v souvislosti s reformací, náboženskými válkami i ztroskotáním univerzalistických snah císaře Karla V. Ukazuje, že Španělsko nemělo žádnou velkou obchodní strategii, která by vytvořila z této země centrum světového obchodu, a neproniklo dokonce ani na vnitřní asijské trhy. Na konci 16. století shledává Kohler tři velice rozdílné oblasti evropského mocenského a ekonomického vlivu: Střední a Jižní Ameriku jako prostory vhodné k osídlení a těžbě stříbra; Afriku jako zdroj otročských sil, jejichž rekrutování navazovalo na arabský obchod; Asii jako atraktivní obchodní zónu. Zkušenost obyvatel ostatních kontinentů s Evropany charakterizuje jako podcenění jejich agresivity, které vedlo k ovládnutí Ameriky a k položení základů jejich dominance v Africe; konsolidované asijské říše takovýto osud postihnout nemohl, pouze Indie byla evropské expanzi přístupnější.

Toto hodnocení počátků kolonialismu doplňuje Alfred Kohler příklady kritiky, jež se v tomto směru ozývala od 18. století, a soudí, že východiskem budoucích civilizačních dějin by se mělo stát přiznání viny za pochybení evropské expanze čili „kritická bilance evropských způsobů chování, přehmatů, vměšování a zločinů na jiných kontinentech (Afrika, Asie, Amerika a nakonec i Austrálie)“ (s. 297). Takový přístup pokládá za nutnou podmínku v další cestě za zvládnutím historické minulosti, která se zpravidla zabývá pouze dějinami jednoho kontinentu. Zde je třeba připomenout, co autor správně konstatoval v úvodní části knihy: že totiž utváření dějin evropské expanze je dílem maritimních mocností, což ovšem navozuje dualitu Evropy a v otázce zodpovědnosti za dávná provinění nikoli viny „bílého muže“, nýbrž států, které se na kolonialismu aktivně podílely.

Závěrečnou část knihy tvoří rekapitulace názorů tří německých klasiků (Friedricha Schillera, Georga Friedricha Wilhelma Hegela a Alexandra von Humboldta) na uspořádání světa pod evropskou kulturní hegemonií, dále stručný nástin proměny od „starého“ k „novému“ kolonialismu 19. a 20. století a posléze k dekolonizaci. To vše je vlastně podklad k vyjádření autorského kréda o poklesu moci Západu a o nespravedlivém uspořádání světových poměrů, v nichž se – zejména při rozdělování surovinových zdrojů – stále udržují prvky neokolonálního ovládání kdysi podřízených území. Alfred Kohler vyjadřuje dnes již obecněji přijímané přesvědčení, že centrum světa se přesouvá do Asie, z čehož plyne nezbytnost, aby se evropská historiografie soustavně zabývala asijskými a jinými mimoevropskými dějinami. Souhrnný pohled na vývoj v uplynulém půltisíciletí uzavírá konstatování, že se Asie znovu stává pro Evropany symbolem bohatství, jakým byla v době Marka Pola.

Celkově je zřejmé, že tak široké a komplexní téma lze v jedné knize teoreticky nastínit, ale realizace obecných postulátů by si vyžádala mnohem větší prostor pro hlubší srovnávací analýzy a zřejmě by musela být založena na součinnosti dobře sehraného kolektivu odborníků. Znalci jiných kontinentů by totiž mohli v přípravných diskusích reagovat na evropskou tematiku, která je zde ve velké převaze, a mohli by doplňovat nejen realie, ale i pohledy z mimoevropských částí světa. To je úkol, který míří do budoucnosti. Spis Alfreda Kohlera se při takovém postupu jistě může stát zajímavým podnětem.

Kohlerova kniha se přiřazuje k literatuře, která reaguje na rychlé proměny světa a jež z toho vyvozuje důsledky pro historiografii. Pozitivní stránkou těchto prací je snaha

prokázat flexibilitu našeho oboru a otevřít ho podnětům těch disciplín, které ho mohou podstatně obohatit. Je zjevné, že vedle tradičních dějin světa, které vedle sebe kladou paralelně vylíčený vývoj zemí a kontinentů, narůstá potřeba pohledů celistvějších, které položí důraz na srovnávání a sepětí rozdílných částí světa. Takového globalizující pohledy znamenají pro historiografie menších zemí riziko i výzvu. Na jedné straně vzniká nebezpečí, že se beztak nevalné povědomí o dějinách „periferií“ z takového konceptu zcela vytratí. Na druhé straně je tu však i příležitost do nově utvářeného obrazu dějin světa aktivně zasáhnout a otisknout v něm vlastní stopu.

Jaroslav Pánek

Adolf Ludvík KREJČÍK

Paměti

(K vydání připravila Renata KUPROVÁ.)

Praha, Národní archiv 2016, 286 s., ISBN 978-80-7469-048-8.

Historik, archivář a knihovník Adolf Ludvík Krejčík (1877–1958) patřil k první, velmi silné generaci pozitivistických historiků, jimž vídeňská studia a podíl na římských a jiných zahraničních výzkumech poskytl širší mezinárodní rozhled. Ačkoli měl ambice na univerzitní kariéru, vzdal se jí a ve zralém věku se soustředil především na problematiku agrárního archivnictví. Na sklonku života se zařadil do malé skupiny archivářů, kteří po sobě zanechali paměti, jež nyní z rukopisu zachovaného v Krejčíkově pozůstalosti v Národním archivu vydala Renata Kuprová. Připravila standardní kritickou edici, opatřenou obšírnými věcnými poznámkami, úvodem, stručným biografickým nástinem, osobním rejstříkem, chronologicky řazenou bibliografií Krejčíkových prací, soupisem použité literatury a souhrny v němčině a angličtině. Z neznámých důvodů je rozpis obsahu uspořádán tak, že v něm nejsou uvedeny názvy a paginace kapitol, do nichž Krejčík svou knihu rozdělil, což zbytečně snižuje přehlednost edice. Publikaci doplňuje skrovný výběr reprodukováných rodinných fotografií.

A. L. Krejčík začal pracovat na svých pamětech jako dvaasedmdesátiletý důchodce a sepsal je v letech 1949–1954. Jako archivář a historik nespoléhal jen na paměť, ale sahal také k písemným pramenům; kupříkladu když vzpomínal na své spolužáky, ověřoval si údaje z výročních zpráv a seznamů učitelů a studentů; stejně tak při vyprávění o studiu na pražské univerzitě či na vídeňském Ústavu pro rakouský dějezpýt excerpoval index se seznamem přednášek a při líčení výletů po Čechách a Moravě využíval svých zápisníků. V důsledku toho se někdy spokojoval s výčtem osob, podával jejich soupisy s dílčími charakteristikami, aniž by se však na základě vlastní zkušenosti pokoušel o hlubší psychologickou charakteristiku. V porovnání se svým současníkem Josefem Šustou¹ nebyl rozeným literátem, spíše uplatňoval zájem o rodopisné a topografické detaily, což zejména

1 Josef ŠUSTA, *Léta dětství a jinošství. Vzpomínky I*, Praha 1947; *Mladá léta učňovská a vandrovní: Praha – Vídeň – Řím. Vzpomínky II*, Praha 1963.

při pohledu na každodennost českého venkova (Mladoboleslavsko), kde strávil dětství, a na Prahu z konce 19. století není bez významu.

Pro kulturní dějiny má značnou vypovídací hodnotu líčení života na nižší škole a zvláště na gymnáziu, což si zaslouží srovnání se vzpomínkami Vlastimila Kybala,² který byl na základě zkušeností z gymnázia ve Slaném k tehdejší výuce výrazně kritičtější. Krejčík zachytil učitelské osobnosti, jež měly vliv na výchovu historiků jeho generace, zejména mladoboleslavského gymnaziálního profesora a regionálního badatele Františka Bareše, který ovlivnil nejen jeho samého, ale také Josefa Pekaře, Josef Vítězslava Šimáka či Františka Zumana; glosoval rovněž působení profesorů dějepisu na pražském gymnáziu v Žitné ulici (pozdějším Jiráskově) – archeologa Josefa Ladislava Píče a spisovatele Aloise Jiráska.

Ke svérázu Krejčíkových pamětí patří rekapitulace stavu české společnosti na sklonku 19. století, projevy vlastenectví (včetně odporu k „potupnému Mariánskému sloupu“ na Staroměstském náměstí, „který teprve osvobozující převrat r. 1918 srovnal se zemí“, s. 87), sociální citění a postoje k soudobým politickým proudům (zejména k Masarykovu realismu). V nich se zřetelně prolíná empirie pamětníka se školeným pohledem historika, který mezitím prožil dvě světové války a několikerou změnu politických režimů. Zatímco popisy cest po českých zemích nepřinášejí mnoho nových poznatků, cenné je vylíčení studentského života v Praze v devadesátých letech 19. století, a to se zvláštním zřetelem ke kulturnímu a společenskému životu. Značný význam mají kapitoly věnované studiím na univerzitách pražské (1895–1897) a vídeňské (1897–1899) a poté výzkumu v římských archivech (1899–1900), v nichž se Krejčík projevil jako dobrý pozorovatel, schopný vystihnout osobnostní, národnostní a politické preference svých učitelů, spolužáků a oborových kolegů.

Těžiště Krejčíkových pamětí spočívá právě ve formativním období jeho života, v prvním čtvrtstoletí, zejména však v období pražských, vídeňských a římských studií. Potřeba materiálního zajištění přiměla tohoto historika, aby rezignoval na dráhu vysokoškolského učitele, k níž se připravoval, a aby na doporučení Jaroslava Golla přijal místo adjunkta ve schwarzenberském archivu v Třeboni (1901–1909) a soustředil se na archivnictví, což ho později zavedlo do Moravského zemského archivu v Brně (1909–1919) a poté zpět do Prahy, kde se stal budovatelem a ředitelem Československého státního archivu zemědělského (1919–1936).³ Tyto dlouhé periody už Krejčík nestačil zpracovat do podoby plnohodnotných memoárů, podal spíše jen náčrt některých témat (archivní prostředí, kulturní a společenský život v Třeboni, rodinná situace) a někde vlastní vyprávění nahradil textem dobové korespondence. Do tohoto svérázného „listáře“ začlenil mj. dopisy Jaroslava Golla, Františka Mareše, Bertolda Bretholze, Františka Kameníčka, Bohumila Navrátila, ale i Theodora von Sickela a Heinricha Pogatschera, které vypovídají o vztazích mezi českými a moravskými historiky, ale také o jejich kontaktech v zahraničí.

Poznámkový aparát ke zpřístupněným pamětím zpracovala editorka ve snaze využít nejen dostupné literatury, ale také pramenů z Národního archivu, státních oblastních

2 Jaroslav Hrdlička – Jan Blahoslav Lášek (edd.), *Paměti Vlastimila Kybala*, Praha 2012.

3 Blíže Jaroslav BOUBÍN, *Adolf Ludvík Krejčík*, in: Sborník prací členů SSM při Státním ústředním archivu v Praze, Praha 1985, s. 96–152.

archivů v Praze a v Třeboni, Archivu hlavního města Prahy či Státního okresního archivu v Mladé Boleslavi. Díky tomu byla schopna identifikovat stovky jmen, které zmínil A. L. Krejčík, a podat jejich stručnou charakteristiku. Vydavatelka prokázala značnou péli a přehled zejména při identifikaci a charakteristice postav z domácího prostředí. Obtíže jí však činily některé osobnosti zahraniční, jejichž osudy a vztah nejen k autorovi memoárů, ale i k českému prostředí by si byly zasloužily podrobného osvětlení. Když například Krejčík napsal, že „několikrát přišel mezi nás [tj. mezi rokující pražské studenty] i relegovaný tehdy Hrvat Radič“, je málo platné připojit dvě vysvětlivky typu „relegace – vyhoštění“ a „Hrvat – Chorvat“ (s. 124), ale neříci nic bližšího o Stjepanu Radićovi, literátovi a později jednom z nejvýznamnějších chorvatských politiků, který byl od roku 1893 v Chorvatsku a Uhrách pronásledován, proto se pokoušel v Praze pokračovat ve studiích práv a navázal tu přátelské i rodinné vztahy, jež celoživotně ovlivňovaly jeho veřejnou činnost.

Z interpretačního hlediska podobnou situaci navozuje Krejčíkovo spolupůsobení ve Slovanském zpěváckém spolku ve Vídni. Autor paměti (bohužel bez přesné datace) zmínil své účinkování v koncertu, kde „řízením slovinského skladatele Hubada jsme s velkým úspěchem provedli“ (s. 137) Chopinův mužský sbor *Walia* a Dvořákovo *Te Deum*. Prestižní koncert se konal ve Velkém sále Hudebního spolku (*Wiener Musikverein*) a stal se programovou manifestací kulturní vyspělosti slovanských národů v habsburské monarchii. Ediční poznámky zcela pomíjejí výklad této skutečnosti a nepřibližují ani Mateje Hubada, který (na rozdíl od Krejčíkova mínění) nevynikal jako skladatel, nýbrž jako dirigent a hudební pedagog a v meziválečném období se stal ústřední osobností slovinského hudebního života. Kdyby se toto dozvěděl čtenář edice, lépe by si uvědomil, do jakého prostředí český historik za vídeňských studií vstupoval a jakým směrem se otvíraly kulturně politické kontakty v posledním období existence Rakousko-Uherska. Pokud má čtenář paměti pochopit širší souvislosti často projevovaného vlastenectví a slovanského smýšlení A. L. Krejčíka, potřebuje osvětlení právě těchto a jim podobných konkrétních mezilidských vztahů.

Určitý problém představovaly osobnosti, které vystupují v kapitole věnované Krejčíkovu podílu na výzkumech v Římě na samém konci 19. století. Tato část vzpomínek je zajímavá především proto, že Krejčík naznačil rozsah společenských kontaktů mladých českých badatelů, kteří pracovali v rámci České historické expedice, popřípadě přímo ve službách Rakouského historického ústavu v Římě. Kontakty s Rakušany, Poláky (Polskou historickou expedicí) a Němci (Pruským historickým ústavem), částečně také s Italy, Francouzi a Belgičany měly být důkladněji objasněny. Už proto, že se Krejčík jakožto nadaný zpěvák a klavírista dokázal prosadit ve společnosti díky působivé interpretaci klasické hudby a že i ve svém vyprávění rozšířil obraz soužití mezinárodní vědecké komunity, dočasně působící ve Věčném městě, o tento nesnadno postižitelný kulturní rozměr.

Každá z osobností zde zmíněných tak určitým způsobem vstoupila do vědeckého a zároveň kulturního prostředí, v němž se pohybovala řada mladých českých vědců na přelomu 19. a 20. století (mj. i v důsledku toho, že Krejčík ve svých vystoupeních seznamoval kolegy z jiných zemí s hudbou českých, polských a ruských skladatelů). Proto by si byly všechny v pamětech zmíněné postavy zasloužily nejen identifikaci v rejstříku, ale i bližší a přesnou charakteristiku v kritickém aparátu. Například Krejčíkem opakovaně uváděný

polský přítel Kętrzyński nemohl být „Wojciech Kętrzyński (1833–?)“, jak se editorka mylně domnívá (s. 247), nýbrž Krejčíkův vrstevník Stanisław Kętrzyński (1876–1950); jeho otec Wojciech Kętrzyński (1838–1918) byl sice také proslulý historik, ale zemřel už 18. ledna 1918, takže Krejčík by sotva mohl vzpomínat na jeho přátelství, projevované „dávno po převratu z r. 1918“ (s. 146). Ostatně stěží si lze představit uznávaného šedesátníka Wojciecha Kętrzyńskiego na úrovni jednoho z mladých stipendistů vysílaných do Říma. To je jen malá ukáзка, že při identifikaci tohoto i dalších (v rejstříku zcela opomenutých) jmen je třeba hledět nejen na příjmení, ale také a hlavně na souvislosti, v nichž se daná osobnost vyskytuje.⁴

Nemenší péči si vyžadují toponyma, byť v knize místní rejstřík chybí. Když editorka uvádí detaily ze života Krejčíkových sourozenců, měla by vždy pracovat s ověřenými zeměpisnými údaji – například když má záměr přesně lokalizovat pobyt historikova bratra Karla Krejčíka v Srbsku, neměla by o místě jeho sňatku psát, že „Nagotina je město v centrálním Srbsku“ (s. 65, pozn. 171), ale nejdříve se přesvědčit, že město se nazývá Negotin a leží v nejvýchodnější části Srbska na trojmezí s Rumunskem a Bulharskem. V takových případech jde o zdánlivé maličkosti, ale podstata editorovy práce spočívá právě v tom, aby v případě nezbytnosti rektifikoval chyby pramene, nikoli aby do komentářů k němu vnašel omyly nové, které potom budou jako domněle ověřená fakta přejímány uživateli edice.

Třebaže Krejčíkovy paměti zůstaly torzem, jsou pramenem v mnoha ohledech pozoruhodným a cenným nejen z hlediska autorova životopisu, ale i pro poznání českých dějin končícího 19. a počínajícího 20. století. Je to ego-dokument, který díky podílu A. L. Krejčíka na mezinárodních vědeckých vztazích umožňuje proniknout do skrytých stránek vztahů mezi historiky ve střední Evropě a v Itálii, a to právě v době, kdy se Řím stával jedním z hlavních center internacionalizace historické vědy. Není pochyb o tom, že si paměti A. L. Krejčíka zasloužily vydání. Editorka věnovala přípravě této publikace značné úsilí, za což jí náleží uznání. Bylo úkolem dvojice uvedených lektorů, aby jí pomohli s identifikacemi a korekturami všude tam, kde to jen bylo možné. Pokud by se tak stalo, mohla by se vědecká hodnota této publikace ještě zvýšit.

Jaroslav Pánek

4 Kromě nezbytné identifikace osob je důležité rovněž určení správné podoby jejich jmen, přičemž bohemizace křestních jmen podle mého názoru do vědecké edice nepatří; například německý historik a tajemník Pruského historického ústavu v Římě Karl Schellhass, který v otištěném Krejčíkově textu vystupuje variantně pod jmény Karel Schellhass a Schellhaass (s. 147; bohemizováno i v rejstříku, s. 255), by měl být jednoznačně identifikován pod svým korektním německým jménem. Stejně tak by měly být vyjasněny nesrovnalosti ve jménech historiků, jež uvádí autor pamětí; například dlouholetý představitel Rakouského historického ústavu v Římě Heinrich Pogatscher se k roku 1903 objevuje pod jménem „Hermann Pogatscher“ (s. 182), přičemž není zřejmé, zda jde o chybu autora vzpomínek, či o přehlédnutí editorky, která ostatně všechny zmínky – bez jakéhokoli vysvětlení – shrnuje pod heslem „Heinrich Pogatscher“ (s. 253).

Bedřich LOEWENSTEIN – Milan HLAVAČKA – František ŠÍSTEK a kol.

Násilí: Jiná moderna

(= Práce Historického ústavu AV ČR, řada A – Monographia, svazek 79)

Praha, Historický ústav 2017, 324 s., ISBN 978-80-7286-306-8.

Násilí a moderna

Že je násilí trvalým jevem v prostředí lidského světa, nikoli tedy jen moderní doby, a že se moderní epocha lidských dějin rovněž vyznačuje nápadnými rysy násilí, jež se vyvíjejí s ní samotnou, je téměř samozřejmou trivialitou. Proto otázka, co to vlastně je a není násilí, může zprvu působit jako nadbytečná. Každá zdánlivě triviální samozřejmost ale vždy stojí za to, abychom ji nejen věcně konstatovali, nýbrž i dotazovali, a to zejména co do její zpravidla nevyjasněné podstaty.

O obojí svými pohledy usilují autoři třinácti textů zahrnutých do shora uvedeného sborníku. Jejich soubor vznikl jako ucelená kombinace jednak vybraných příspěvků z pražské konference uskutečněné ve Vile Lanna *Násilí a odlišná moderna* z 28.–30. května 2014, konané k tehdejšímu stému výročí vzniku první světové války a jako připomenutí pětáosmdesátých narozenin význačného, v roce 2017 zesnulého českého historika, profesora Bedřicha Loewensteina, jednak několika tematicky spřízněných pojednání, jež na uvedené konferenci nezazněla.

Celkovou povahu sborníku předznamenává úvodní slovo Bedřicha Loewensteina a Milana Hlavačky. Autoři podávají výčet rozmanitých druhů násilí od fyzického přes psychické k symbolickému, strukturálnímu a diskurzivnímu, přímému, nepřímému, virtuálnímu, individuálnímu, resp. kolektivnímu a mnoha dalším typům, a to s lapidárním předchozím upozorněním, že „nemáme k dispozici jednotnou definici násilí“, a konstatováním, že „vějíř přístupů k tomuto problému se... stal členitým a dnes už i prakticky nepřehledným“ (s. 8).

Jinými slovy, problém neexistence jednotné definice násilí je příčinou v zásadě značně uvolněného, až bezbřehého nakládání s tímto pojmem, a tak výsledně nemožnosti uceleného a věrohodného zkoumání fenoménu násilí jako takového. To ale v zásadě znamená, že násilí lze v důsledku uvedeného stavu ve sféře lidského světa zřejmě spatřovat a zkoumat téměř všude. Jedná se tedy o zjevně rezignující konstatování závažného problému, jemuž jakoby se ani nedalo čelit. Alternativní přístup nicméně říká, že problémy lze chápat jako výzvy k jejich řešení a překonávání. Proč se tedy o jednotnou definici násilí alespoň nepokoušet, a z ní jako východiska neumožnit ucelené, tj. nikoli nekonečně roztříštěné nahlédnutí a výzkumné uchopení fenoménu násilí?

Pro takový účel elementárně srozumitelnou a přehledně uplatnitelnou definici násilí, a to zřetelně odlišující *násilí* mimo jiné od fenoménů *moci* a *autority*, s nimiž nejen autoři monografie *Násilí: Jiná moderna* násilí nezřídka problematicky zaměňují, rozhodně poskytují zkoumání filosofky Hannah Arendtové:¹ „Násilí se vyznačuje instrumentálním charakterem. Nejblíže stojí fenoménu síly, neboť násilné prostředky, jako všechny nástroje, slouží tomu, aby

1 Hannah ARENDT, *Macht und Gewalt*, Serie Piper, München 1971.

zmnožily lidskou sílu, resp. sílu organických „nástrojů“, dokud se nedosáhne stádia, kdy umělé nástroje zcela nahradí nástroje přírodní.“² Na druhé straně fenomén *moci* u Arendtové definičně „odpovídá lidské schopnosti nejen jednat nebo něco činit, nýbrž spojovat se s druhými a jednat ve shodě s nimi.“³ Oproti tomu „určujícím rysem autority je nesporné uznání ze strany těch, od nichž se vyžaduje poslušnost; nepotřebuje ani nátlak, ani přemlouvání.“⁴

V úvodním autorském příspěvku recenzované publikace, nazvaném *Tři variace na téma: zárodečná katastrofa*, se Bedřich Loewenstein zaměřuje na téma první světové války. Vidí ji co do jejího vzniku celkem zřetelně v duchu Christophera Clarka, resp. jeho od roku 2014 až bestsellerově módního, a nadto evropskou, zejména německou politickou scénu názorově silně ovlivňujícího pojednání první světové války, jako postup do katastrofy krátkějších náměsíčníků.⁵ Vinu za ni tedy z uvedeného pohledu nesou rozhodující evropští státníci, kteří podle Loewensteina neodpustitelně ztratili „ze zřetele *dialogický* základ politiky: nedopustit, aby se násilí stalo samoučelem, popřípadě válka absolutní. Srpnový *skok do tmy* (formulace Benthmanna Hollwega) však navodil situaci, kde se nástroj [tj. fenomén násilí – M.B.] osamostatnil, stal se pánem a politika se zvrátila v přísluhování válce“ (s. 24). Onen údajně vždy nezbytný dialogický základ politiky Loewenstein upřesňuje v poznámce s odvoláním na Karla Heinze Metzeho takto: „Autentická politika má úkol válku relativizovat, zabránit absolutizaci vztahu přítel/nepřítel a tomu, aby se jednotlivec ztratil v serializaci“ (s. 24, pozn. 30).

Problémem Loewensteinova, resp. Metzova stanoviska je realitě značně nepřiměřená absolutizace dialogického základu politiky. Takový výchozí princip je totiž ve své *imperativní platnosti* charakteristický výhradně pro politiku ústavních demokracií ve vnitřním ohledu a v jejich vztahu k jiným ústavně demokratickým státům. Tím se ale relativizuje jeho platnost pro vztah demokracií k nedemokratickým mocenským útvarům, a tím spíše pro jednání nedemokratických entit jako takových. Požadovat něco takového např. po Německu a Rakousko-Uhersku z roku 1914 je proto iluzorní.

Pro daný případ zřejmě platí věčná polemická reakce na nekritické stanovisko zastávané Christopherem Clarkem, z nějž Loewenstein vychází, pohotově vyjádřená v monografii o první světové válce Maxe Hastingsa: „Bylo by však nesprávné pokládat tehdejší vrcholné evropské politiky za náměsíčné osoby neuvědomující si dopad svého počínání – rozhodně to neplatí o vládnoucích kruzích v Německu a Rakousko-Uhersku. Nelze ani zjednodušeně prohlašovat, že by urputně trvali na své riskantní politice jenom proto, aby nemuseli připustit, že ji tvoří posloupnost žalostných selhání, která dlouhodobě nikam nevede. Bezprostřední a hlavní příčinou vypuknutí první světové války byla německá podpora Rakouska při invazi do Srbska a neskonale přesvědčení Ústředních mocností, že zvítězí i v případném konfliktu většího rozsahu, pokud by ho ozbrojený zásah na Balkáně

2 Tamtéž, s. 47 (překlad Miloslav Bednář).

3 Tamtéž, s. 45.

4 Tamtéž, s. 46.

5 Christopher CLARK, *Náměsíčníci – Jak Evropa v roce 1914 dospěla k válce*, Brno 2014.

vyvolal (...) z morálního hlediska spočívá největší díl viny na Vídni. Zásadním faktorem uspojení války pak byla arogance německé armády...“⁶

Tvrzení, že se v první světové válce násilí osamostatnilo, stalo se vládnoucí silou a politika, tedy moc, se mu jednoduše podřídila, tedy neplatí obecně. V zásadě tutéž rozlišující výhradu lze rovněž vznést i vůči Loewensteinem zdůrazňovanému, v první světové válce domněle obecně platnému faktu „válečného falešného vědomí“ (s. 29).

V závěrečném oddílu úvodního příspěvku se Bedřich Loewenstein soustředí na problém následků první světové války. I zde nápadně rozvíjí paušalizující, legitimitu válečných stran relativizující a podstatné rozdíly stírající doktrínu, kde centrální místo zaujímá domnělá všudypřítomnost násilí. Podle Loewensteina se násilí během první světové války „odpoutalo od všech legitimací, omezení a ritualizací, a stalo se všudypřítomným, proklamovaným smyslem všeho usilování a utrpení, rozvinulo i za časovým rámcem let 1914–1918 plynule řadu extrémních podob“ (s. 32). Jinými slovy, legitimní moc, resp. politika a autorita údajně mizí ve prospěch domnělé všudypřítomnosti pojmově nevymezeného násilí. Extrémní problematičnost takto vypjaté zjednodušujícího a nemístné paušálního soudu je evidentní.

Byla to právě jemu zjevně protichůdná reorganizace středovýchodní Evropy v čele se vznikem a zjevně úspěšným vybudováním československé republikánské demokracie, jež evidentně vyvrací jeho zobecňující nárok. Obdobně lze poukázat na zjevnou stabilitu demokratického poválečného prostředí v západní Evropě. Jinak řečeno, Loewensteinovo katastrofické posuzování první světové války a jejích důsledků, založené na neúnosně vágním pojetí násilí, má na jedné straně hodnotu dílčích reálných postřehů, na druhé straně je ale neudržitelná jeho zřetelná aspirace na rozhodující a určující soud o celkové povaze první celosvětové války a jejích následků.

To ostatně dokládá Loewensteinovo příkře jednostranné, až monoliticky vypreparované hodnocení poválečných mírových smluv a poválečného stavu Evropy jako temné bezvýchodnosti: „bylo však nemoudré obrátit Clausewitzovu formulku a mír pokládat za pokračování války odlišnými prostředky. Mírové smlouvy tak nebyly s to překonat, a spíše prohloubily předválečnou atmosféru podezření, nedokázaly budit naději a potřebnou vzájemnou důvěru mezi Evropany. Národy byly vykrvácené, zchudlé a zadlužené, hospodářské a kulturní vztahy přerušeny nebo oslabeny, v neposlední řadě absolutizací nacionálních a mocenských hledisek; z převratů, občanských válek a také snah o homogenizaci nových států se Evropou valily stále nové proudy vyděděných... s lágrem jako symbolem budoucí totalitní vlády... Znovu se ukazuje onen rozpor mezi očekáváním a následky. Tvrdší odhodlání neustoupit a uhájit za každou cenu jen těsně dosažený výsledek muselo na druhé straně živit cynismus, nevěru v nový pořádek, v moc slova, ukřivďenost, zatvrzelost, setrvačnost válečné schizofrenie a bludný kruh touhy po revanši“ (s. 35).

Výrazně odlišné, v porovnání s Loewensteinovým pojetím celkově mnohem realističtější a rovněž české dějinné zkušenosti odpovídající, nahlédnutí vlastního smyslu Versailleské mírové smlouvy a jí ukončené války předkládá již zmíněný britský historik Max

6 Max HASTINGS, *Katastrofa 1914. Evropa táhne do války*, Voznice – Praha 2014, s. 564.

Hastings: „Když už boj jednou začal, bylo by ošidné předpokládat, – jak to dělává tolik našich současníků –, že nezáleželo a nezáleží na tom, která strana v něm zvítězí. Spojenci sice ve Versailles roku 1919 uzavřeli velmi problematický mír, jenže kdyby si podmínky mírové smlouvy diktovalo Německo coby vítězná velmoc, doplatila by na to svoboda Evropy, spravedlnost a demokracie. Cíle Německa v první světové válce se zase tolik nelišily od plánů jeho krutovládů ve válce následující. Proto je naprosto pomýlené považovat tragický válečný konflikt v letech 1914–1918 za bezvýsledný, jak pozdější generace občas tvrdí – tedy za obyčejné vojenské dobrodružství vykoupené ztrátou tolika milionů lidských životů. Německo si v něm nezasloužilo zvítězit a ti, kdo bojovali a padli s cílem mu tento triumf znemožnit, netrpěli nadarmo. A pokud to v někom přece jen vzbuzuje takové zdání, pak jediné a pouze v tom smyslu, že oběti všech válek nás opravňují truchlit nad jejich utrpením.“⁷

Po Loewensteinově úvodní stati sborníku následující příspěvek Miloše Havelky *Stratifikační násilí. Intervence do sociální struktury československé společnosti 1938–1989* se nese v obdobném duchu jako Loewensteinovo pojednání, přestože v počáteční pasáži textu usiluje o jisté pojmové vymezení fenoménu násilí. Na úvod si podnětně všímá patrného rozdílu mezi českým a německým slovním označením násilí. Zatímco český výraz odkazuje k „často samoúčelné“ síle, německé slovo Gewalt se pojí s představou vládnutí (s. 37). Škoda, že Havelka tento důležitý moment dále nerozebírá. Děje se tak přesto, že autor výslovně upozorňuje na snahu Maxe Webera odlišit pojem násilí od pojmu panství a moci (s. 37). Mohl by tak dospět alespoň k zásadnímu rozlišování instrumentální síly, moci, resp. vládnutí, a snad i autority, a touto cestou definičně zamezit vágnímu směřování uvedených pojmů a jeho povážlivým důsledkům.

Bez takové předběžné výbavy se totiž nelze věrohodně orientovat v povaze cílených intervencí do sociální struktury v případě národních společností mnohdy, ale nikoli vždy spjatých s nástupem totalitních typů režimů ve dvacátém století, tedy v dějích, jejichž výčtem se v případě Československa druhé třetiny minulého století zabývá právě Havelkův příspěvek. Ten za absence diferencujícího kritéria může setrvat jen u jejich pouhého výčtu, jenž pod hlavičkou stratifikačního násilí přirozeně implikuje jejich paušální směřování. Konkrétně usidlování utečenců, resp. např. jejich přesídlování po druhé světové válce, a i před ní (v roce 1938), nelze klást typově naroveň např. totalitní demontáži kulturních, resp. politických elit a středních vrstev Československa po roce 1948, atp. Zde se navíc očividně projevují důsledky absence pečlivého vymezení pojmu totalitarismu, kde by právě brilantní zkoumání a úvahy v první řadě Hannah Arendtové a jejich interpretace mohly být značně instruktivní.

Následující text Radana Haluzníka *O ambivalentní moci a násilí pouličního dramatu. Od politiky karnevalu ke karnevalu politiky* vychází z Bachtinových a Ecových úvah o fenoménu karnevalu jako obrození a obnovení světa, resp. revoluci, kdy se králové dekapitují, a dav korunuje (s. 53–54). Vymezuje jeho ambivalentní funkci jako dílem pojistného ventilu, dílem rozbušky „pod sudem prachu politických tenzí společnosti“ (s. 57) a poukazuje na přechody karnevalu v pouliční dramata s významnou politickou

7 Tamtéž, s. 564.

intencí coby instrumentu politické změny. (s. 63) Upozorňuje na souvislosti revoluce s veřejným spektaklem v masovém provedení, a to zejména u totalitních hnutí a systémů, a to včetně karnevalových prvků, atp. (s. 68 nn.). Haluzník v daném kontextu prvek násilí adekvátně identifikuje v jemu vlastní instrumentální podobě (s. 85). Daří se mu proto vyvarovat se jeho nekritickému směřování zejména s fenoménem moci a autority.

František Šístek se zaměřil na *Diskurzy o příčinách násilí na moderním Balkáně*, a to s cílem shrnout a kriticky zhodnotit příčiny násilí na Balkáně, jak je pojednává odborná literatura a část historizující publicistiky. Jeho vůdčím záměrem je prezentace takto vymezených diskurzů, a nikoli úsilí o definitivní odpovědi.

Jako centrální uvádí odborné diskurzy, jež jako u Marie Todorovové kriticky odmítají takové typy diskurzů, které balkánskému prostředí připisují jakýsi temný, resp. archaickou tradicí a tamější mentalitou vrozený, sklon k násilnému řešení konfliktů v rámci jednostranného geograficky historického determinismu (George Kennan, Robert D. Kaplan). Jiní autoři zdůrazňují vliv moderních nacionalistických koncepcí hlavně Německa a habsburské říše a rovněž náboženský fenomén jako rozbušku násilí. V souvislosti s náboženským prvkem Šístek rovněž uvádí kritiku Huntingtonova konceptu válek civilizací reprezentovanou zejména Florianem Bieberem, jež se na rozdíl od Huntingtonova náboženského kritéria kloní k primátu nacionalistické agendy (s. 103–105). V případě fenoménu násilí autor podtrhuje význam zkoumání Keitha Doubta, tematizujícího úsilí o sociocidu, tedy „zničení cizí společnosti a její nahrazení společností vlastní“ (s. 106). V daném kontextu rovněž typologicky probírá vzájemné spory představitelů balkánských nacionalistických historiografií.

Šístek na závěr rezignovaně konstatuje, že „není příliš pravděpodobné, že v dohledné době dojde k postulování nějaké oslňující, monokauzální hypotézy, která relevantní příčiny násilí na moderním Balkáně jednoznačně pojmenuje a dostane se jí poté širokého přijetí“. K tomu významně dodává, že někteří autoři dokonce pochybují o smysluplnosti referenčního rámce v podobě tradičních konceptů Balkánu, resp. jihovýchodní Evropy coby „jasně vymezeného a vzájemně provázaného prostoru“ (s. 112).

Zde je namísto upozornit na překvapující skutečnost: V případě nedávného desetiletého souvislého řetězce válek o postkomunistické jugoslávské dědictví z devadesátých let 20. století se autor vůbec nezmiňuje o nikoli nevýznamné příčině postjugoslávské války, provázené vlnami instrumentálního násilí. Je jí obrát tehdejších vůdčích jugoslávských komunistických činitelů a jejich stoupenců k nacionalistické kartě jako spolehlivé účinné cestě k udržení a rozhodujícímu posílení osobní moci. Mám za to, že právě tento specifický typ postkomunistické monokauzality by mohl obstát jako platný.

Stat Davida Svobody *Stíny horké zimy* je opatřena obsahově informativním podtitulem *Úvaha o symbolice Majdanu, banderofobii a násilném ukrajinském století*. Na úvod autor konstatuje, že utváření obrazu Ukrajiny z období převratných dramatických událostí let 2014–2015 významně až osudově spoluvytvářely komunikační kanály buď přímo napojené na moskevské strategicko-mocenské ústředí, anebo s ním spjaté svými sympatiemi. Na druhé straně se na něm podílelo západním elitám vlastní paternalistické přezírání dlouhodobě komplikované ukrajinské historické zkušenosti. Svoboda přesvědčivě

ilustruje charakteristicky souvislé prolnutí moderních ukrajinských dějin mocensky inspirovaným instrumentálně násilným jednáním, jehož odpudivý koloběh umocnily dvě světové války a masový sovětský komunistický teror.

Příspěvek Jana Randáka *Zbroj v každé pěti? Vize násilí jako identitotvorný nástroj české společnosti přelomu 19. a 20. století* je charakteristickým, odezňivajícím ideologií neomarxistického postmodernismu silně poznamenaným případem soustavného směřování a zaměřování fenoménů vize násilí a představy násilných střetů s nepřítelem, násilí, války, politického konfliktu a moci. Proto autor na úvod bez skrupulí označuje „národotvorné násilí“ jako identitotvorný nástroj české společnosti přelomu 19. a 20. století a výchozí bod svého zkoumání (s. 140). Své východisko Randák ilustruje na dobových českých textech zdůrazňujících národní soupeření a boj o přežití. Uvedené postoje chápe značně nekriticky, resp. mechanicky jako pouhou ekvivalenci německého agresivního nacionalismu namířeného proti Čechům, a tedy rovněž zdůrazňuje jimi údajně šířenou „povinnost k intoleranci“ (s. 142).

Na takto vystavěném základu nekriticky přijímané ideologie automatické ekvivalence protivníků Randák explicitně vyznává svůj výkladový záměr, který navíc označuje jako „dnešní pohled“. Ten v dané tematické souvislosti znamená, že české pojetí aktivní obrany počínajíc Týršem má ve skutečnosti být, jak autor tvrdí, „figurou a priori vnucující defenzivní výklad násilné scény. Osobně přitom považuji násilí v těchto dokumentech vyložené za primární sdělení“ (s. 145). A autorův závěr proto zní doslova takto: „Čechům bylo násilí vlastní, stalo se jedním z prostředků mobilizace národních sil a jednoty na sklonku dlouhého 19. století,“ neboť „logika sociálního darwinismu je neúprosná“ (s. 152). Jinak řečeno, hlavní a určující český emancipační proud, jeho souvislá myšlenková a politická tradice a široký vliv od Palackého po Masaryka jakoby v takto údajně „z dnešních pozic“ schematicky konstruovaném, absurdně dominantním ideologickým stínu obrazu v první řadě násilnických Čechů ani neexistovaly.

Pojednání Karla Řeháčka *Diktatura „ulice“ v popřevratové Plzni (1918–1921)* popisuje pouliční davový radikalismus napjatého období před obnovou státní samostatnosti a po ní. Ten měl jak národnostní, tak sociální zaměření. Pro Řeháčkův příspěvek je charakteristické, že místo výrazu „násilí“ namnoze užívá termín diktatura ulice, moc ulice, vliv ulice, radikalismus, násilnosti atp. Spontánní zaměřování fenoménů násilí, autority a moci je pro uvedený deskriptivní text charakteristické.

Příspěvek Milana Řepy *Zločiny a přečiny veřejného násilí před Krajským soudem v Brně na počátku 20. století* usiluje o historickou sociologickou analýzu opřenou o soudní spisy. Pojem násilí, v daném případě veřejného násilí, je v textu precizně vymezen jako násilné jednání vůči veřejným osobám a silově násilné chování a jednání, vyrůstající z rasové a národnostní nesnášenlivosti. Vzhledem k implicitní pojmové ujasněnosti, resp. vymezenosti týkající se fenoménů násilí, je autorův výklad významově zcela přehledný a srozumitelný.

Miloš Zapletal přispěl pojednáním *Hromadné štafetové běhy v prvorepublikovém Československu*. Autor zdůrazňuje agonální význam sportu a v případě ideologie první republiky poukazuje na jeho státotvornou, resp. občanskou výchovnou funkci. U hromadných štafetových běhů předkládá typologii zvoleného fenoménu a v závěru definičně shrnuje jeho prvorepublikový smysl. Je vcelku zřejmé, že traktovat v daném kontextu pojem násilí

by bylo věcně nemístné. Proto vyvstává otázka, z jakého důvodu se i tento jinak podnětný text stal součástí sborníku o moderních formách násilí. Mohlo by tak tomu jistě být, pokud by v dějinně prodloužené Randákové intenci chápal i československé hromadné štafetové běhy, tedy jejich zjevný symbolický smysl a reálný záměr coby občanské přípravy na obranu demokratického státu, jako projev české násilnické povahy. Tak extrémně daleko ale Miloš Zapletal nezachází.

Příspěvek Benjamina Ziemanna je opatřen pro českou veřejnost poutavým názvem *Odpor proti válce v Německu, 1914–1918: Vítězství německé švejkjády*. Autor se soustředí na téma protiválečného aktivismu v období první světové války, zčásti i po něm, a realisticky konstatuje, že se rozsah hromadného protiválečného jednání obvykle zveličuje a přeceňuje. Proto se zaměřuje na jiný protiválečný příběh, jenž se zakládá na sentimentálním altruismu. Zde „je odpor proti válce otázkou sebezáchovy, záchrany života jednotlivce a to právě výhradně jednotlivce, bez jakýchkoli vedlejších úmyslů“. Haškova Švejka Ziemann chápe jako „literární vyobrazení tohoto druhu odporu,“ kde tento antihrdina „mocenské struktury vojska podrývá tím, že nařízené úkony vykonává chybně a předstíraně, a tudíž nakonec tím, že odhaluje nezpůsobilost byrokracií založených na mocenských vztazích“ (s. 200–201).

Podle Ziemanna německou vojenskou mašinérii svrhla německá švejkjáda. Referuje o jejích různorodých podobách a zjišťuje, že desetitisíce německých Švejků zablokovalo systém německého vojenského soudnictví. Jako další prvek německé švejkjády uvádí přetrvávající existenci simulantství, odkládání úkolů, vyhýbání se jim čekáním a skrýváním i nedovolená opuštění a sebepoškozování. Co do jejich významu konstatuje, že se takové jednání stalo hromadným jevem až v létě a na podzim roku 1918, a tak nakonec způsobilo zhroucení německé armády. Ziemann dospívá k závěru, že se jednalo o „transformativní moc sebestřednosti a sobectví i sílu ve prospěch dobra, kterou dokáže v době války poskytnout“ (s. 214). Pojem výsledné síly německé švejkjády, tedy tzv. mikrodějin, představuje zřetelnou implicitní kontrapozici k pojmu instrumentálního válečného násilí makrodějin. K tomu lze jen doplnit, že se v případě německých dějin a tamější válečné švejkjády z etického stanoviska ve skutečnosti jedná o nevědomý faktický střet v daném kontextu menšího zla nedějin s nesrovnatelně větším zlem proti lidské svobodě zacíleného úsilí velkých německých dějin uvedeného období.

Mírový diskurz ve starších evropských dějinách je tématem dalšího příspěvku Bedřicha Loewensteina. Počátkem zkoumání je mu Hobbesova hypotetická výchozí koncepce všeobecného násilí v podobě války všech proti všem s důsledkem míru v podobě autoritativní společenské smlouvy, a jeho neméně univerzální explicitně křesťanský kontrapunkt. Navzdory běžným protiargumentům Bedřich Loewenstein významně konstatuje, že u střetu středomořských civilizací ve středověkém období „bez evropské folie jako pozadí se ovšem z těchto dějů stává chaos dílčích historií – což se autorovi zdá metodicky neplodné“ (s. 225). V křesťanské linii Loewenstein v zásadě spatřuje výchozí rozhodující směr evropského mírového diskurzu, kde probírá jeho filosoficko-politický dějinný pohyb daný napětím mezi duchovní a světskou mocí směrem ke kontrapozici pragmatické *raison d'état* a univerzálního nároku přirozeného práva. Dospívá tak při výslovném opominutí projektu Jiřího z Poděbrad k novověkým francouzským a německým konceptům mezinárodních

evropských unií a univerzálního míru. Pojetí „věčného míru“ u Immanuela Kanta vytýká, že „prezentuje filosofický projekt, nikoli politický program“ (s. 252), což je ale značně problematický soud. Kant totiž v pojednání *Zum ewigen Frieden*⁸ z roku 1795 stanovil dva *evidentně politické* „definitivní artikuly“ věčného míru, a to jednak: „Občanská ústava v každém státě má být republikánská“, jednak: „Mezinárodní právo se má zakládat na federaci svobodných států.“⁹ Republiku Kant klasicky pojímal jako v dnešní terminologii ústavní demokracii. Uvedený centrální politický koncept Kantova brilantního pojednání ale Loewenstein co do jeho setrvalé oslovujícího smyslu neuchopuje a nediskutuje.

Autorem závěrečné statě sborníku nazvané *Prostory násilí* je znovu Bedřich Loewenstein. Zabývá se v ní válečným a širším krizovým děním ve středovýchodní a jihovýchodní Evropě z období 1912–1923 formou komentovaného informování o odborné literatuře. Zdůrazňuje skutečnost, že válka na východě nebyla izolována od západních bojišť a její „kultura násilí“ nebyla cizí západnímu konfliktu. Na tomto pojmovém sousloví, jež autor významově upřesňuje jako absolutizaci vlastní věci a manichejský jazyk (s. 259) se znovu jako v probíraném úvodním příspěvku projevuje výchozí definiční vágnost při vymezování násilí. Absolutizace vlastní věci a manichejský jazyk jsou charakteristickým rysem všech vyhraněných ideologií a vůbec politických sporů, ale proto ještě nemusí znamenat „kulturu násilí“, ne-li násilí jako takové. Pokud tímto způsobem opustíme jednoznačný výměr násilí jako instrumentální užívání fyzické síly, dostáváme se na vágní významové pole domnělých projevů bezbřehého násilí, nediferencovaně identifikovatelných téměř všude.

Ilustrací a důsledkem takového přístupu a jevu je např. následující, lapidárně vyznívající Loewensteinovo tvrzení: „Proti argumentu, že největší humanitní katastrofy dvacátého století vycházely právě od – totalitních – států, lze namítnout, že tyto státy se samy zformovaly podle obrazu *Velké války*, v neposlední řadě jejich východních zkušeností“ (s. 265). Nejprve k téměř běžně užívanému pojmu totalitní stát. Právě Hannah Arendtová přesvědčivě ukázala, že totalitarismus (bolševický a nacistický) ve skutečnosti znamená likvidaci státu a jeho nahrazení totalitním režimem. Sousloví totalitní stát je tedy protimluvem v přívlastku. Tvrzení, že se totalitní režimy zformovaly podle obrazu první světové války a v neposlední řadě jejich východních zkušeností je neméně problematické. Nerozlišuje totiž partikulárně vzniklé násilné incidenty první světové války, včetně jejich specificky východoevropské periodicity, od epoch totalitního násilí v podobě realizace systémového masového teroru jako podstaty totalitních režimů.

Závěrečný příspěvek Loewenstein zakončuje konstatováním dějinného faktu, že Stalinova paranoická praxe psychického „kondicionování a spřeženectví zastrašených naštěstí není posledním slovem dějin“ (s. 269). Takto definovaný výsledek násilí v podobě masového totalitního teroru jen vhodně dokresluje jeho modernizovaný tvar v případě československého dvacetiletého období tzv. normalizace, jak je v závěrečném slově sborníku skicovitě prezentuje Sixtus Bolom-Kotari (*Roznícená nenávisť jako odlišná moderna*) na ilustrativním příkladu soustavné existenční perzekuce svého otce kvůli jeho nekonformní

8 Immanuel KANT, *Zum ewigen Frieden*, Lipsko 1984.

9 Tamtéž, s. 15, 19.

výtvarné tvorbě. Jedná se o zásadně modernizovanou podobu totalitní perzekuce, jež není násilím ve vlastní, tedy fyzické podobě, nýbrž dobově pokročilou formou totalitního existenčního teroru, jež ale byla v uvedeném totalitním období hromadným jevem jako masová hrozba potenciální perzekuce všech, kdo by se totalitní komunistické diktatuře stavěl jakkoliv na odpor. Jednotlivé případy realizované existenční perzekuce, jako byl i Bolomem–Kotarim popisovaný případ, účinně působily jako odstrašující příklady všem.

Sborník *Násilí: Jiná moderna* z knižní produkce Historického ústavu AV ČR svým záběrem adekvátně reprezentuje stav historického bádání zaměřeného na fenomén násilí s částečným přesahem do sféry projevů a smyslu první světové války, a to nejen v České republice. V první řadě dokládá hlavní problém takto orientovaného zkoumání, který spočívá v převažující pojmové neujasněnosti, resp. v častém zaměňování násilí zejména s mocí a autoritou a i ve vágním vymezování fenoménu totalitarismu.

Miloslav Bednář

Jiří KOTYK

Český fašismus v Pardubicích a na Pardubicku v letech 1926–1939

Hradec Králové – Ústí nad Orlicí, Oftis 2015, 240 s., ISBN 978-80-7405-390-0.

Souběžně s monografiemi, které inovativním způsobem mapují minulost krajně pravicové scény na úrovni celostátní či zemské,¹ se v posledních letech šíří českou historiografií texty, jež si všimají tohoto politicko-sociálně-mentálního jevu rovněž z perspektivy jednotlivých regionů, lokalit a periferií.² Je nepochybně přínosné, když výzkumníci neopomíjejí „úklady“ zdánlivě svým významem okrajové. Napomáhá to k hlubšímu historickému poznání, kompletuje a koloruje obraz doby.

Mezi příspěvky s takovými ambicemi lze zařadit titul *Český fašismus v Pardubicích a na Pardubicku v letech 1926–1939*. Autor, historik a bývalý vysokoškolský pedagog královéhradecké univerzity, se věnuje dějinám českého fašistického hnutí se soustavným zájmem: již v letech 2001–2008 uveřejnil sérii článků ve vlastivědném časopisu *Zprávy Klubu přátel Pardubicka*. Kniha, která je předmětem této recenze, tudíž finalizuje jeho dlouhodobé badatelské a publikační zaměření. Představuje Národní obec fašistickou (NOF), nejvýraznějšího zástupce české meziválečné fašistické ideologie, v souvztahnosti s územím bývalého pardubického okresu. Sestává ze sedmnácti chronologicky řazených kapitol: „Počátky NOF v Pardubicích roku 1926“, „NOF v Pardubicích roku 1927“, „NOF v Pardubicích v letech 1928–29“, „NOF v Pardubicích roku 1930“, „Rok 1931 – NOF na

1 Ivo PEJČOCH, *Fašismus v českých zemích: fašistické a nacionálněsocialistické strany a hnutí v Čechách a na Moravě 1922–1945*, Praha 2011; Libor VYKOUPILO, *Český fašismus na Moravě*, Brno 2012.

2 Tomáš BALETKA, *Fašismus na Valašsku – Fašistické hnutí na území okresů Valašské Meziříčí a Vsetín v letech 1924–1943*, Valašsko: vlastivědná revue 18, 2015, č. 34, s. 4–9; Michal BENDA, *Počátky českého fašismu v Pardubicích v letech 1922–1926*, Zprávy Klubu přátel Pardubicka 51, 2016, č. 7–8, s. 254–257; Ondřej VAŠATA, *Národní obec fašistická na Úpicku, Krkonoše – Podkrkonoší: vlastivědný sborník 22*, 2016, s. 427–447.

celostátní výstavě tělesné výchovy a sportu“ ad. Závěrečný „Epilog“ poukazuje na osudy některých místních představitelů NOF po roce 1939, kniha má tedy jistý časový přesah. Významný prostor v ní vyplňují přílohy – portréty osob, faksimile dokumentů úřední i narativní povahy, ukázky z periodického tisku – nezřídka již citačně upotřebené v hlavním textu. Formální náležitosti odborné studie naplňuje seznam pramenů a literatury, české i cizojazyčné resumé. Nedostalo se pouze na jmenný rejstřík; vzhledem k počtu jmen, která se v publikaci vyskytují, by jeho zařazení bylo velmi žádoucí.

Jiří Kotyk čerpal především z fondů Státního okresního archivu v Pardubicích. Ty poskytují pro studium českého fašismu, jehož zdejší organizace patřily na přelomu dvacátých a třicátých let minulého století k těm nejagilnějším, značné množství pramenného materiálu. Autor také často využíval tiskovin fašistické i konkurenční provenience. V přehledu literatury, jakož i v odkazech v poznámkách pod čarou, převažují knižní tituly blízké svým vznikem době, kdy on sám publikoval první výběrové texty.³

Je třeba ocenit autorovu akribii a heuristickou odpovědnost, s níž přistupoval k tématu. Fondy zmíněné archivní instituce vytěžil takřka beze zbytku, neopomenul sebemenší detail zanesený v relacích a hlášeních prezidiálních spisů Okresního úřadu v Pardubicích, který činnost radikální pravice nepřetržitě monitoroval. Ať už se namátkou jednalo o podrobné zprávy z průběhu veřejných i důvěrných schůzí NOF, nebo připojené četnické reference k častým agitačním zájezdům „vůdce“ Radoly Gajdy, Kotyk vše pozorně zaznamenal a věnil do své práce. Faktografický objem je však zároveň poměrně problematickým znakem recenzovaného díla. I přes nenáročné chronologické schéma ztrácí informačně zhuštěný text na dynamice a odvádí čtenáře od potřebného soustředění. Není snadné rozpoznat, která událost je v očích autora, především ale pro zpracovávané téma, více či méně podstatná.

Dalším úskalím publikace je výrazná absence interpretačního přístupu a souvislejších pokusů o badatelskou konstrukci. Nevím, zda se jedná o autorův záměr, podněcující čtenáře k hlubšímu zamyšlení nad atraktivní historickou látkou, či zda jde o řemeslný postup, ukotvený v modelu popisné a nevýkladové historie. Domnívám se, že pro pravou podstatu historikova sdělení je nezbytné, aby uváděná fakta dokázal dostatečně pojmenovat. Postrádám zejména kritiku, relativizaci, náznak zpochybnění pramene. Kotyk přistupuje k vlastnímu hodnocení jen zřídka, interpretační rámec nahrazuje doslovnými přepisy z úředních situačních zpráv a dobového tisku, využívá charakteristik, které českým fašistům přičkli jejich političtí odpůrci. To jsou však jen další pramenné zdroje, které je třeba v historické práci usilující o odborný respekt neméně patřičně interpretovat.

Do třetice pocitují slabinu Kotykovy studie v disproporcii mezi líčením událostí v dané lokalitě a těch, které její hranice přesahují. Převaha regionálně historického výzkumu se jeví autorovi jako logická, lze jej ovšem smysluplně uplatnit bez zasazení do širšího dějinného obrazu a významového kontextu? Kotyk odkazuje „čtenáře hledající obecné vysvětlení některých termínů a jevů“ (s. 7) na odbornou literaturu jiných autorů. Bez současného naznačení obecného vývoje nicméně nelze účinně objevovat a upozorňovat na

3 Mám na mysli známé popularizační práce Jany Čechurové a Miroslava Gregoroviče z devadesátých let 20. století a především autorem hojně citovanou biografickou sondu: Antonín KLIMEK – Petr HOFMAN, *Vítěz, který prohrál. Generál Radola Gajda*, Praha – Litomyšl 1995.

případná provinční specifika a výklad se tak směřuje na izolovaná fakta, resp. soubory dat, které mohou být samy o sobě zajímavé, avšak kauzálně ustrnulé.

Není mým záměrem vystupovat zde jako předpojatý kritik užité historiografické metody, ani zpochybňovat autorovu upřímnou badatelskou snahu. Pokusím se proto některé své postřehy konkretizovat. Při zmínce o počátcích českého fašismu postrádám autorovu reflexi novější odborné literární produkce; kupř. odkaz na článek Pavla Balouna,⁴ který věnuje pozornost prvním meziválečným uskupením českých nacionalistů – předobrazu NOF, a jejich vazbám k italskému fašismu. Osobně považuji přinejmenším za sporné často reprodukované historické klišé, ke kterému se hlásí i Jiří Kotyk (s. 5), že čeští národovci byli již na počátku dvacátých let 20. století konsekventně ovlivněni nástupem Mussoliniho stoupenců. První veřejná provolání Národního hnutí a Červenobílých vznikala v přímé reakci na tehdejší vnitropolitickou a národnostní situaci a dávala tušit jejich příklon k domácí, státoprávně radikální tradici.

Důležitým aspektem, jenž mi v Kotykově pojednání schází, je obsáhlejší rozbor vnitrostranických poměrů v NOF, zejména pak postoje pražského ústředí k pardubickému regionu, který, jak víme, patřil ke stabilním oporám hnutí. Český fašismus mnohdy oslabovaly zákulisní praktiky, vzájemná animozita a vážnoucí dialog s politickým vedením, kdy byli oblastní předáci postupnou centralizací zbavováni možností rozhodování. To vše podvazovalo akceschopnost NOF, oslabovalo její členskou základnu a volební potenciál. V této souvislosti je proto ochuzením, že autor pominul podnětnou stať Michala Bendy o JUDr. Vojtěchu Vážném,⁵ kde je proměna vztahů mezi klíčovým představitelem silné fašistické „enklávy“ a ústředím, resp. samotným předsedou strany poctivě naznačena. Po Gajdově inauguraci do čela NOF a zavedením vůdcovského protekčního principu se totiž pozice jednotlivých předáků odvíjela, nebyla-li přímo determinována, právě od osobního poměru k „vůdci“; tehdy již inspirace italským fašismem nabývala zřetelné kontury.

Autor se bohužel hlouběji nezamýšlí ani nad otázkami primárního charakteru, které by předpokládal čtenář, sledující problematiku politického vývoje meziválečného Československa: Co přispívalo k intenzivnímu rozmachu českého fašismu v Pardubicích a přilehlém okolí, jaké byly příčiny jeho zisků v komunálních volbách v roce 1932, jaké okolnosti posléze vedly ke ztrátě přízně a k neodvratnému úpadku? Nelze se odvolávat pouze na důsledky vleklé hospodářské krize, neboť část nespokojené veřejnosti koketovala s NOF i v časech dřívějších. Přestože ekonomická stagnace patřila k silným a účinným argumentům v přesvědčovací strategii, důvody, proč lidé oblékali černé košile, byly rozmanitějšího rázu. Vedle pohnutek, plynoucích z přetrvávajících dějinných stereotypů (antisemitismu) a poválečné politické reality (antikomunismu), je třeba taktéž identifikovat vlivy sociálních interakcí, kulturních vzorců, periferních odlišností i jevů zcela iracionálních.

Kotykovo stanovisko k muži stojícímu v čele NOF je limitováno osobním zaujetím, nikoliv odbornou nestranností. Polemiku vyvolává tvrzení, že v aféře nesusoucí jméno Radoly

4 Pavel BALOUN, *Vznik českého fašismu (1921–1926)*, Historie – Otázky – Problémy 2, 2010, č. 1, s. 63–83.

5 Michal BENDA, *Vojtěch Vážný – příběh pardubického soudce a fašisty*, Východočeský sborník historický 25, 2014, s. 177–215.

Gajdy byl „bývalý hrdina ruských legií (...) zatlačen do nejpravcovějšího kouta českého politického spektra“ (s. 6), což autor připisuje státnické dvojici Masaryk – Beneš. Gajda ovšem k neústupnému českému nacionalismu inklinoval již před kárným řízením, jeho utajované styky s Červenobílými jsou dnes snadno doložitelné (kupř. z pozůstalosti jednoho ze zakladatelů tohoto hnutí, Gajdova dlouholetého právního zástupce a blízkého spolupracovníka, JUDr. Jiřího Branžovského). Gajdův okázalý vstup do NOF byl projevem jakési kompenzace za bolestně vnímané ponížení z roku 1926. Svým vůdcovstvím vtiskl fašistické straně „dichotomickou pečeť“: Trvale ji svými politickými přešlapy diskreditoval, ale současně jeho „spasitelský mýtus“ napomáhal NOF přežívat a obstarával přísun frustrovaných sympatizantů. Po odebrání generálské hodnosti a vojenských zaopatřovacích požitků mu strana příhodně posloužila jako soukromý „finanční ústav“, zajišťující jeho rodině slušnou a pohodlnou existenci. Oproti tomu zasloužilý fašistický prominent Robert Mach byl bezprostředně po Gajdově zvolení ostrakizován, ne však pro ideově obsažný frakční konflikt, jak později nadneseně prezentoval on sám a jak opakuje i Jiří Kotyk (s. 13), ale pro vzniklý „přetlak na kohoutím smetišti“.

Recenzovaná práce je, navzdory mým výhradám, ku prospěchu dějin východočeského regionu a přiblížení jeho politického chorobopisu; nelze ji nyní ani v budoucnu přehlížet. Velmi dobře poslouží studentům i profesionálním historikům jako v zásadě spolehlivá faktografická „příručka“, ze které budou moci čerpat pramenné informace. Doufáme, že se tak stane za účelem analyticky zaměřených studií.

Zdeněk Beroun

Vojtěch KESSLER

Paměť v kameni. Druhý život válečných pomníků

Praha, Historický ústav 2017, 336 s., ISBN 978-80-7286-308-2.

Vojtěch Kessler na sebe v posledních letech upozornil zejména sérií studií věnovaných „druhému životu“ prusko-rakouské války roku 1866. Formování a proměn kolektivní paměti ve vztahu k válečným událostem se dotýká i jeho publikace zaměřená na jeden z nejviditelnějších instrumentů paměti, tedy pomníky. Autor zvolil za předmět výzkumu pietní místa spojená s ozbrojenými střety na území Čech a Moravy od tereziánské éry po rok 1866, památníky bitev u Kolína (1757), Slavkova (1805), Chlumce a Přestanova (1813) a Hradce Králové (1866). Recepti poslední uvedené události Kessler demonstruje na příkladu pomníku tzv. „Baterie mrtvých“, patrně nejreprezentativnějšího z řady monumentů na hradeckém bojišti. Jde o místa významných střetů, spjatá s historií habsburské armády, dalším spojujícím faktorem je výstavba pomníků v posledních dekadách „dlouhého 19. století“ na základě občanské iniciativy (výjimku tvoří některé z chlumeckých pomníků budovaných již v prvních desetiletích po bitvě, i zde však došlo k odhalení centrálního monumentu až roku 1913). Jde vesměs o události, které „nejsou integrální součástí českého národního příběhu“ (s. 12).

Knihu uvozuje metodologická kapitola, zabývající se konceptem kolektivní paměti a role pomníků a památníků v jejím utváření a udržování. Autor osvědčuje znalost tuzemské i zahraniční literatury, byť ve vztahu k českému prostředí by bylo vhodné využít i práce

Nancy Wignfield.¹ Pro dokreslení kontextu společenské role vojenských pietních míst by dobře posloužily také metodicky podnětné studie věnované paměti první světové války, které v posledních dekadách zaznamenávají výrazný ohlas zejména v anglosaském prostředí.² Analogii ke sledovaným jevům by autor našel také v pracích věnovaných kultu maršála Radeckého.³ Z pramenů autor využívá zejména úřední agendu a dobový tisk, originálním zdrojem se v případě některých památek stávají také návštěvní knihy. Ve vztahu k dosavadnímu mapování válečných pomníků Kessler zmiňuje probíhající iniciativu badatele Adolfa Kučery, překvapivě však neuvádí webové databáze Spolku pro vojenská pietní místa a Ministerstva obrany ČR (s. 10).

Lze polemizovat s Kesslerovou tezí, že individuální a kolektivní paměť mají tendenci akcentovat především pozitivní jevy (s. 30). Nedílnou součástí paměti – a tedy i symboliky válečných pomníků – se vedle oslavy vítězství či alespoň heroismu nezřídka stává instrumentalizace traumatu porážky či volání po odplatě. Tento rys nacházíme ve vztahu části meziválečné německé populace (včetně československých Němců) k paměti první světové války, zejména v tzv. Dolchstosslegende.⁴ Specifický příklad můžeme vidět též v Itálii, která ve válce roku 1866 formálně patřila k vítězné straně, přesto zde až do první světové války převládala trpkost nad neúspěšností italské armády v poli a nad nedostatečným saturováním územních nároků.⁵ Koneckonců ani v české kolektivní paměti nelze přehlédnout traumatický jev, který bývá označován jako „mnichovský komplex“.

Jednotlivé kapitoly věnované konkrétním pietním místům jsou rozděleny do několika podkapitol. První z nich shrnuje stav pramenů a literatury, druhá pak události, k nimž se daný pomník váže. Následuje shrnutí vývoje tradic spojených s danou bitvou, které částečně předjímá (a někdy tematicky překrývá) následující podkapitoly věnované okolnostem výstavby monumentu a jeho dalším osudům. Autor soustřeďuje pozornost především na původce stavební iniciativy a na přijetí pomníku tehdejšími establishmentem a místní populací. Bohužel nejsou blíže akcentovány a komparovány další rysy, např. role časového odstupu od události na podobu a společenské přijetí pomníku. Pouze rámcově jsou naznačeny důsledky pozdějších proměn vztahu tuzemské společnosti k někdejšími

1 Nancy WINGFIELD, *Flag wars and stone saints: How the Bohemian lands became Czech*, Cambridge – London 2007.

2 Viz zejména Jay WINTER, *Remembering War: the Great War between Memory and History in the 20th Century*, Yale 2008. Jistou výpovědní hodnotu mají i tuzemské případové studie, viz např. Zbyněk ČERNÝ – Tomáš DOSTÁL – Michal MRÁKA, *Bolest v kameni: pomníky vojákům z chebských jednotek padlým v první světové válce*, Cheb 2007; Jaromír INDRA, *Pomníky padlých, zemřelých a nezvěstných z I. světové války na severní Moravě a ve Slezsku na stránkách dobového tisku*, Časopis Slezského zemského muzea, série B – vědy historické 61, 2012, č. 2, s. 153–182.

3 Viz Petr HAVEL, *Maršál Radecký: vojevůdce pěti císařů*, Praha 2000; Zdeněk HOJDA – Jarmila ŠTOGROVÁ – Jan BARTA (edd.), *Maršál Radecký: od vojevůdce k pomníku: jubilejní sborník k 250. výročí narození*, Praha 2016.

4 Lars-Broder KEIL – Sven F. KELLERHOFF, *Deutsche Legenden. Vom „Dolchstoß“ und anderen Mythen der Geschichte*, Berlin 2002, Boris BARTH, *Dolchstoßlegende und politische Desintegration: das Trauma der deutschen Niederlage im ersten Weltkrieg 1914-1933*, Düsseldorf 2003.

5 Mark THOMPSON, *White war: Life and death on the Italian front 1915–1919*, London 2010.

neprátelům i spojencům. Bližší analýzu by si zasloužil vývoj v posledních dekadách spojený s fenoménem tzv. reenactmentu. Ten je vnímán především jako komerční „atrakce“ bez hlubší snahy o vysvětlení společenské poptávky po tomto druhu „zábavy“.

Z hlediska badatelského uchopení se jako komplikované ukázalo být zejména podchycení období let 1948–1989, kdy pomníky, odkazující k habsburské vojenské tradici stály mimo zájem institucí i většiny veřejnosti. Důsledkem tohoto nezájmu je absence ucelenějších písemných záznamů. Přesto se autorovi daří podat poměrně srozumitelnou a argumentačně podloženou charakteristiku doby. Ve vztahu ke zmiňovaným případům perzekuce příznivců památek by ovšem bylo vhodné využít materiály z Archivu bezpečnostních složek a zasadit kauzy do širšího kontextu.

Závěrečné zamyšlení klade několik podnětných otázek, některé autorovy teze a formulace však vybízejí k polemice. Tvzení, že pietní místo u Kolína „mělo v době svého vzniku nejlepší předpoklady k tomu stát se součástí českého národního příběhu“ (s. 271) se jeví jako krajně spekulativní, ostatně autor sám na jiných místech odkazuje na tehdejší nepopularitu habsburské armády u české společnosti a na odmítavý postoj obyvatel regionu k odhalení pomníku. Tvzení o vyložení negativní reakci německé populace českých zemí na „vznik státu nepřátelských Čechů“ v roce 1918 (s. 272) je přinejmenším zjednodušující.

Navzdory uvedeným připomínkám představuje Kesslerova práce komplexní, přehledné a čtivé dílo, založené na hluboké znalosti problematiky. Zároveň jde o originálně pojatý pohled na dodnes poněkud upozaděnou otázku vojenských tradic rakouské a rakousko-uherské éry.

Ondřej Kolář

Marie RYANTOVÁ a kol.

Českoslovenští prezidenti

Praha – Litomyšl, Paseka 2016, 339 s., ISBN 978-80-7432-500-7.

Soustavný přehled politických biografí čelných reprezentantů Československa, který vyšel díky vytrvalosti a péči Marie Ryantové osm let po obdobné publikaci, věnované českým králům,¹ má v principu populárně vědný charakter, obdobně jako úspěšná předchozí kniha. Opět za touto publikací stojí ambice Sdružení historiků ČR (Historického klubu 1872) oslovit veřejnost hlasy předních odborníků, kteří shrnou a srozumitelně jí předloží plody svého dlouholetého odborného bádání o těchto, pro tu kterou dobu klíčově významných mužích. Kniha navazuje na přednáškový cyklus, uspořádaný s tímto cílem a zprostředkovává biografie devíti prezidentů, kteří se v této funkci vystřídali v letech 1918–1992. Pro dobu okupace jsou sem moudře zahrnuti jak exilový prezident Edvard Beneš, tak prezident druhé republiky a poté státní prezident protektorátu Emil Hácha. Dílo má v zásadě volně popularizační charakter, je však vybaveno – příznějme, že převážně symbolickým – poznámkovým aparátem, seznamem literatury a jmenným rejstříkem.

1 Marie RYANTOVÁ – Petr VOREL (edd.), *Čeští králové*, Praha – Litomyšl 2008.

Publikace vychází svojí strukturou z konceptu a výsledků přednáškového cyklu, doplněného o další autory, přizvané k „neodpřednášeným“ prezidentům nebo jako náhradníky k neodvedzaným textům. Důsledkem tohoto nepravdivého přednáškového základu je tak v knize např. rozdělení Benešovy biografie do tří příspěvků, ale také velmi odlišný rozsah jednotlivých portrétů. Brilantní, ale snad přece jen příliš stručná (25 s.) studie Vratislava Doubka o zakladatelské osobnosti Tomáše G. Masaryka tak kontrastuje s „trojdílným“ Benešem (Robert Kvaček zpracoval první prezidentské období, Jan Němeček napsal Beneše v čele zahraničního odboje a Jindřich Dejmek pojednal o jeho prezidentství třetí republiky) v úhrnné délce šestašedesáti stran. Samozřejmě lze říci, že trojice autorů zvládala mimořádně dramatické období. Ale ony bezmála dvě dekády „počátků“ první republiky přece také nebyly idylické... Josef Tomeš přidal stručnější, vyváženou a zajímavou charakteristiku Emila Háchy. Pak ale následuje řada „dělnických prezidentů“ z pera Jiřího Pernese, který pětiletému „panování“ Klementa Gottwalda věnoval třicet sedm stran a jen o málo kratšími texty uctil Antonína Novotného a Ludvíka Svobodu. Dělnickému literátovi na prezidentském trůně, Antonínu Zápotockému, se věnoval Jiří Kocian. O Augustýnu/Gustávu Husákovi napsal rozsáhlou (s. 243–290), vyváženou a nejen pro laickou veřejnost objevnou studii Zdeněk Doskočil. O Václavu Havlovi a jeho tříletém československém prezidentském období poněkud svérázně pojednal publicista Daniel Kaiser.

Recenzovaná kniha zdaleka není první publikací o „mužích na Hradě“, a to ani co se týká prezidentské garnitury mezi únorem 1948 a prosincem 1989. K prezidentům let 1918–1948 existuje dnes již velmi solidní báze kritických biografií z pera českých i zahraničních (či exilových) autorů.² Horší je to pro poúnorové období, kde vedle materiálově cenných „kronikářských“ biografií z pera Karla Kaplana hraje podstatnou roli populární a v řadě ohledů problematická Pernesova kniha o „komunistických prezidentech“.³ Práci o Václavu Havlovi je pak dnes již celá řada – ovšem nikoliv právě s těžištěm v analytickém prozkoumání jeho prvních porevolučních let.⁴

Na tomto pozadí se lze tázat, jak znělo zadání autorům? V prvé polovině knihy zřetelně vystupuje koncept „politické biografie“, soustředěné především k vlastnímu prezidentskému období protagonistů. Čtenáři je nadto poskytnut vhled do klíčových zahraničně-politických kontextů rozhodování prezidentů, resp. do domácích i mezinárodních situací, v nichž jednali. V druhé polovině knihy, a to zejména pro epochu „dělnických pre-

2 Pro Masaryka připomeňme alespoň Polákovu sedmidílnou práci: Stanislav POLÁK, *T. G. Masaryk za ideálem a pravdou*, I–VII, Praha 2000–2014; dále Alain SOUBIGOU, *Thomas Masaryk*, Paris 2002 (český překlad: Praha 2004); Jindřich DEJMEK, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata*, I–II, Praha 2006–2008; Zbyněk ZEMAN – Antonín KLIMEK, *The life of Edvard Beneš*, Oxford 1997 (Praha 2000); Robert KVAČEK – Dušan TOMÁŠEK, *Causa Emil Hácha*, Praha 1995; Tomáš PASÁK, *JUDr. Emil Hácha 1938–1945*, Praha 1997.

3 Karel KAPLAN, *Mocní a bezmocní*, Toronto 1989; TÝŽ, *Antonín Novotný. Vzestup a pád lidového aparátčíka*, Brno 2011; Jiří PERNES, *Takoví nám vládli. Komunističtí prezidenti Československa a doba, v níž nám vládli*, Praha 2003.

4 Srov. vynikající komparativní analýzu: Miloš HAVELKA, *Úspěchy a neúspěchy v nejednoznačných konstelacích. Pět biografii Václava Havla*, Soudobé dějiny 22, 2015, s. 474–502.

zidentů“, se pohled autorů extensivně rozšiřuje na poměrně podrobné vypsání celého, do velké míry též soukromého života protagonistů a zároveň se radikálně zužuje obzor, v němž jsou vnímáni. Uvažován je takřka jen československý kontext a – s ohledem na realitu doby snad až příliš málo – jejich vztah k Moskvě. Přitom se v textu opakovaně objevují deklarace, že pro moskevskou část tématu jsou archiválie nepřístupné a s výkladem je tedy nutno vyčkat, až se tajné sovětské archivy jednou otevrou (příkladně s. 123).

To je jednak pravda jen z části, jednak je tím zakrývána skutečnost, že autoři – a zde to platí především o Jiřím Pernesovi, který v tomto svazku do velké míry recykloval knihu z roku 2003⁵ – úplně nechali stranou jak vztahy československých prezidentů k ostatním státům sovětského bloku (klíčová by tu byla komparace s Polskem a s NDR), tak vytěžení jejich archivů, kde by v kopiích, svodkách a různých diplomatických nebo bezpečnostních zprávách velmi pravděpodobně našli mnoho z toho, co není přístupno v Moskvě. Satrapové jednotlivých provincií sovětské říše proti sobě s požehnáním Kremlu intrikovali, někdy naopak museli (zejména ekonomicky, ne vždy právě výhodně) spolupracovat, podávali na sebe do Moskvy hlášení nebo se snažili ve spojení s vládcem celé říše získat výhody na úkor ostatních. Příkladná byla zejména nenávisť mezi přeživším Mauthausenu, Antonínem Novotným (jedním z „externích důvěrníků“ Nikity Chruščova) a bývalým pověřencem Kominterny pro spolupráci s NSDAP, agresivním „nacionálním komunistou“ Woldemarem Ulbrichtem, který až do svého pádu roku 1971 zdatně vydíral jak sousedy, tak i kremelské vládcy.⁶ A když už se Pernes snaží spíše o portrét doby než o charakteristiku komunistických prezidentů, měl by se podívat i na proměny role hlav československého státu ve vztahu k Západu a k zemím třetího světa. I to totiž není – při vši státnické ubohosti těchto osob – nezajímavá kapitola.

Hlavním Pernesovým problémem ale je bezkonceptnost výkladu a oscilování mezi obdivem k těmto velikanům komunistického režimu a jejich snad až poněkud triviální, podstatné rysy jejich vzestupu a vlády nevysvětlující kritikou. Klement Gottwald, samovzdělaný komunistický funkcionář, vždy ochotný brutálně sledovat linii Moskvy, ať se měnila jakkoliv, autorem nadto popsán jako dlouhodobě těžký alkoholik a od čtyřicátých let syfilitik ve finálním stadiu, je v pasáži o poválečném zápase o moc líčen vpravdě euforicky: „Gottwald v tomto boji převyšoval své soupeře. Projevil se jako vynikající politický stratég a svoji stranu přivedl k vítězství. Demokratické síly v Československu utrpěly zdrcující porážku“ (s. 155). Byla to opravdu právě a především Gottwaldova „zásluha“?

Podobně je Pernesem pojat i Antonín Novotný: „Pocházel z chudé rodiny, jeho otec byl zedníkem a členem sociální demokracie. Díky tomu si i Antonín odmalička uvědomoval nespravedlivost třídně rozděleného světa“ (s. 183). „Odpovídalo jeho povaze, že i sport bral jako politickou práci“ (s. 184). Autor se tu vedle obligátního Kaplana opírá o Novotné-

5 Více než kritický rozbor tohoto díla podal Jiří KŘEŠŤAN, *Rudí vládcové Hradu*, Soudobé dějiny 10, 2003, s. 569–574.

6 K Ulbrichtovi v tomto směru srovnej: Bernhard H. BAYERLEIN, *Der Verräter, Stalin, bist du! Vom Ende der linken Solidarität. Komintern und kommunistische Parteien im Zweiten Weltkrieg 1939–1941*, Berlin 2008, s. 208, 210, 224–226, 266; též Wolfgang SCHWARZ, *Brüderlich entzweit. Die Beziehungen der DDR und der ČSSR 1961–1968*, München 2004.

ho paměti, sepsané po jeho sesazení novinářem Rudolfem Černým.⁷ Činí tak důvěřivě a bez stop věcné kritiky tohoto textu s komplikovanými osudy. Naopak podstatným otázkám autor pozornost nevěnuje. Kupříkladu kdy a za jakých okolností se vytvořila Novotného pevná vazba na Nikitu Chruščova, která se od Gottwaldovy smrti stala základem jeho celou řadou konkurentů s nevůli provázené stranicko-prezidentské kariéry, se čtenář bohužel nedozví.

Dozvíme se však, bezmála jako z kádrového posudku, že „Novotný byl zodpovědný a k plnění úkolů přistupoval co nejpoctivěji“ (s. 196). Autor ztratí dobré slovo i o jeho „činnorodé aktivitě“. Korunou je pak konstatování, že „jeho skromnost mu bránila v hromadění majetku, přepych a okázalost z principu odmítal. A tak svých peněz využíval k tomu, aby jimi korumpoval okolí“ (s. 202). Pak už přijde obligátní informace o Novotného vášni pro mariáš a vyprávění spěje dál až k hrdinovu odstavení od moci Brežněvem (ten je tu pojat jako zlý protiklad k dobrotivému stalinskému vrahovi a poststalinskému despotovi – „liberálu“ – Chruščovovi), který dal před Novotným přednost Alexandru Dubčekovi. Nakonec už zbývá jen Novotného (veřejnosti a Husákem) vynucená rezignace na prezidentství k 22. březnu 1968. Celkově tedy Pernes podal laskavý obraz populárního mocnáře, chudého proletáře, který se vyšíhl. O jeho roli v té nejtvrdší zločinné fázi komunistické diktatury padesátých let tu není prakticky ani slovo, o takových činech, jako byla záchrana šéfa kladenského SD a jednoho z nejhnusnějších vrahů v Lidicích, Maxe Rostocka před šibenicí a posléze jeho plné omilostnění, se Pernes ani nezmíní.⁸ Nezdá se, že by za těmito výkony byl nějaký autorův politický koncept – spíše nezměrná povrchnost a historiografická nezodpovědnost. Konečně o jeho portrétu Ludvíka Svobody by šlo doložit totéž.

Při četbě Doskočilova, z recenzentova pohledu po všech stránkách vynikajícího portrétu Gustáva Husáka lze jen litovat, že nejde o studii skutečně „opoznámkovanou“. Autor na tématu pracoval již před deseti lety,⁹ ale na čem zakládá své – důvěryhodně formulované – soudy, nelze v předloženém textu bohužel v plném rozsahu sledovat. Autor líčí Husáka jako z nejhudších poměrů vzešlého úspěšného právníka a intelektuála, který se již za Slovenského národního povstání přiklonil k nejradiálnější koncepci sovětizace a tomuto „sekernickému“ radikálnímu komunismu zůstal pak věren i v poválečném období, včetně let strávených ve vězení. Doskočilovi se výborně podařilo ukázat Husákovu cestu z postavení za velezradu a sabotáž na doživotí odsouzeného „buržoazního nacionalisty“, roku 1960 přece jen omilostněného z žaláře, do pozice vlivného „reformního komunisty“. Toho pak se sympatiemi přijímala mladá generace politizujících historiků i lidí kultury. Doskočil pak s nadhledem líčí, jak se Husák virtuózně dokázal protáhnout celou řadou v podstatě protichůdných veřejných politických rolí, až – z milosti Brežněvovy garnitury – obsadil čelnou stranickou a poté i státní funkci. Doskočil srozumitelně ukazuje i to, proč tento vzdělaný a intelektuálně působivý kariérista, který „použití“ spojence a přátele bez zaváhání odhazoval nebo likvidoval, nakonec zůstal na Hradě osamocený a svým způsobem bezmocný.

7 Rudolf ČERNÝ, *Antonín Novotný, vzpomínky prezidenta*, Praha 2008.

8 Jiří PLACHÝ, *Případ Fritz. Max Rostock jako agent StB*, Praha 2002.

9 Zdeněk DOSKOČIL, *Duben 1969. Anatomie jednoho mocenského zvratu*, Brno 2006.

Zvláštním a ne právě šťastným závěrečným akordem knihy je portrét Václava Havla jako posledního československého prezidenta z pera Daniela Kaisera, autora Havlovy dvoj-svazkové biografie.¹⁰ Problematičnost tohoto textu je způsobena jednak autorovým populárně žurnalistickým přístupem k Havlově osobě („Václav vyrůstal jako malý třídní nepřítel. Tíhl k humanitním oborům, ty však studovat nesměl...“, s. 291), jednak drastickou chronologickou i tematickou redukcí problematiky: Havlovo vystupování, získávání mezinárodního renomé, jeho kulturně politická role v dění šedesátých let je minimalizována, a to včetně jeho podílu na přípravě i dramatickém průběhu IV. sjezdu československých spisovatelů roku 1967. Příběh Havlova „prezidentství“ pro autora začíná v podstatě krátce před zveřejněním Charty 77. Zvýšený zájem Západu o Havlovy hry (a tedy i zvýšený příliv honorářů, které podle Kaisera upevnilly jeho pozici v disentu) přinesl prý až soudní proces v roce 1979 (s. 296n.).

V listopadové revoluci a v letech bezprostředně po ní šlo pak podle autora – vyhronečně řečeno – Havlovi hlavně o moc a o zachování Československa. Autor stručně kádruje Havlovo bezprostřední zázemí, probírá jeho – Havlem rychle odstavované – prezidentské konkurenty a zdůrazňuje „obchod s Čalfou“, který Havlovi jako „řemeslník ve vysoké politice“ pomohl k moci. I další výklad je hlavně sbírkou obrázků osob, s nimiž Havel jako prezident kooperoval či se střetl ve vysoké české politice a z nichž se nezanedbatelná část dříve nebo později ukázala být „zatížena minulostí“. Málem větší pozornost než prezidentu Havlovi samotnému autor, takřka zcela soustředěný jen na domácí politickou scénu, věnuje jeho klíčovým oponentům Václavu Klausovi a Vladimíru Mečiarovi, jimž dokonce vyhradil samostatné kapitoly. Kaiserův sumární soud nad Havlem zní: „Málo z toho, s čím 29. listopadu 1989 vstupoval na Pražský hrad a do politiky, se povedlo uskutečnit“ (s. 318). Každý autor má samozřejmě právo na vlastní názor, včetně svrchovaného svérázu. Historik ovšem bývá již v prosemináři poučen, že manipulace skutečností cestou cílené selekce fakt není zdaleka tak nenápadná, jak se mnohdy může zdát.

Pěkně připravená kniha jistě širokému publiku zprostředkuje zajímavý a velkým dílem i odborně cenný pohled na klíčové politické osobnosti státu, v němž střední a starší generace české společnosti vyrostly a byly socializovány. Publikace však zároveň ukazuje nezanedbatelné problémy stavu výzkumu našich soudobých dějin. Vynikne to zejména ve srovnání s úrovní zpracování poválečné historie Polska nebo bývalého východoněmeckého státu.

Jiří Pešek

10 Srovnej Daniel KAISER, *Disident Václav Havel 1936–1989*, Praha – Litomyšl 2009; TÝŽ, *Prezident Václav Havel 1990–2003*, Praha – Litomyšl 2014; a k tomu velmi kritickou Havelkovu analýzu: M. HAVELKA, *Úspěchy a neúspěchy*, s. 487–492.

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

Markéta KŘÍŽOVÁ

Dějiny Střední Ameriky

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2016, 313 s., ISBN 978-80-7422-486-7.

Dějiny Střední Ameriky Markéty Křížové doplnily již poměrně širokou knižní řadu edičního projektu „Dějiny států“ Nakladatelství Lidové noviny. Po sérii publikací věnujících se historii zejména větších zemí Latinské Ameriky (prozatím vyšly *Dějiny Argentiny, Uruguaye a Chile, Dějiny Mexika, Dějiny Paraguaye, Dějiny Peru a Bolívie, Dějiny Brazílie* a také ne příliš zdařené souhrnné *Dějiny Latinské Ameriky*) přišla řada také na skupinu menších států, nacházejících se na pruhu země, který odděluje dva největší světové oceány a zároveň spojuje Severní a Jižní Ameriku. Jako by tato charakteristika jejich polohy symbolicky reflektovala i vnější a vnitřní rozdělení těchto zemí, které jsou spojeny do jednoho politicko-geografického celku s dlouhou společnou historií, ve kterém i po fragmentaci do jednotlivých národních států můžeme pozorovat až na výjimky takřka identické rysy vývoje.

Právě otázka geografického vymezení záběru publikace je klíčová. Autorka se rozhodla do svého přehledu zahrnout primárně dějiny pěti španělsky mluvících středoamerických států – Guatemaly, El Salvadoru, Hondurasu, Nicaraguy a Kostariky. Tyto státy tvořily páteř koloniální Guatemalské audiencie, jež se po vyhlášení nezávislosti na Španělsku a posléze Mexiku sdružila do

federace, která se po pouhých patnácti letech existence rozpadla do zmíněných států. Do oblasti se tradičně zahrnuje i Belize, jež ovšem prošla velmi odlišným vývojem: nejdříve jako marginální území, řídce osídlené piráty, bukanýry a otroky, později včleněné do britského impéria jako kolonie, kterou Belize formálně zůstala až do roku 1981. Ačkoliv ji autorka ze zmíněných důvodů do souboru popisovaných států nominálně nezařazuje, rovněž se jejím dějinám věnuje, pro její neodmyslitelné spojení se zbytkem oblasti.

Z geopolitického hlediska se v současnosti do regionu obvykle zahrnuje i Panama, jež ovšem do středoamerického rámce nezapadá historicky ani etnicky; popisu její historie se snad dočkáme v připravovaných dějinách zemí bývalé Velké Kolumbie. Naopak dějiny území, která s popisovanými oblastmi Střední Ameriky kulturně a politicky tvořilo jeden celek zejména v předkolumbovské době a jež dnes náleží Spojeným státům mexickým (jedná se zejména o oblast poloostrova Yucatán a dnešní stát Chiapas), nebyly do knihy zahrnuty; v koloniální době či po vyhlášení nezávislosti se tato území stala integrální součástí nově vzniklého Mexika, s nímž sdílí i své moderní dějiny.

Autorka celou publikaci napsala velmi čtivým slohem, který ovšem nic neubírá na její odbornosti. Dokázala rovnoměrně rozdělit svou pozornost jak mezi jednotlivé země a období, tak i mezi jednotlivé aspekty historického vývoje. Dosáhla vyváženého sepectí politických, ekonomicko-sociálních a kulturních dějin, které vystihují hlavní

vývojové procesy v regionu. Stejně tak dokázala obratně zorganizovat a vytříbit velké penzum informací a sestavit je do konzistentního celku, rozděleného do chronologicky řazených kapitol. Poslední z nich stručně shrnuje nečetné vztahy mezi našimi zeměmi a středoamerickým prostorem, které se zejména za studené války pohybovaly po křivce určené celosvětovým děním.

Zvláštní pozornosti si také zaslouží fakt, že v knize jsou dvě kapitoly věnovány pokusům o britskou kolonizaci ve středoamerickém prostoru. Tato problematika často zůstává v rámci souhrnných dějin regionu upozaděna či nedostatečně popsána, a to zejména kvůli faktu, že až na případ Belize (bývalý Britský Honduras) nevedla z dnešní perspektivy k vytvoření samostatných územních celků. Zbýlé části středoamerického karibského pobřeží, kolonizované z britské iniciativy, byly posléze včleněny do jednotlivých španělskojazyčných států, v jejichž rámci se posunuly do role periferie, a tak měly minimální podíl na jejich dalším politickém vývoji.

Navíc státy tohoto vzdáleného regionu byly po celou dobu své samostatné historie vystaveny silnému intervencionismu, a to jak mezi sebou navzájem, tak především ze strany velmocí. Právě silný ekonomický a posléze i politický zájem zejména USA (či v dřívějších obdobích evropských mocností, především Velké Británie) a následné zásahy do vnitřních záležitostí jednotlivých států byly jedním z klíčových faktorů pro rozvoj regionu a byly v knize také náležitě zohledněny. Autorka provedla ucelenou reflexi dějin pěti středoamerických států, jejichž vzájemně se proplétající historie často upadá do stínu jejich větších sousedů, a předložila tuto netradiční a vzdálenou problematiku i českému publiku.

Stanislav Luska

Lubomír TYLLNER (ed.) a kol.

Velké dějiny zemí Koruny české.

Tematická řada, sv. IV – Lidová kultura

Paseka, Praha – Litomyšl 2014, 804 s.,

ISBN 978-80-7432-442-0.

Vedle témat architektura, cestovatelství, zločinnost, stát a právo je součástí řady navazujících na patnáct dílů Velkých dějin zemí Koruny české svazek věnovaný lidové kultuře. Zpracování tématu se ujali specialisté z Etnologického ústavu Akademie věd, a to, jak sami deklarovali, „od raného středověku po současnost komplexně a v evropských souvislostech, v unikátním záběru, jakého dosáhla česká etnografie naposled v šedesátých letech minulého století“. V pěti hlavních oddílech (národopisné oblasti, hmotná kultura, každodennost, duchovní a sociální kultura, slovesná kultura) kniha charakterizuje venkovské komunity a obyvatele, jejichž potomci utvářeli moderní občanskou společnost českých zemí. Selektivní pozornost je věnována také měšťanům (zvláště tzv. měšťáckému lidu) a průmyslovému dělnictvu 19. století.

Lidová kultura představuje z pohledu autorů jak tradiční, historický jev, tak zároveň živou součást současné multietnické společnosti. Ambiciózní rozkročení znamená interpretační výzvu přesahující možnosti jedné publikace, takže problematika kontinuity lidové kultury v období po roce 1850 nemohla být řešena důsledně. Část o vesnickém stavitelství například obsahuje podkapitolu *Současná vesnice*, sumarizující situaci posledního půlstoletí (s. 163–165), o fenoménu svépomocného „receptářového“ kutilství, poněkud vybočujícího z trendu standardizace a unifikace, nepadne ani zmínka. Část o slovesné kultuře se přechodu k současnosti věnuje systematičtěji (mj. včetně reality elektronické komunikace či *urban legend*,

s. 526). Zbývající tematické okruhy (strava, zbožnost, magie apod.) naopak obsahují aktualizujících pasáží minimum.

V této souvislosti by možná prospěla analýza vztahu lidové kultury a populární kultury/popkultury. Ačkoliv hlavní období popkultury začíná dle všeobecného konsensu 20. stoletím, lze dějiny populární kultury jako projevu západní kultury sledovat již od 18. století, především v souvislosti s budováním specifické životní sféry měšťanské společnosti (středních vrstev), která se postupně stala nositelem kulturního mainstreamu směřujícího k masové kultuře. Popkultura 19. století sloužila k vědomému posilování prvků kolektivní identity, zejména nacionalismu. Podstatné je, že v některých jazycích pojem populární kultura splývá a navazuje na tradiční lidovou kulturu jako jeden z charakteristických projevů nižších společenských vrstev. Spojení popkultury 19. století s lidovou kulturou lze hledat v obdobném důrazu na tradici a historickou zakotvenost.

Blíže se zastavím u vývoje lidové duchovní kultury. Příslušný oddíl je v knize sepsán s veškerou erudicí, včetně zachycení rozdílů (lidového) katolictví a nekatolických konfesi (např. s. 268–269). Leč dynamiku vytlačování náboženství ze středu společnosti do církevních rezervací lze encyklopedicky zachytit jen obtížně. Jak vymezit míru zásahu osvícenství, urbanizace a průmyslové revoluce? Pokud katolicismus po staletí usiloval staré magické praktiky pokřesťanit, osvícenství již žádné pokusy o prolínání starého světa s novým nepřipouštělo. K „odkouzlení světa“ používali osvícenci a jejich vědečtí následovníci v zásadě dvojí strategii. Přímý útok spočíval v zlehčení magických praktik jako projevu civilizační nedospělosti, nevzdělanosti a beznadějného

zpátečnictví. Důkazy moderní vědy měly hovořit jasně: vše se dá vysvětlit pouhým rozumem, lidová magie je neúčinná, nadpřirozené bytosti neexistují. Postupná výchova obyvatelstva v naznačeném duchu byla úkolem elit v tom kterém místě, zvláště učitelů a lékařů, ale i farářů. Racionalizované náboženství se v oblasti vzdělání, osvěty a charity stalo významným pomocníkem státu. Cíl, který se bez nadsázky rovnal vytržení kořenů venkovské společnosti, nemohl dojít naplnění během jedné generace. K tomu napomohly až ideologie a technologie 20. století.

Druhá strategie k eliminování vlivu tradiční lidové duchovní kultury měla podobu jejího zdánlivého uznání jako agrární kultury venkova, v ideologickém smyslu jako tzv. kultury národní (v knize srov. na s. 269). Národopisci 19. a počátku 20. století totiž potřebovali důkazy specifické české národní identity. Fenoménu lidové zbožnosti věnovali pečlivý výzkum, aby mohli nadpřirozené bytosti symbolicky „odstěhovat“ z jejich přirozeného prostředí a uzavřít do stále sterilnějších vitrín národopisných výstav, vědeckých článků, ale i pohádek a pověstí (podobně, jako se z oltářů venkovských kostelů stěhovaly do muzejních expozic sošky gotických madon). Ptáme-li se po důsledcích, nelze než konstatovat, že takového „vypreparování“ lidového náboženství je – ne vždy úmyslně, leč spolehlivě – oddělilo jako památku na zašlou minulost od žité reality.

Složitým vztahem vzdělců k lidové kultuře se publikace zabývá na vícero místech v širokém spektru využití/zneužití, úcty a pohrdání, obrozeneckého přetěsávání, ba nového vynalézání, aby byla tím „správným“ zdrojem naší identity. Je chvályhodné, že se autoři předkládaného svazku oprostili

od domněle objektivní vědecké nadřazenosti nad studovanými jevy. Poskytli lidové kultuře důstojný, ideologicky nezátížený prostor, kde mluví sama za sebe.

Sixtus Bolom-Kotari

Středověk

Die Zisterzienser im Mittelalter

Hg. Georg Mölich, Norbert Nussbaum, Harald Wolter-von dem Knesebeck, Köln-Weimar-Wien, Böhlau 2017, 356 s., ISBN 978-3-412-50718-3.

Cisterciákům věnované literatury není konce. Je to svým způsobem pochopitelné, protože šlo o mimořádně dynamický řád, který ve středověku vrcholném a pozdním hrál od počátku ve společnosti významnou úlohu. Úlohu, která výrazně překračovala už tak dost široký rámec církevních dějin a zasahovala záhy nejen do politických dějin (vzpomeňme jen „české“ cistercké opaty a jejich roli při uvedení Lucemburků na český trůn). Referovaný svazek se hlásí k tomu být ve formě textového svazku předstupněm (*Ideenschmiede*) mezinárodní výstavy, kterou pod titulem *Die Zisterzienser – das Europa der Klöster* připravuje země Severní Porýní – Westfálsko (2017).

Dle vydavatelů si tento sborník klade tři úkoly: 1) zhodnotit monastickou reformu jako civilizační fenomén, 2) upozornit na artefakty této reformy a na základě jejich východisek a záměrů na jejich výpovědíschopnost a vyznění a 3) na interakci řádu a jeho členů (připomeňme Bernarda z Clairvaux) na ekonomické a politické špičky vrcholného a pozdního středověku (s. 11). Nicméně jeho konkrétní rozvržení se této premisy nedrží a texty 17 referátů (s výjim-

kou dvou Angličanů – Nigel F. Palmer a Maximilian Sternberg a jednoho českého autora – Jiřího Kuthana – jde o německojazyčné badatele) jsou rozvrženy do pěti skupin, přičemž se příspěvky tematicky různě překrývají. Mohlo pochopitelně jít pouze o různé omezené sondy, často spíše okrajové.

Za nejdůležitější považují dva úvodní texty. V prvním podává nepochybný ideový inspirátor díla, totiž Gert Melville, zamyšlení nad otázkou *Warum waren die Zisterzienser so erfolgreich?* a dochází k v podstatě předpokládatelnému závěru, že v pozadí úspěchu stály generální kapituly řádu, svébytné řádové právní normy a posléze vnitrořádové vizitace. Druhou obecnější statí úvodní partie je výklad Jörga Obersteho o základní řádové konstituci *Carta caritatis* a její aplikaci v řádové historii; snad je to výklad přece jen příliš stručný. Rámci sborníku a zejména jeho první části se do značné míry vymyká statí M. Sternberga o recepci cistercké středověké architektury ve 20. století, která – pokud vůbec – by spíš patřila do druhého oddílu, který se věnuje manifestaci „cisterciáctví“ v architektuře a obraznosti (*Bildlichkeit*). Vedle znalecké statí Palmerovy o knižní iluminaci cisterciacek ve 13. a 14. století je tu několik statí o cistercké architektuře. Tu je na místě důrazně upozornit na sice beletristické, ale velmi impresivně pojaté zpracování stavby řádového konventu Fernandem Poullonem (česky pod názvem *Divoké kameny*, Praha 2016). Zajímavé jsou dva následné oddíly. V prvním z nich je probírána řádová nepísemná komunikace formou zpěvu (Fabian Kolb); Beate Braun-Niehr podává rozbor skvostně vypraveného (v protikladu k řádovým předpisům marně brojícím proti okázalosti) cisterckého graduálu z počátku 14. století pro ženský klášter Rulle u Osnabrücku, kdy se

konstatuje řádový důraz na potřebu jednotnosti řádové liturgické literatury. Čtyři, vlastně pět statí, protože sem patří i studie o cisterckých hospodářských budovách Tibias Schönweise, je věnováno ekonomickým aktivitám cisterckých klášterů, kde zejména zaujme studie Julie Bruchové o zapojení řádových mnišek do hospodářského provozu (*Auch Nonnen müssen rechnen können*), která do značné míry boří představu o velkém předělu mezi ženskou a mužskou větví řádu v hospodářských otázkách.

Sborník uzavírají tři články, z nichž první patří spíše do skupiny statí o architektuře, neboť pojednává o pohřební politice řádu v kontextu se stavebními dispozicemi jejich kostelů (Markus Thome), v druhé Georg Mölich a Joachim Oepen sumarizují z cisterckého hlediska materiál shromážděný v slovníku severorýnských klášterů. Textovou část uzavírá J. Kuthan, jenž podává stručný přehled klášterní politiky Karla IV. v Českém království s vhlady do dob předchozích. Stručné charakteristiky autorů a rejstříky místní a citovaných rukopisů knihu uzavírají. Čtenář je poněkud v rozpacích, neboť očekával více. Snad to doplní katalog k výše zmiňované výstavě.

Ivan Hlaváček

Elisabeth GRUBER – Christina LUTTER – Oliver Jens SCHMITT (Hg.) *Kulturgeschichte der Überlieferung im Mittelalter. Quellen und Methoden zur Geschichte Mittel- und Südosteuropas* Köln – Weimar – Wien, Böhlau 2017, UTB 4554, 510 s. s řadou mapek a barevných vyobr., ISBN 978-8252-4554-2.

Titul knihy čtenáře příliš neorientuje, a pokud jde o podtitul, je třeba říci, že nabízí něco dost odlišného od toho, co ve skutečnosti kniha přináší. Jde o geografické vymezení, ale i o vlastní obsah. Zatímco „jihovýchodní Evropa“ se tu dostatečně profiluje, u pojetí „Evropy střední“ je uživatel v rozpacích. Kdyby bylo uvedeno Ostmitteleuropa, bylo by možno předpokládat, že to znamená zejména české země, Polsko a Slovensko, ev. Maďarsko. Je-li ale deklarována střední Evropa, nutně by tam měla být i podstatná – německá část římské říše. S tím ale nesouzní obsah knihy a zejména ne mapky (s. 302nn.), podávající sice celý Balkánský poloostrov, ale ze střední Evropy přicházejí i české země fragmentárně, neboť jsou „uříznuty“ na severu někde u rovnoběžky probíhající kolem Litoměřic; Polsko tak chybí takřka zcela. Tím je vlastně naznačeno, že střední Evropa se zde stává de facto periferií oné jihovýchodní Evropy. Nasvědčuje tomu i seznam osob, které se práce podjaly, i těch, které byly k dispozici jako konzultanti či mentoři. Mezi desítkou vyjmenovaných v posléze uvedené funkci (o dalších jmenovitě neuvedených se nemohu vyjádřit) není ani jediný Polák, Čech či Slovák, zato tři maďarští specialisté, dva Němci, dva Rakušané a po jednom Američan, Rumun a Slovinec; o jejich výrazných zájmech o dějiny vymezeného regionu ne-

mám povědomost. Mezi pětadvaceti odborníky-autory nalézám i dva Čechy: Pavlínu Rychterovou, která napsala pět stran o politické hagiografii v Čechách a na Moravě, a Karla Hruzů, přispěvšího osmi stránkami o husitství a koncilech. S pražsko-vídeňským tématem tu ještě nalézám vídeňskou historičku umění Marii Theisen.

Pokud pak jde o obsah, je čtenář už na počátku v nejistotě o konkrétních autorských podílech. V obsahu jména nepřicházejí vůbec, v záhlaví jednotlivých kapitol či subkapitol v textu někde ano, jindy nikoliv, takže je u neoznačených možno se domnívat, ale jen domnívat, že jde o autorský podíl některého ze tří redaktorů. A jistoty nenabudeme ani v autorském seznamu závěrem, kde podíl redaktorů rovněž není určen.

Ale obraťme se bezprostředně k obsahu. Knihu uvádí historiografická črta (při daném rozsahu nelze nic jiného ani předpokládat), která věnuje převážnou pozornost velmi různorodým aktivitám balkánské historiografie a jejím listinářům – a oprávněně akcentuje roli vídeňského Institutu für österreichische Geschichtsforschung, ale český podíl, ač početně největší, není vůbec reflektován. Polská – bohatá – pramenovědná historiografie pak není prakticky ani dotčena, o té české se toho také mnoho nedozvídáme, leda že Marie Terezie založila v Praze v r. 1781(!) z jezuitského Klementina Národní knihovnu (s. 38) či že Konstantin Jireček byl synem rakouského ministra (což je sice pravda, ale v daném kontextu bez dalších relevantních informací spíše matoucí). A jsme-li u výraznějších bohemikálních přehlédnutí, snad je ještě třeba uvést s. 218, kde se dozvídáme, že s uherskými studenty se až do založení – připouští se, že s krátkou životností – univerzit v Pětikostelí (1367) a Budě (1395) resp. Prešpur-

ku/Bratislavě (1465) setkáváme v 15. století v Paříži. Že ale univerzita ve Vídni měla dokonce samostatný uherský národ a i v Praze byla přítomnost Uhrů před rokem 1409 hojná, se ovšem od francouzského autora nedovídáme.

Říká-li se pak v předmluvě (s. 9) zdůrazňováním srovnávací perspektivy, že kniha má být vyrovnáváním se s pochybami studentů o smyslu studované tematiky, je zapotřebí se u toho zastavit, protože té soustavné komparace, ať horizontální, či vertikální, je tu pomálu, neboť skutečných chronologických paralel se takřka nestává. Tím ovšem není řečeno, že jednotlivé stati nejsou informativní, jde ale spíše o solitérní hesla někdy takřka encyklopedického charakteru.

Kniha se člení do tří časových vrstev: 500–900(!), ač je tu, právem, značná pozornost věnována i 10. století, 1000–1300 a 1300–1500. Začíná se pozdně antickou kartografií (Tabula Peutingeriana) a epigrafikou, aby navázala filologická stať o rozmanitosti jazyků původních obyvatel Balkánu, a navazuje partie Církve jako nositel raně středověkého písemného odkazu (Überlieferung). Vedle archeologie jsou v první chronologické části dále stati o chorvatských a protobulharských nápisech. Ale komparatistické stati o jiných oblastech či epochách nenacházím, či jsou pouze velmi omezené.

Právě řečené ovšem neznamená, že nejde často, ba zpravidla, o informace zajímavé, které ten či onen fenomén, totiž důležitou partii některé „pomocné vědy historické“, resp. s ní spojených vzhledů do kulturních a správních (a právních), ale i sociálních dějin té či oné entity prezentují. K tomu se pojí i stať o archivech, vlastně jen městských, v pozdním středověku. Ta ale Balkán opouští jen s jedinou výjimkou, totiž zmínkou a fotografií z bratislavského městského

archivu (s. 349n.), kde se nám dostává poučení vlastně jen o testamentech.

Zvláštního postavení se dostalo v odborné literatuře nevyhnutelné bibliografické dokumentaci. S tou se zde totiž takřka vůbec nesetkáváme, ale jsme ve zvláštní samostatné informaci (s. 474) poučení, že by její rozsah překročil možnosti knihy. A tak se redaktoři rozhodli uložit ji v nebyvalém rozsahu a dobře utříděnou podle jednotlivých kapitol, na samostatném stáhnutelném hesle na internetu. Je to jistě řešení, ale třeba dodat, že tištěná kniha a internetový soubor jsou dvě samostatné veličiny a představa četby knihy a nutně rozevřeného počítače mi přece jen připadá poněkud zvláštní. Stejně tak považuji za nepřilíh šťastné revokace v rámci knihy. Ty totiž odkazují jen na značně členitou strukturu knihy, a tak při nepřizpůsobených živých záhlavích je vždy nutno nalistovat nejdříve obsah. Četba se tak dost komplikuje. Obávám se, že kniha těžko splní očekávání svých redaktorů.

Ivan Hlaváček

Jerzy KALISZUK, *Codices deperditi. Średniowieczne rękopisy łacińskie Biblioteki Narodowej utracone w czasie II wojny światowej*. Tom I: Dzieje i charakterystyka kolekcji; Tom II (ve dvou svazcích): Katalog rękopisów utraconych; Tom III: Indeksy. Aneks. Bibliografia. (= Dziedzictwo Kulturowe po Skasowanych klasztorach 8/1–3 Wše Wrocław, Wrocławskie Towarzystwo Miłośników Historii 2016, 685+1379+754 s. a 68 černobílých vyobr. v textu, ISBN 978-83-87843-42-7.

Je třeba alespoň upozornit na velké dílo polské medievistiky a kodikologie, které se

snází (pokud vůbec lze s úspěchem) zrekonstruovat co možná nejzvrubněji ztrátu valné většiny mediévistických kodexů polské Národní knihovny ve Varšavě. Došlo k ní v době Varšavského povstání v roce 1944. Osud si s tímto souborem vůbec ošklivě zahrál. Rukopisy byly totiž v první polovině 19. století na příkaz carské vlády převezeny do Sankt Petersburgu, odkud byly po skončení první světové války velmi neochotně a s odstupem času vydány obnovenému polskému státu.

Kaliszuk v prvním svazku probírá zevrubně nejen dějiny této knihovny a její proměny v průběhu více než dvou století, ale také načrtává středověké dějiny knihoven a kulturní působení těch klášterů, jejichž fondy převážně skončily v knihovnách polských magnátů. Ty tvořily spolu s některými dalšími soubory posléze jádro jejich sbírek (Załuski, Czartoryski). V druhé části I. svazku jsou dále postupně probrány rukopisy nepolské proveniencce, mezi nimiž se česká stopa objevuje na třetím místě s takřka třemi desítkami. Dále přicházejí i obsahová bohemika resp. husitika.

V dvousvazkovém druhém díle je popsáno téměř 1500 rukopisů, které se hlásí takřka vesměs do 15. století. A konečně přichází třetí díl, obsahující rejstříky, konkordance signatur a další pomůcky a přílohy. A ovšem tu nacházíme i impozantní stostránkový (!) seznam vydaných pramenů a literatury, který reflektuje dostatečně i českou literaturu. Rozhodně se vyplatí si jej pročíst, protože upozorní i na řadu obecně důležitých titulů. Závěrem lze odkázat na zevrubnější recenzi, přicházející v Studiích o rukopisech za rok 2017.

Ivan Hlaváček

***Die Königserhebung Friedrichs des
Schönen im Jahr 1314. Krönung, Krieg
und Kompromiss***

Hg. von Matthias Becher – Harald
Wolter-von dem Knesebeck, unter
Mitarbeit von Kim Alings und
Christine Beyer
Köln – Weimar – Wien, Böhlau Verlag
2017, 356 s. + 36 barevných a řada
černobílých vyobr. v textu,
ISBN 978-3-412-50546-2.

Jubilea, jubilea. Na podzim roku 2014 v „Münster-Carré“ v těsné blízkosti místa, kde se konala římská korunovace Habsburka Fridricha Krásného, tedy bonnského Münsteru, se sešlo zasedání, které připomnělo tuto událost. Ta ostatně úzce souvisela i s českými dějinami. Neboť v předehře tohoto rozstřelu mezi dvěma bratrance hrál svou nezanedbatelnou roli i český král Jan, který se i poté, co došlo k této dvojí volbě, velmi aktivně podílel na vzájemných protivenstvích obou protagonistů. Ostatně jde o otázku, které velkou pozornost věnovaly i dvě nejzevrubnější české práce o této době, nepřekonatelný vypravěč Josef Šusta (1939) a Františkem Kavkou kritizovaný Jiří Spěváček (1994). Že nenašli v knize ohlasu je běžné konstatování.

V celkem čtrnácti statích se jejich autoři – s dvěma výjimkami – věnují nejen vlastnímu politickému boji a jej doprovázející všepřítomné korupci, ale i širším otázkám doby. Těmi výjimkami jsou Stefanie Dick, věnující pozornost Izabele Aragonské a Fridrichovi v rámci svatební politiky a Claudie Garnier, která se zaměřila na symbolickou komunikaci v kontextu sporu o římskou korunu. Tři příspěvky mají umělecko-historické zaměření: Peter Kurmann představuje Jindřicha z Virneburgu, zásadního odpůrce

kandidatury Janovy, jako donátora tříkrálovského okna v kolínském dómu, Christian Freigang uvažuje nad pojmem dvorského umění v říši a ve Francii a Harald Wolter-von dem Knesebeck představuje umělecká díla z prostředí Fridricha Krásného; stať Florian Hartmanna pojednává o epistolografii a teorii rétoriky a její reflexi v různých prostředích, zejména severoitalských komun.

Zbývající desítky rozprav se zabývají politickými událostmi a okolnostmi kolem samotné (dvojí) volby, do níž Ludvík Bavor vstoupil vlastně jako náhradník. Mathias Schmoekel se zaměřuje v té souvislosti na kanonické právo. Úvodní stať Matthiase Bechera zařazuje Fridrichovu korunovaci do historických souvislostí a upozorňuje ještě na jistou nevyhraněnost držby kurfiřtského hlasu. Andreas Büttner sleduje konflikt v rituálech dvojvolby 1314, Albert Gerhards s mimořádně četnými citacemi z korunovačního řádu rekonstruuje liturgický průběh obřadu a vybízí tak ke srovnání s řádem Karlovým.

Dva příspěvky se věnují habsburskému prostředí této doby: Gerald Schwedler přibližuje dynastické představy Habsburků a vydavatel Habsburských regest Christian Lackner se snaží Fridrichovu slabou stopu v dějinách poněkud podepřít. Martin Clauss podal dvojportrét Fridricha a jeho soka ústící v dvojkráloví, které ale nedošlo vzhledem k časnému úmrtí Fridrichově patřičného naplnění. A posléze Manfred Groten věnuje pozornost roli „hybatele věcí“ při Habsburskově volbě, totiž kolínskému arcibiskupovi, výše zmíněnému Jindřichu z Virneburgu.

Ivan Hlaváček

Petr KOZÁK – Krisztina RÁBAI
Mezi periferií a centrem jagellonského světa. Registrum dvořanů knížete a krále Zikmunda I. Jagellonského z let 1493–1510

Opava, Slezské zemské muzeum b. d.,
441 + XC s., ISBN 978-80-87789-28-5.

O důležitosti edičního zpřístupňování pozdně středověkého účetního materiálu, v ideálním případě provázeného alespoň rámcovou interpretací, naznačující badatelský potenciál editovaného pramene či pramenů, sotva kdo pochybuje. Jen málokdo ovšem na pole ediční práce vstupuje s takovou cílevědomostí, jako Petr Kozák. Za posledních pár let předkládá v pořadí již druhý objemný svazek, jímž je „*registrum curiensium*“ z let 1493–1509/1510. Pramen, jehož výpovědní hodnota byla připomenuta již v edici předcházející (*Účty dvora prince Zikmunda Jagellonského, vévody hlohovského a opavského, nejvyššího hejtmána Slezska a Lužic, z let /1493/ 1500–1507. Kritická edice pramene*), je s dvorskými účty prostředím vzniku a tedy i svou výpovědní hodnotou těsně spjatý; jeho ediční zpřístupnění, opět s úvodním komentářem, jen podtrhuje unikátnost celého pramenného souboru, k němuž srovnatelný bychom z přelomu 15. a 16. století u nás jen sotva jinde našli.

Regestrum curiensium domini principis Sigismundi (Zikmund zvaný Starý, † 1548) představuje jeden z typů speciálních pomocných register, do nichž se odkazovalo z hlavních účetních knih, a kterých existovala celá řada (mezi nimi např. „*registra ad conscribendum equos*“ ad.); jeho hodnotu zvyšuje i fakt, že jde o jediný dochovaný registr tohoto typu. Předmětem evidence v něm byly výdaje za služné vyplacené formálně vymezeným elitním kategoriím dvo-

řanů, jejichž příslušníci sloužili s taxativně vymezenými počty ozbrojeného jízdního doprovodu, a moment reprezentativní se tak nedílně prolínal i s čistě vojenským – v případě potřeby tito lidé sloužili pod přímým velením pána dvora.

Jednotliví dvořané měli v registrech samostatné rubriky, v nichž se vedle vyplacených částek služného evidovalo datum příchodu ke dvoru (a posléze odchodu), stejně jako počty doprovodných jezdců, s nimiž sloužili. Vzhledem k tomu, že registra v tomto svazku byla vedena jen do roku 1510 a následující svazek není k dispozici, v nejednom případě zůstávají osudy jednotlivých dvořanů, resp. jejich působení u dvora, z našeho pohledu neuzavřené. Z hlediska věcného (i grafického) registra odpovídají ostatním dochovaným knihám dvorských účtů jagellonských panovníků; zápisy mají stereotypní charakter, v rámci jednotlivých rubrik bývají řazeny chronologicky, vždy s uvedením data a místa a ostatních zmíněných údajů.

Výpovědní hodnota register se rozbíhá do více směrů, dva základní bychom mohli označit jako 1. prosopografický (rekonstrukce personální skladby dvora – dvořanů, počty osob, délka služby, kompetence, ale i mobilita dvora apod.) a 2. administrativní (dochovaný registr obsahuje řadu zmínek o registrech dalších, a spolu s hlavními účty naznačuje i rámcový rozsah někdejší agendy Zikmundova dvora v její rané fázi, jakož i mechanismus vedení písemné agendy).

„*Regestrum curiensium*“ není v dosavadní literatuře, a to všech zemí pod jagellonským žezlem, pramenem neznámým – opakovaně ho bylo využito a pořízeny byly i výběrové edice. Přítomná publikace ovšem vůbec poprvé pramen zpřístupňuje in extenso. Edice je opatřena úvodem, v němž je struč-

ně nastíněn dobový mocensko-politický (a teritoriální) kontext raných let Zikmundovy dlouhé vlády, pojednáním o struktuře pramene a jeho postavení v rámci účetní agendy Zikmundova dvora, popisem vnějších znaků rukopisu a nezbytnou ediční poznámkou (s ohledem na mezinárodní využitelnost register je tato část publikována v českém a následně anglickém jazyce). Studium faktograficky neobyčejně bohatého pramene by bylo nemyslitelné bez rejstříků osobního i místního, přičemž platnou službu prokáže i rejstřík věcný, jehož pročtení samo o sobě naznačí strukturu témat, k nimž lze v prameni hledat minimálně dílčí svědectví.

Představu o podobě register konečně doplňuje obsáhlá barevná obrazová příloha, nabízející jak fotografie celého kodexu a jeho vazby, tak i tematicky členěné ukázky vybraných folií či detailů (písařské ruce, grafické symboly, filigrány, ale také místo, kde jsou v rukopise patrné stopy po vytrženém foliu). Nechybí přirozeně ani obvyklý aparát v podobě soupisu pramenů (vydaných i nevydaných) a literatury.

Jak Petr Kozák, tak i spolueditorka registru dvořanů, Krisztina Rábai, se problematice edic středověkých pramenů (především) účetní povahy věnují dlouhodobě a v řadě publikací jejich výpovědní hodnotu současně interpretují. Přítomnou edicí učinili další významný krok na cestě k poznání mechanismu fungování pozdně středověkých zeměpanských dvorů z hledisek a současně s mírou detailu, která je pro přelom 15. a 16. století možná jen velmi ojediněle.

Robert Šimůnek

Raný novověk

Tomáš ČERNUŠÁK *Všední život papežských nunciů u rudolfinského dvora*

Praha, Academia 2017, 20 s.,
ISSN 2464-6245.

Není obvyklé anotovat jednotlivé sešity ediční řady *Věda kolem nás*, která v jedné z dílčích sérií přibližuje *Prostory společné paměti*. Nicméně 70. sešit si zaslouží zmínku z několika důvodů. Především předkládá stručnou syntézu mnohaletého bádání Tomáše Černušáka, vědeckého pracovníka Moravského zemského archivu a Historického ústavu AV ČR, který se soustavně věnuje vydávání korespondence nunciů u císařského dvora v Praze a v letech 2013–2017 ve dvou obsáhlých publikacích (vydaných v nakladatelství Academia) zpřístupnil listy a spisy Antonia Caetaniho z let 1608–1611. Dalším důvodem je skutečnost, že autor spolehlivě zná nejen písemné, ale i obrazové prameny k církevním dějinám na přelomu 16. a 17. století, což se odrazilo ve výběru a velmi kvalitní reprodukci portrétů – vedle jiných osobností – nunciů Antonia Caetaniho a Cesara Speciana (ten působil v Praze v letech 1592–1597). A konečně T. Černušák do textu zařadil instruktivní seznam papežských nunciů u dvora Rudolfa II.

Autor podává shrnující pohled na vývoj diplomatického zastoupení papežů u evropských států se zvláštním zaměřením na císařský dvůr. Nastiňuje obvyklou kariéru nuncia, jeho pravomoci a diplomatickou praxi, soudnictví a písemnou komunikaci, personální zázemí nunciatury, v náznaku i každodennost a slavnosti. Z tohoto výkladu je patrné, jak výrazně postoupilo poznání dějin diplomacie, papežské politiky a utváře-

ní neformálních zpravodajských a kooperačních sítí v průběhu několika uplynulých let. Je to výsledek nikoli již jen badatelských sond, k jakým přistoupili Josef Borovička, Karel Stloukal a další historici v první polovině 20. století, nýbrž soustavné ediční činnosti, která konečně přinesla vynikající výsledky v pěti svazcích věnovaných pražské nunciaturě prací Tomáše Černušáka a Aleny Pazderové.

Černušákova brožura je vhodným doplňkem ke studii A. Pazderové *Zázemí Specianovy nunciatury u císařského dvora v Praze v letech 1592–1594* (Paginae historiae. Sborník Národního archivu 23/1, 2015, s. 7–54; zpráva v ČČH 114, 2016, s. 236–238). Zároveň se stává českým protějškem německy publikovaných detailních studií, doprovázejících nejnovější edice zařazené do série *Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628*. Drobná knížka dobře poslouží každému, kdo potřebuje získat sevěřenou informaci o nunciaturách, jež působily v rudolfínské Praze.

Jaroslav Pánek

Historik bez hranic.

Z díla profesora Eduarda Maura

(K vydání připravila Šárka NEKVPIL JIRÁSKOVÁ.)

Pardubice, Univerzita Pardubice 2017, 394 s., ISBN 978-80-7560-071-4

Publikace představuje výbor nejdůležitějších vědeckých studií Eduarda Maura, které byly vydány u příležitosti jeho osmdesátin. Ze značného tematického a časového rozpětí badatelského zájmu autora bylo vyzdvíženo pět tematických okruhů, které charakterizují jeho celoživotní dílo.

Jubilant patří k nestorům české historické demografie, první tematický blok se proto vztahuje právě k tomuto interdisciplinárnímu směru. Vybrané studie jsou zajímavé z hlediska metodologických přístupů i aktuálních otázek, týkajících se směřování historické demografie jako oboru. Následující celek, nazvaný *Hospodářské a sociální dějiny*, je nejrozsáhlejší a představuje těžiště badatelského zájmu Eduarda Maura. Logikou volbou je znovuvydání článku věnujícího se využití pramenné základny pro studium hospodářského a sociálního postavení poddaných na panství Točnick. Dalšími zásadními příspěvky, které se staly velmi podnětnými pro další badatele, jsou v zahraničí publikované studie, zabývající se postavením čeledi, čelední služby a sloužících obecně a dále problematikou dědického práva a převodu majetku v českém prostředí v období raného novověku. Dva následující bloky – *Církevní a náboženské dějiny* a *Příspěvky k dějinám šlechty* – představují možné nové přístupy ve výzkumu a dokazují, že česká historiografie má vůči těmto tématům značný dluh. Poslední část příspěvků je shrnuta v oddílu *Myslenkové světy*. Jedná se o stati, které vyšly po roce 2000 a které představují aktuální směry české historiografie, jejichž spolutvůrcem je bezesporu i Eduard Maur.

Součástí publikace je personální bibliografie, dokládající více než půlstoletí se rozvíjející vědecký záběr jubilanta, jenž se nesmazatelně zapsal do české i zahraniční historiografie. Uveden je kompletní seznam monografií, kolektivních děl a odborných statí vydaných tiskem od počátku publikační činnosti Eduarda Maura do současnosti; výběrově pak nejdůležitější recenze a zprávy od roku 1997. Publikace byla připravena s podporou Fakulty filozofické Univerzity

Pardubice a stala se důstojným oceněním dlouholetého pracovníka Ústavu historických věd, který svou vědeckou činností i pedagogickou aktivitou významně obohatil toto pracoviště.

Jan Novák

Václava HORČÁKOVÁ

Bibliografie vědeckých prací

Jaroslava Pánka

(= Práce Historického ústavu AV ČR, řada D – Bibliographia, sv. 17)
Praha, Historický ústav 2016, 246 s.,
ISBN 978-80-7286-298-6.

Jubileum historika je často spojeno s vydáním sborníku prací jeho přátel či žáků, ne každému je ovšem věnováno celé číslo prestižního časopisu. Po zásluze se tak stalo v případě prof. Jaroslava Pánka u příležitosti jeho sedmdesátin a tím časopisem není žádný jiný, než prestižní *Český časopis historický*. První číslo ročníku 2017 tohoto časopisu přineslo medailónky, v nichž najdeme hodnocení J. Pánka jako redaktora ČČH, historika raného novověku, místopředsedy Akademie věd ČR a jeho ohlasu v USA, Polsku nebo v Itálii, kde řídí Český historický ústav v Římě. Větší část tohoto čísla ČČH pak zabírá přehled publikační činnosti, který v dokonalejší podobě vyšel také samostatně. Dobře zpracovaná bibliografie nabádá k jejímu přečtení. Na půl sta samostatných knižních prací J. Pánka je úctyhodný počet, dalších třicet je takových kompendií, na kterých se autorsky podílel, a ještě dalších čtyřicet, které zpravidla s dalšími kolegy také redigoval. Všechny tyto první tři oddíly jsou uspořádány chronologicky a můžeme tak sledovat v časové ose témata, která se postupně stala předmětem jeho zájmu. Ná-

sledující oddíl studií a článků svým rozsahem téměř jednoho tisíce položek již usnadňuje jeho věcné členění. Jde o oddíl literatury věnované ranému novověku s vyčleněním prací o soudnictví té doby, samostatné oddíly zachytily práce věnované jeho prvnímu odbornému působišti, Podblanicku, a práce vztahující se k dějinám Jihoslovanů. Z dalších oddílů můžeme sledovat, jak se jubilant zúčastňoval vědeckých konferencí, o nichž referoval, a jak svými recenzemi komentoval novou odbornou produkci. Přehled vědecké činnosti pak doplňují výběry rozhovorů, vystoupení v médiích, překlady beletrie a na závěr literatura o Jaroslavu Pánkovi. Nejde jen o vlastní tvorbu, ale u jednotlivých položek je připojen i ohlas na Pánkovy práce v recenzích a zprávách. Rozsáhlou bibliografii doplňuje jmenný rejstřík.

Vztah Jaroslava Pánka k bibliografii je známý. Již V. Horčáková v úvodu poukázala na Pánkovy metodické úvahy o regionální bibliografii, na zpracování rozsáhlé bibliografie Benešovska z doby, kdy pracoval v tamním okresním archivu, ale i na biografické studie, v nichž hodnocení osobnosti zpravidla doplňuje bibliografie prací. J. Pánek si nedovede představit práci na tématu bez znalosti dosavadních publikovaných studií, tedy bez dokonalého bibliografického přehledu. Je to také on, kdo si je významu bibliografie dějin českých zemí plně vědom a prosazuje, aby se stala rovnocennou složkou historického bádání.

Václava Horčáková je vedoucí historické bibliografie Historického ústavu AV ČR a podařilo se jí pro elektronickou podobu souběžné bibliografie české historie najít příznivé uživatelské prostředí. Díky internetem přístupné databázi se překonal léta kritizovaný časový rozdíl, který vznikal při

vydávání bibliografie v tištěné formě. Data-báze je připravována excerpce široké škály periodik a je východiskem pro řešerše každého tématu v oboru. Ovšem zpracování bibliografie vyžaduje daleko náročnější přístup na úplnost záznamů a na jejich uspořádání, a to se autorce povedlo. Václava Horčáková si zaslouží uznání za zpracování úplné personální bibliografie, kterou navíc sestavila bez pomoci jubilanta, když nechtěla přijít o moment překvapení.

Jaromír Kubíček

19. a 20. století

Martin KLEČACKÝ – Pavel FABINI –
Luboš VELEK (edd.)

Deníky Josefa Kalouska II.

(= Ego. Paměti, deníky, korespondence,
sv. 10)

Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR
– Nakladatelství Lidové noviny 2016,
332 s., ISBN 978-80-7422-608-3.

Anotovaná publikace rozmnožila zásluhou řadu edicí pramenů 19. století vyšších z dílny Masarykova ústavu AV ČR a Archivu AV ČR. Editoři měli nepochybně šťastnou ruku, když se rozhodli pro zpřístupnění deníků Josefa Kalouska (1838–1915), českého historika, univerzitního profesora, novináře a politika. Editovaný pramen totiž nabízí množství nečekaných poznatků nejenom o samotném pisateli, ale i o jeho širokém okolí.

Ve vydaném druhém díle Kalouskových deníků jsou obsaženy zápisky z deníkových sešitů VII–XII. Časově se jedná o období od 8. června 1866 až po rok 1914, přičemž asi polovina editovaného textu se týká období 1866–1876. V dalších desetiletích se

Kalousek k psaní deníkových záznamů vracel nepravidelně, a tak jeho pozdější zápisky soustavněji zachycují pouze osmdesátá léta 19. století v české vědě, společnosti a politice. Kalousek sice psal své deníky především pro vlastní potřebu, ale z některých pasáží vysvítá, že uvažoval i o eventualitě jejich posmrtného zpřístupnění dalším čtenářům.¹ Prvních šest časově předcházejících sešitů, zahrnujících zápisky od padesátých let 19. století do června 1866, bude v nejbližší době publikováno v prvním díle knihy.

Kalouskovy deníkové zápisy potvrzují některé z předností dokumentů osobní povahy, tj. v tomto případě především výskyt necenzurovaných formulací a upřímného hodnocení popisovaných jevů, objasnění zákulisí politického života a případně i korekci ego-dokumentů jiných osobností. Přidanou hodnotu Kalouskových deníků tvoří především jeho úzký vztah k rodinám Františka Palackého a Františka Ladislava Riegro. Kalousek pobýval v pražském bytě obou osobností a o prázdninách i na zámku v Malči jako soukromý učitel Riegrovy dcery Marie. Navíc měl profesně blízko k Palackému, který v Kalouskových vědeckých počátcích nad ním držel ochrannou ruku. Edice Kalouskových deníků tak zejména pro léta 1866–1876 přímo doplňuje Heidlerovu edici Riegrovy korespondence i Palackého autobiografické texty. Pro osmdesátá léta 19. století tvoří zase cenný doplněk k životopisu T. G. Masaryka.

Mezi hlavní tematické okruhy Kalouskových deníků vedle jeho osobního a rodinného života patřily prusko-rakouská válka, česká nacionální politika, novinářské působení ve staročeských listech, prostředí praž-

1 „Cítím se k tomu povinen býti, aby budoucí čtenář těchto zápisek, bude-li kdy jaký, nedomníval se...“ (s. 165).

ské Karlo-Ferdinandovy univerzity, českých vědeckých kruhů a institucí, každodennost pražského měšťanstva a také život obyvatel malých českých měst (Vamberk, Chrudim, Kutná Hora), cestování po českých horách i rakouských zemích apod. To vše dohromady skýtá nespočet materiálu k vytvoření Kalouskova osobnostního, vědeckého a politického profilu.

Nejpřekvapivější poznatky čtenář nalezne v nejstarších Kalouskových zápisích líčících prožitky spjaté s prusko-rakouskou válkou a pobytem pruských vojsk ve východních a středovýchodních Čechách. Kalouskovy záznamy z Malče nejenom zachycují aktivity Riegra a Palackého v kontaktu s pruskou armádou, ale přinášejí např. i reflexe schůzky rakouských federalistů ve Vídni v červenci a srpnu 1866. Jsou však také odrazem dobového antiněmeckého nacionalismu, Kalouskova nečekaně velmi skeptického vztahu k habsburské monarchii i k samotné Vídni.² Kalousek zasahoval do politického dění již v šedesátých a na počátku sedmdesátých let jako novinář v staročeských listech. Druhý díl deníků však pouze naznačuje vliv Jana Stanislava Skrejšovského na Kalouska v této době. Mnohem bezprostřednější jsou Kalouskovy komentáře k veřejnému životu v Chrudimi, kam se uchýlila redakce staročeského listu Koruna. Kalouskův tehdejší radikalismus je patrný i z jeho postojů z roku 1870, kdy anonymně kritizoval politiku

Palackého a Riegrova vedení Národní strany, když se čeští poslanci rozhodli k obelání zemského sněmu. Na druhé straně se Kalousek stal „korektorem“ vědecké správnosti českého státoprávního memoranda ze září roku 1870. V pozdějších desetiletích již ostré politické výroky vůči monarchii z Kalouskových osobních záznamů mizí. Kalouskovy deníky pomáhají i k vyličení jeho krátké politické kariéry zemského poslance v letech 1880–1883. K přínosným pasážím patří záznamy o průběhu rukopisného boje, reflektující ovzduší na univerzitě a velmi kriticky se stavící k osobě T. G. Masaryka.³ Velice cenné je Kalouskovo vyličení zážitků z vlastních rigorózních zkoušek na Karlo-Ferdinandově univerzitě, a to nejenom pro upřímné charakteristiky zkoušejících profesorů, ale i pro podrobné popsání náročnosti tohoto zkušebního aktu. Pro Kalouska bylo zvládnutí rigoróza pro další profesní a osobní život tím důležitější, že pocházel z chudých poměrů. Po Palackého vzoru toužil zabezpečit se sňatkem s bohatou nevěstou. Početné stránky deníku, věnované tomuto úsilí, vypovídají nejen o Kalouskově charakteru, ale jsou současně názorným příkladem realizace dobových sňatkových strategií. Tyto osobnější záznamy Kalousek dlouho

2 „Hřích vlády vídeňské staré i nejnovější volají do nebe o pomstu; žaludek obrací se mi, když pomním na tu ‚válku Němců s Němci‘! Nejslušnější by bylo, aby Vídeň byla na capart rozbita, ta Sodoma politická a vědecká, to hnojiště charakteru, to město, které císaře pokládá za purkmistra svého...“ – záznam k 15. 7. 1866, s. 33.

3 Těto možnosti již využil jeden z editorů, viz Pavel FABINI, *Svět politiky a poslanecký mandát Josefa Kalouska*, in: Pavel Fabini (ed.), *Historik Josef Kalousek. Historiografie, politika, kultura a společnost druhé poloviny 19. století*, České Budějovice – Praha 2016, s. 85–102; a ke Kalouskově vztahu k T. G. Masarykovi se vyjádřil Matěj TREPEŠ, „Co všechno, pane kolego, můj mozek nedovede si nějak srovnati...“ (aneb variety vzájemných vztahů T. G. Masaryka a J. Kalouska, *Časopis Národního muzea, řada historická* 178, 2009, č. 1–2, s. 55–88.

zapisoval v němčině, což bylo pozůstatkem jeho zvyků z mládí používat k psaní deníků různé jazyky, popř. své záznamy šifrovat. Pozoruhodné jsou i posuny v Kalouskově nábožensko-filosofickém smýšlení v průběhu desetiletí, ovšem k přesnějšímu posouzení tohoto vývoje neposkytují editované deníky dostatečnou pramennou základnu. Kalouskovy deníky jsou zpřístupněny za pomoci propracované ediční techniky, která byla cizelována při vydávání korespondence a dalších spisů T. G. Masaryka. Editori se v poznámkovém aparátu v maximální míře snažili o dešifrování odkazů, a to věcných, na literaturu, k osobám neuvedených jménem, ale např. pouze vykonávanou funkcí či profesí, popř. připojili odkazy na jiné edice. Ediční specifikum anotované práce spočívá v překladu německých (a obecně cizojazyčných) textů do češtiny – buď v poznámkách pod čarou či v případě delších pasáží za použití souběžného českého a německého textu. Nutno ocenit vysokou úroveň ediční praxe i zachování jednotného přístupu jednotlivých editorů. Tato publikace se nepochybně právem zařadí k hojně používaným a citovaným pramenům. A lze si jen přát, aby vbrzku byla doplněna i dílem prvním.

Pavel Cibulka

Roman HOLEC

Štát s dvoma tvármi.

*K hospodářskému vývoju monarchie,
Uhorska a Slovenska 1848–1867*

Historický ústav SAV, Bratislava 2014,
245 s., ISBN 978-80-89396-34-4.

Dvojí tvář měla státní politika, prosazující absolutismus v rakouské monarchii po porážce revoluce let 1848–1849: tedy na jed-

né straně hospodářský liberalismus, který měl kompenzovat centralismus, likvidaci zastupitelských orgánů i pokus o neomezenou vládu panovníka. Dvojí tvář měli i uherští liberální politici v šedesátých letech (zejména k Nemaďarům), dvojí tvář měl i uherský liberalismus, který se po roce 1867 zdeformoval až do neliberálních poloh. Podtitul Holcovy práce pak upřesňuje prioritu jeho vědeckého zájmu: hospodářský vývoj v období, které má ve slovenské i maďarské historiografii zatím velké deficity. Ty mají ovšem i objektivní důvody: chybějí mnohé statistické údaje a i ty, které jsou k dispozici, nejsou vždy kompatibilní; s tím se musí ovšem vyrovnávat i česká historiografie.

Roman Holec se na rozdíl od tradičních slovenských děl, publikovaných v minulosti, vymezuje proti „nacionalizaci“ dějin; odmítá tedy zúžení výzkumu na „slovenské podnikání“, na „slovenský kapitál“ atd. Minimalizuje i samotné používání termínu „Slovensko“ v souvislosti s tím, že tehdejší představa Slovenska nebyla identická s tou dnešní. Alfou a omegou je mu tedy kontext a komplexnost výzkumu. Soustřeďuje se proto na celouherské teritorium s vědomím specifické situace slabého národa, s nímž se Slováci a Slovensko museli potýkat ve vztahu k Vídni, k Budapešti i Praze.

Důkladnou pozornost věnoval Holec již národohospodářské teorii Friedricha Lista ze čtyřicátých let a jejímu ohlasu v monarchii, jeho osobní návštěvě a její reflexi v Uhrách. Konfrontoval dále dva proudy historiografického přístupu k úloze trhu i podnikatele (new economic history versus business history, s. 89n.). Podrobně především analyzoval teorii amerického historika maďarského původu Johna Komlose, která po svém vydání v roce 1983 vyvolala

nejednoznačnou odezvu.¹ Kriticky se vůči němu vymezil např. David F. Good.² Holec věnoval značný prostor i reflexím Komlosovy práce, přičemž se soustředil zejména na argumenty maďarského historika Györgyho Ránikho z roku 1988, upozornil v této souvislosti i na názory českého historika Zdeňka Jindry, publikované v roce 1992. Stranou ponechal ve své práci starší výzkumy Františka Kutnara pro české prostředí, ale i „ikonickou“ práci rakouského historika Christopha Stölzla, *Ära Bach in Böhmen*.³ Holec rozebírá hospodářské poměry na slovenském území v kontextu celoevropského vývoje (podkapitola Rakúsko, Uhorsko a Európa i s četnými tabulkami, s. 161–173), kde dokumentoval obecně úroveň industrializace, úroveň těžby a výroby základních průmyslových komponent, jakými bylo uhlí, železo, ale i zpracování bavlny, cukru či obecně výkon parních strojů atd. Vzhledem k významu železniční dopravy ve sledovaném období je pochopitelné, že jejímu rozvoji a významu autor věnoval samostatnou kapitolu (s. 185–193). Autor shrnul hospodářskou situaci, vývoj jednotlivých průmyslových odvětví a před-

stavil jejich reprezentanty. Slovensko zůstávalo ovšem nadále především agrární zemí, a proto bylo nejpalčivějším společenským problémem řešení rolnické otázky. Těto skutečnosti si byla pochopitelně vědoma i tehdejší slovenská elita, reprezentovaná v daném období generací štúrovců. V hierarchii priorit ovšem kladla na první místo řešení problémů národnostních. Absence sociální složky v národně politickém programu pak úzce souvisela s oceňováním hospodářské osvěty jako prostředku i cíle u rolnického obyvatelstva. Holec tuto skutečnost doložil na rozboru typického textu, a to práce *Jak Martin Rozumný zbohatol*, díla, jehož idea i koncepce měla dávné osvětské kořeny.⁴

Roman Holec upozornil na, byť ve své době zatím ojedinělé, impulsy reprezentující nutnost sociální emancipace (např. Samuela Ormise či Dušana Makovického). Představil v této souvislosti dále i názory těch teoretiků, kteří, jako např. Daniel G. Lichard, plédovali pro vznik hospodářských spolků, podporujících ideu svépomoci a vzájemnosti. I když nový rakouský spolkový zákon z listopadu 1852 teoreticky umožňoval zakládat kromě církevních a kulturních spolků právě peněžní (a úvěrové) spolky, ve slovenské praxi se tato skutečnost odrazila jen minimálně. Holec doložil předrevoluční „strach ze spolků“, podrobněji se ovšem věnoval pozdějšímu vzniku a rozvoji těchto institucí a považuje je za projev demokratizace společnosti, i když samozřejmě záběr činnosti těchto spolků byl výrazně limitován.

- 1 John KOMLOS, *The Habsburg Monarchy as a Customs Union : Economic Development in Austria-Hungary in the Nineteenth Century*, Princeton 1983, resp. TÝŽ, *Die Habsburgermonarchie als Zollunion. Die Wirtschaftsentwicklung Österreich-Ungarns im 19. Jahrhundert*, Wien 1986.
- 2 David F. GOOD, *The economic rise of the Habsburg Empire 1750–1914*, Berkely 1984, resp. TÝŽ, *Der wirtschaftliche Aufstieg des Habsburgerreiches 1750–1914*, Wien 1986.
- 3 Christoph STÖLZL, *Die Ära Bach in Böhmen. Sozialgeschichtliche Studien zum Neoabsolutismus 1849–1859*, München – Wien 1971.

- 4 Roman HOLEC, *Ako Martin Rozumný zbohatol a s ním celá dedina. (Poľnohospodárska didakticko-osvetová literatúra na Slovensku v rokoch 1848–1914 a jej zdroje)*, Studie Slovákckého muzea 9, 2004, s. 39–49.

V knize *Štát s dvoma tvárami* Holec překročil oboustranně vymezený časový limit, nabízí tu črty z hospodářského vývoje již napoleonského období a na druhé straně pomyslné časové přímky pak informuje i o vývoji v sedmdesátých letech, v době již znovu zesílených národnostních represí. Zúročil tu své vlastní výzkumy, ale prezentoval a záslužně vyložil i výsledky anglosaské a maďarské historiografie. Nabídl tak obraz společnosti ve východní části monarchie v době, kterou již americký historik Robert R. Palmer⁵ v roce 1961 charakterizoval slovy, že „cílem obou (tedy Rakouska za předsedy vlády Felixe Schwarzenberga a Francie za Ludvíka Napoleona) bylo v impozantní demonstraci administrativní efektivitě a materiálního pokroku nechat lidi úplně zapomenout na jakoukoli svobodu“ (s. 111).

Magdaléna Pokorná

Katrin HIMMLEROVÁ –
Michael WILDT (edd.)

***Heinrich Himmler. Soukromá
korespondence masového vraha
(1927–1945)***

Praha – Kromčtíž, Triton 2015, 342 s.,
ISBN 978-80-7387-868-9.

Vpravdě neobvyklá autorská dvojice, zkušený historik M. Wildt a praneteř Heinricha Himmlera, spisovatelka K. Himmlerová, vytvořila komentovanou edici soukromé korespondence tvůrce nacistického represivního aparátu. Dopisy své budoucí ženě Marze psal Heinrich Himmler od jejich prvního setkání v roce 1927 až do konce

války v roce 1945. Láskyplná slůvka však v dlouhých dopisech působí chladně, jako by pisatel i čtenářka plnili úlohu pouhých herců v dramatu „láska“ a snažili svoji roli konat tak, jak bylo společensky přijatelné a očekávatelné. V osobách Heinricha a Margy se setkaly dva světy Bavorů a Prusů, katolíků a protestantů. Heinrich, vyrůstající v prudérním středostavovském prostředí, se zamiloval do rozvedené matky samoživitelky, což zavdávalo k budoucím problémům. Několik po sobě otištěných dopisů je vždy proloženo krátkou autorskou podkapitolou, jež analyzuje určitý rozsah historické problematiky, který se v dopisech objeví. Patří sem nejrůznější témata od rozboru Himmlerovy četby *Mein Kampf* a dalších knih, přes počátky budování organizace SS za pomoci Heydricha, volby Výmarské republiky plné krvavých střetů, začátky realizace rasové hygieny na okupovaném východním území i pěstění lidské rasy v samotném Německu.

S každou sérií dopisů pronikáme do hloubky intimního manželského soužití s předstíranou oddaností a rodinnou idylou manželů Himmlerových. Současně jsme doprovázeni jednotlivými fázemi nacistického režimu od uchopení moci, přes konsolidaci, až po radikalizaci. Kniha přináší řadu neznámých pramenů, jako například citace z deníku Himmlerovy dcery Gudrun: „4. června zemřel říšský protektor Heydrich na těžká zranění (atentát). 9. 6. ho pohřbí, je to státní pohřeb. Tatka říká, že byl moc moc moc smutný.“ S dnešní znalostí hrůz heydrichiády, jichž byl Himmler spolutvůrce, můžeme pochopit i atmosféru uvnitř rodiny Himmlerových. V práci nechybí ani poválečný osud Margy a Gudrun Himmlerových, které byly konfrontovány s činy Heinricha. Dozvuky nacistického režimu do dnešní

5 Robert R. PALMER, *Catholics and unbelievers in eighteenth century France*, New York 1961.

doby podtrhuje závěrečná zmínka o současném životě Gudrun Himmlerové-Burwitz v Mnichově.

Jak se dalo očekávat z dosavadní rozsáhlé práce M. Wildta, nechybí v knize soupis biografii jednotlivých postav nacistického režimu, které se objevují v dopisech a kontextu kapitol. Kniha je zajímavým vhladem do soukromí jednoho z nejmocnějších mužů nacistického režimu a lze ji doporučit jako vhodnou pro pedagogy a širokou veřejnost právě pro nezvyklou kombinaci přeslazené osobní korespondence a krutosti pronikající mezi řádky. M. Wildt i K. Himmlerová potvrdili své odborné a tvůrčí kvality.

Vojtěch Kyncl

James KRAPFL

Revoluce s lidskou tváří. Politika, kultura a společnost v Československu v letech 1989–1992

Praha, Rybka Publishers 2016, 380 s., ISBN 978-80-87950-23-4.

Kniha Jamese Krapfla analyzuje poměrně krátké období, jež započalo koncem roku 1989 a skončilo rokem 1992. Práce se pokouší zachytit symbolické významy, které občané v Československu přisuzovali sametové revoluci. Autor následně rozebírá, jak tyto významy působily na ustavení, resp. na vývoj demokratické politické kultury v Československu z pohledu obyčejných lidí.

Autor využil obdivuhodně široký pramenový materiál: čerpá z fondů šestařiceti archivních institucí v ČR, na Slovensku i v USA. Velké zastoupení zde mají regionální archivy. Krapfl se totiž snažil položit důraz na dějiny prostých občanů a jejich lidové angažovanosti v letech 1989 až 1992. Sám v úvodu své práce kritizuje českou i slo-

venskou historiografii. Dle jeho názoru se české práce zaměřují zejména na elity v průběhu sametové revoluce a svůj pohled uzavírají víceméně na Prahu, Brno nebo Bratislavu (s. 16 a 20). Tento soud je snad až příliš příkrý, poněvadž místní badatelé, alespoň v českém prostředí, se zmapováním regionálních událostí během sametové revoluce zabývali.¹ Mohli bychom ovšem vést polemiku o metodologické inovativnosti těchto studií. Pramenná základna Krapflovy knihy je opřena o archivní materiál. Využívá dobových prohlášení, bulletinů, dopisů, věstníků, letáků, tisků, fotografií či audiovizuálních materiálů. Orálně-historické prameny zde jsou zastoupeny jen ne-

-
- 1 James Krapfl čerpá z pěti knih, sledujících listopadové dění v regionech. Svou práci ale vytvářel jen v určitém období, a tak je možno doplnit některé tituly, které nemohl zaregistrovat, protože vyšly po americkém, do češtiny Andreou Patrasovou přeloženém vydání jeho knihy: J. KRAPFL, *Revolution with a Human Face. Politics, Culture, and Community in Czechoslovakia, 1989–1992*, Ithaca 2013. Srovnej: Vladimír WOLF, *Čas změny: Trutnovské Občanské fórum 1989–1991*, Trutnov 2011; Lukáš VALEŠ, *Listopad '89 aneb Klatovy v přelomových letech 1989–1990*, Klatovy 2005; Lukáš VALEŠ – Jiří PETRÁŠ, *Sametová revoluce v českých obcích, městech a regionech aneb 25 let poté*, České Budějovice 2014; Svatava BAĐUROVÁ, *Sametová revoluce ve Vítkovicích: Občanské fórum, vznik nových odborů*, Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska, Ostrava 2013, s. 259–287; Jan SLAVÍČEK, *Občanské fórum Děčín: analýza jeho vývoje a významu v rámci celostátní politiky a severních Čech*, Děčínské vlastivědné zprávy. Časopis pro vlastivědu Děčínska a Šluknovska, Děčín 2015, s. 3–22; Rudolf MAREK, *Vzpomínky na počátky Občanského fóra v Českém Těšíně*, Těšínsko: vlastivědný časopis 2009, s. 6–11.

přímo. Krapfl vedl o dané době velké množství konzultací s pamětníky a odbornými pracovníky u nás i na Slovensku. Nevyužil je však pro analýzu, protože se soustředil na zprostředkování autentických dobových požadavků z písemných pramenů. Ony početné rozpravy mu nicméně pomohly najít vyvážený pohled mezi emickou a epickou sférou při psaní o daném tématu.

Publikace je opatřena grafy, mapami, tabulkami a diagramem, v nichž se autor snaží přehledně ukázat motivace občanských hnutí, rozložení buněk Občanského fóra (dále jen OF) také na Slovensku, a nebo tužby občanů během let 1989 až 1992. V knize nechybí ani podrobný jmenný rejstřík. Je škoda, že nebyly využity též dobové fotografie, protože se tím dílo ochuzuje o didaktickou funkci pro širší čtenářské publikum. To se může ztrácet při četbě popisu velkého množství událostí. Navíc si o nich z pouhého výkladu učiní pouze abstraktní představu.

Metodologický základ knihy vychází z nové kulturní historie, resp. z kulturní antropologie. Postoj Jamese Krapfla se opírá o myšlenky antropologa Clifforda Geertze a jeho „pavučiny významů“, která sleduje tvorbu významů a jejich společenské sdílení prostřednictvím různých symbolů či rituálů. Jeho práce je dále inspirována kulturně historickou analýzou politiky, kultury a tříd v období Francouzské revoluce z pera Lynn Huntové. Nejsou to však jediné metodické náhledy v této práci. Naopak mají pouze jistý zastřešující charakter: Krapfl využívá působivé interdisciplinaritu, která se projevuje při řešení dílčích problematik.

Tím jsme se dopracovali ke struktuře celého díla. Autor knihu seřadil do šesti ucelených bloků. Je důležité dodat, že některé kapitoly, respektive jejich starší verze, již vyšly v různých časopisech a sbornících dávno

před vydáním této publikace. Není asi zcela tradiční začít rozbor obsahu díla „Poděkováním“, ale z pohledu kritiky je tato pasáž velice podnětná, poněvadž autor v ní osvětlil svůj souhrn znalostí z bádání. Při aplikování Geertzova interpretativního přístupu pak zkonstruoval výklad toho, co v určité chvíli a na daném místě konkrétní lidé říkali, dělali a subjektivně prožívali. James Krapfl tuto subjektivitu potlačil, když kladl důraz ve svém široce pojatém „Poděkování“ na představení své životní a metodologické zkušenosti, takže si čtenář může udělat obrázek, z jakých kořenů vychází jeho myšlenky.

První kapitola si dala za úkol čtenářům vysvětlit, jakým způsobem si Češi a Slováci vykládali svou zkušenost se sametovou revolucí a následnými událostmi. Autor si tu položil otázku pro úvodní metodologické ukotvení, totiž zdali vůbec můžeme tvrdit, že se jednalo o revoluci. Proti sobě postavil teze Charlese Tillyho a Jaroslava Krejčího. Krapfl tak potřeboval vytvořit prostor pro narativní teorie Haydena White a Northopa Frye, na jejichž základě předestřel, jak tehdejší aktéři vnímali sametovou revoluci. Dále sledoval vývoj jazyka, jenž se postupně vyvíjel spolu s událostmi, které lidé prožívali.

V druhé kapitole se autor zaměřil na symbolické jednání lidí dané doby, tedy jak soudobí protagonisté chtěli definovat nové společnosti. Metodologicky zde čerpal z Jana Grosse, který zastává názor, že revoluce je proces, kterým se společnost (kreativně) sebepotvrzuje proti vládě. Krapfl se tím pokusil ukázat, že občané v roce 1989 jenom neprotestovali proti systému, s nímž byli nespokojeni, ale že projevovali pocit sounáležitosti s novým společenstvím, což mělo určitým způsobem konstitutivní charakter. James Krapfl identifikuje v této části práce symbolický systém, nutný pro vznik

nového společenství. Opírá se přitom o teorie posvátna, kolektivního věření a takzvaného „velkého třesku“ Emila Durkheima a Carly Hessové. Pokud bychom ona slova uvedli do praxe, tak se českoslovenští občané nacházeli v historickém období, v němž se dostali pod vlivem velkého otřesu (události na Národní třídě) ke kolektivnímu věření, které je podle Durkheima typické pro revoluční a tvůrčí epochy. Kolektivní věření tak dle Krapfůva soudu vyvolalo mezi účastníky pocit transcendentní sounáležitosti, z níž se zrodil nový systém symbolů. Následující oddíl se zabývá hodnotovým systémem během revolučního období. Jedná se o inovativní náhled, jelikož smazává stereotypy, že v Československu byly během listopadu a prosince 1989 jednotné cíle, které se naopak různě měnily na základě příslušnosti k určitým okresům. Autor sám píše, že tato kapitola je předběžným výsledkem, protože je potřeba utvořit přesnější analýzu. Využil zde soubory dokumentů, v nichž se vyskytovalo prohlášení vyjmenovávající požadavky pracovních kolektivů, jež následně zanalyzoval. Čtenář se tak dočte, jak pestré ideje se objevovaly během revolučního období v Československu. Nelze tak tvrdit, že tehdejší obyvatelům šlo pouze o dohnání životní úrovně Západu, nebo o změny politického systému. Poněkud málo organickým dojmem zde působí podkapitola „Původnost roku 1989“, kde se Krapfl pustil do filozofické debaty s Jürgenem Habermasem a François Furetem (navazuje tímto na první stat o revoluci), protože tito teoretikové kritizovali revoluce ve východní Evropě s odůvodněním, že z nich neměly vzejít nové myšlenky. Tato tvrzení James Krapfl vyvrací mj. s pomocí českého filozofa Jana Patočky, jenž vytvořil teorii solidarity otřesených. Klíčovými hodnotami

revoluce pak jsou dle autora zejména lidskost a nenásilí.

Kapitola „Hranice sounáležitosti“ začíná případovou studií o buňkách OF, založených na Slovensku. Krapfl zpřesňuje dílčí poznatky českých historiků i Simona Smitha a dokládá, že OF mělo v prosinci 1989 přední postavení v jedenadvaceti z 38 okresů Slovenska. Přínosná je zde zejména načrtnutá nová geneze rozdělení Československa. Krapfl umně dokládá, že nacionalismus se na Slovensku vyvinul z lokálního patriotismu a z postupně prohlubovaného regionalismu, podníceného vnitřním soupeřením malých a velkých měst. Bratislava tak o právo reprezentovat společnost soupeřila s regiony na Slovensku a Praha s místními buňkami v Čechách i na Moravě.

Pátá kapitola začíná 27. listopadem 1989, tedy dnem generální stávky, kdy komunistická strana již podle Krapfůva přišla fakticky o svou moc. Autor se tu zaměřuje na občany a jejich aktivity při demokratizaci společenských institucí. Pro dokreslení plasticity demokratizačního procesu analyzuje i problémy a nejistotu, jež provázely tuto fázi revoluce.

Ústředním tématem poslední kapitoly je mapování způsobu zajištění a prosazení vůle lidu aktivisty z místních buněk občanských iniciativ. Dozvíme se tu i o konfliktech, k nimž docházelo při jednání s ústředím hnutí. Krapfůva pozice je postavena na polemice s Jiřím Sukem a jeho výzkumy.² Oba historici nahlíží na problematiku střetu regionů s centrem z rozdílného pohledu. James Krapfl se snaží dokázat, že chyběla vůle z centra jednat s regionálními buňkami, které alespoň ze začátku toužily

2 Jiří SUK, *Labyrintem revoluce: aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*, Praha 2003.

po naplňování „vůle lidu“. Suk oproti tomu zastává názor, že aktivisté z regionů prahli po zvýznamnění svého postavení. Autor knihy se snaží dokázat, že občané, činí v OF a Verejnosti proti násiliu (VPN), chápali tato sdružení jako místa, kde lidé jednají ve vzájemné shodě, resp. prostory, v nichž se může zjevit svoboda. Ta by ovšem byla v rozporu s ústředím, jež si nepřálo směsici přímé a zastupitelské demokracie.

Rozsáhlá interdisciplinarita této knihy otevírá pro zdejší historiografii nové dimenze bádání. Plasticita této syntézy má ale už ze své podstaty jednu nevýhodu: Autor nemůže analyzovat dopodrobna regionální ani individuální specifika osob i míst, z nichž však zároveň nutně vycházejí výsledky Krapfova bádání. Můžeme se však zaměřit na nová témata, jež kniha otevírá: proč některé konkrétní regiony preferovaly na Slovensku založení OF před VPN, na jakých zákla-

dech se konstituovaly hodnoty aktivistů OF a VPN, jakým způsobem vstupovala do myšlenek lidí jejich historická zkušenost s komunistickým zřízením?

Za mírné negativum práce lze považovat generalizace, které nejsou podepřeny dostatečným výzkumem. Myslím tím například tezi, že zdravotníci a učitelé základních škol se ke generální stávce 27. listopadu 1989 připojili pouze symbolicky, jelikož jim v tom bránily pracovní závazky. Hlubková analýza lokálních situací by tenhle názor vyvrátila. Kupříkladu v Mikulově byli iniciátorem a dominantní složkou generální stávky právě zdravotníci. Přesto lze konstatovat, že kniha *Revoluce s lidskou tváří* je vynikajícím dílem, vypovídajícím o zapomenutých hodnotách a ideálech nedávné minulosti, z níž vychází naše přítomnost.

Jan Zerbst